

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ ROZBUDOVA DERZHAVY

АКАДЕМІЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЗМІСТ:

СТУДІЇ

Євген Онацький — Найосновніша і найцінніша риса характеру 129
Юрій Чорний — Генеза галицького москвофільства 138

З ПОЛІТИЧНИХ МАГІСТРАЛЬ

Дм. Адрієвський — Два шляхи на захід 151

ПРОВІДНІ ЛЮДИ

Богдан Винар — Проф. д-р Володимир Тимошенко (продовження) 156

ДО ПРОБЛЕМАТИКИ СОВЕТОЗНАВСТВА

Петро Голубенко — “Крила” О. Корнійчука як показник внутрішньої совєтської політики 163

Б. Цюцюра — Ленінська концепція багатонаціональної держави та державне відродження України (продовження) 169

І. Мірчук — Панславизм і пансоветизм 181

РЕЦЕНЗІЇ

М. Ждан — О. Іриней Назарко ЧСВВ: Святий Володимир Великий, володар і христитель Руси-України (960 - 1015) 188

Любомир Винар — Євген Онацький: У Вічному Місті — записки українського журналіста 190

НАДІСЛАНЕ ДО РЕДАКЦІЇ 191

“ЗАРЕВО”

Рік VII

III - IV ЗИМА 1955/56

Ч. 18 - 19

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

КВАРТАЛЬНИК

ОРГАН СТУДІЙНИХ КОМІСІЙ ЗАРЕВА

Редагує Колегія. Головний редактор д-р Богдан Винар.

ROZBUDOVA DERZHAVY

Ukrainian Quaterly

Published by ZAREVO, Inc.

Editor Dr. B. Wynar

P. O. Box 1864, Denver 1, Colo., U. S. A.

Редакція застерігає собі право скорочувати й випрляти матеріали. Статті поодиноких авторів не конче мусять висловнювати думки Редакції. Анонімних матеріалів і статей не поміщуємо. Редакція застерігає собі авторське право друкованих у журналі матеріалів. Передруки дозволені тільки за поданням джерела.

В усіх справах редакційних і адміністраційних звертатися на адресу:

B. Wynar, P. O. Box 1864, Denver 1, Colo., U. S. A.

diasporiana.org.ua

ПРЕДСТАВНИЦТВА "РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ"

Австралія: д-р К. Білінський,

Англія: В. Хомяк,

Аргентина: Ю. Липка,

Бельгія: Надія Ріпак,

Бразилія: Т. Грегорчак,

ЗДА: Д. Місько,

Канада - Торонто: Ф. Ткаченко,

Італія: д-р В. Федорончук,

Німеччина: П. Дорожинський,

Франція: А. Жуковський,

32 Anderson St., N. Richmond, E. Melbourne,
Victoria.

78 Kensington Park Road, London, W. 11.

c. Talcahuano 847, Buenos Aires.

53, rue de l'Aqueduc, Bruxelles.

Caixa Postal 1340, Curitiba, Parana.

1429 E. 52 St., Cleveland, Ohio.

41 Kensington Ave., Toronto, Ont.

Roma, Via Nemorenze 100.

Muenchen 13, Agnesstr. 49/0 r.

39, rue Cardinal Lemoine, Paris 5 - e.

СТУДІЇ

Євген Онацький

Найосновніша і найцінніша риса характеру *)

Насамперед — що таке характер?

Д-р Дм. Донцов, що свого часу, чи не найбільше займався в нас пропагуванням “потреби характеру”, в статті “Єдине, що є на потребу” (ЛНВісник, 1930, I) відмовився дати цьому слову точне визначення:

“Нема поняття більш несхопного від поняття “характер”; з ним, як з душею: хто скаже, що є душа? Але подібно, як кожний з нас відріжнить мертвого від живого, так і того, хто має характер, від того, хто заступає його фразою...” (стор. 74).

Натомість проф. Г. Ващенко в своїй книзі “Виховання волі і характеру” (ч. I, Лондон, 1952) таке визначення дає:

“Під характером ми будемо розуміти... сукупність вольових і емоційних властивостей, якими одна людина відрізняється від другої...” (стор. 208).

У Словнику Російсько-Українським М. Уманця і Спілки слово “характер” у перекладі з московського пояснено, як “вдача, характер”.

Слово “характер” грецького походження, і тому в Словнику Чужомовних Слів і Виразів, що його видала Спілка Української Молоді в Мюнхені в 1953 р. бачимо пояснення цього слова, що комбінує в собі визначення проф. Г. Ващенка і Словника М. Уманця:

“Характер — своєрідні і притаманні психічні риси, вдача...”

Знову, отже, вдача.

А тим часом поняття “вдачі” і “характеру” не тотожні.

Під “вдачею” розуміємо ті психічні риси людини, які вона має від народження, з якими вона “удалася” (“Баг, який удався!”, “Таку вже вдачу йому Бог дав!”), і тому нема людини, яка б не мала якоїсь вдачі, чи веселої, чи сумної, чи лагідної, чи сварливої, чи завзятої та упертої, залежно від того, котра з тих природжених прикмет у тої людини переважає. Сила і роля тих природжених рис вдачі величезна — вони властиво формують істоту характеру людини, дають їй те оригінальне забарвлення, що лежить в основі всяких ніби інстинктових нахилів, що з ними пізніше приходиться змагатися людині, коли вона береться виховати в собі “характер”.

*) Доповідь виголошена на VI Науковій Конференції Американського і Канадійського НТШ в Торонті 8 - 10 жовтня 1955 р.

Але ж характер — щось інше і більше від вдачі. У відмінність від вдачі, характеру можна й не мати. Той же проф. Г. Ващенко в вищезгаданій книжці пише:

“Характер має тільки той, хто являє собою суцільну особистість із тітко визначеними рисами. Суцільність надає визначеності в поведінці людини, як в особистому, так і в громадському житті. Тому знагну гасину людей можна назвати безхарактерними. Така назва не завжди означає наявність, а тим більше перевагу негативних рис. Безхарактерна людина може бути доброю, лагідною, звільною й доброзигливою. Але ці риси не бувають органічно поєднані з іншими рисами людини, і тому в її поведінці можуть бути гасі суперечності. Безхарактерна людина в одних умовах життя може виявити гесність і принциповість, а в інших виявити гесесність, піддавши під вплив інших людей, або тимгасового настрою... Навпаки людина з характером завжди відзначається стійкістю, хога може бути й аморальною” (ст. 219). Властиво, не “аморальною”, а неморальною, як Скупий Лицар із одноіменної драми Пушкіна, якого тут згадує проф. Г. Ващенко.

Отже, з цієї цитати видно цілком ясно, що характер — це не тільки “вдача”, не тільки “свосрідні і притаманні психічні риси”, що ними одна людина відрізняється від другої, але й їх органічно пов’язана сукупність, що творить певну гармонійну цілість, яка фактично і творить особистість. Психічні риси в багатьох людей однакові якісно, лише ріжна їх комбінація щодо кількості й взаємовідношення творить те, що ми звемо характером. Французький психолог Альберт Леві порівнював характер із обличчям: всі обличчя складаються з більш-менш однакових рис, і тому всі вони більш-менш подібні, але комбінація тих рис все ж відмінна в кожній окремій людині, і тим відрізняє її від інших людей і не дозволяє з ними змішувати.

Що більша внутрішня пов’язаність рис характеру, що більша їх згармонізованість, то і характер сильніший, вірніший сам собі в усіх обставинах життя.

Проте, такої справді цінної суцільності й гармонійності характеру не легко досягнути, і саме тому значна частина людей, як зазначив проф. Г. Ващенко, не має характеру, а має тільки вдачу, природжені хаотичні інстинкти та імпульси, легкозмінні бажання, антисуспільні, чисто егоїстичні нахили. Опанування ними вимагає від людини великої праці над собою.

“Кожне інстинктовне потягнення людини, кожне зовнішнє подразнення, що вона сприймає, порушують у більшій чи меншій мірі в ній стан рівноваги і спрямовують її енергію в певний бік. Тому, щоб бути гармонійною й суцільною, людина мусить підкорювати своїй волі ці потягнення і враження, щоб вони стали органічними елементами особистості...” (Г. Ващенко, ст. 220).

Певно, що це легко не дається! Нема, мабуть, нічого труднішого, як опанувати власні інстинкти і підкоряти їх свідомому хотінню. Нема нічого труднішого, бо таке опанування ними — це змагання з самим собою, змагання з власною природою, — тим-то й стільки людей воліють, залишатися “безхарактерними”. Проф. Г. Ващенко каже, що для опанування своїм тілом і внутрішніми переживаннями людина

мусить насамперед установити собі деяку гієрархію моральних вартостей, що визнала б за кожною окремою психічною рисою і за їх тою чи іншою комбінацією ту чи іншу вагу в людському житті. А для цього необхідно насамперед, мовляв, визначити саму ціль життя...

А скільки в нас людей поважно призадумуються над ціллю їхнього життя?

Величезна більшість воліє жити, не ломлючи собі голови над цими “філософічними” питаннями, жити просто так собі, як живеться, і тим самим не робить жадного зусилля, щоб із своєї вдачі зробити твердий характер...

Якщо такий стан речей існує тепер, коли ми маємо не тільки численні філософські і наукові школи, що займаються вивченням цілі людського життя і включенням до тої цілі людської поведінки, але й тисячолітні релігії, що справі вивчення цілі життя завдячують саме своє існування, і що постійно вивіщують своїм вірним необхідність тої чи іншої твердої постави супроти тої чи іншої “спокуси”, себто власне супроти природжених наших нахилів, природженої нашої вдачі, — то як же воно було в давніших часах, коли не існувало ані тих філософських шкіл, ані тих наших тепер високорозвинених релігій? Люди жили тоді, очевидячки, зовсім не думаючи про ціль життя, піклуючись лише про своє втримання при житті, як то ми бачимо взагалі в звіринному світі.

І все ж як бачимо, людство змогло високо піднятися над тим звіринним світом, що живе тільки своїми інстинктами, і створити незвичайну культуру й цивілізацію, якою ми тепер вітаємося, і що являється наслідком творчої праці людей з видатними характерами.

Як це сталося? Що могло послужити в примітивному первісному людстві безхарактерних, майже звіринних людей спонукою до вчинків, що привели зрештою до творення характеру? Яка психічна риса, що знайшлася в природженій вдачі людей, виявилася тим дорогоцінним даром Божим, що з безособової, безхарактерної, отарної людини, опанованої вічним первісним страхом перед незмірними силами природи і перед страшними хижаками із звіринного царства, в якому йде постійне змагання за голе існування, створила характерну людину, що визначила собі ціль у житті й іде до неї твердим, несхибним кроком?

Мені здається, що то була — м у ж н і с т ь, себто сміливість і хоробрість, ця моральна сила духу, що без неї не може бути — м у ж а.

Наша мова, як бачимо, робить цю прикмету характеру ніби виключною, чи спеціальною рисою характеру чоловіків, але це не значить, що і жінки не мають мужности, і то, як ми побачимо далі, в дуже шляхотній мірі.

Первісна людина була жертвою страху і голоду. Голод гнав на здобичництво, страх стримував. Треба було великого зусилля волі, щоб опанувати страх, коли майже беззбройній тодішній людині приходилося ставати віч-на-віч із великим страшним звірем. Самоопанованість з ранніх часів товаришить сміливості, але не з'являється сама собою, а з неї походить. І тому, хоча значна частина філософів і психологів ставлять самоопанованість в основу людського характеру, як його вартнішу рису, я вважаю цю рису дуже важливою, але не основною, а похідною. І з цим застереженням, я погоджуюся з тим визначенням

ролі самоопанованости в людському характері, що його дав Альберт Леві:

“Мати характер — це зміти не тільки панувати над своїм тілом, керувати своїм розумом, ставити спротив пристрастям, але також залишатися завжди вірним деяким вибраним засадам власної поведінки. Самоопанованість, що визнагає людей з характером, вважається н о м і ж в с е м о г у т н і ш и м и рушійними силами світу; вона визнагає долю особи і народів¹⁾.”

Інший французький соціолог, Ле Бон, хоча й відзначає самоопанованість поміж ціннішими рисами характеру, ставить її далеко позаду інших:

“У стадії еволюції, до якої наука і промисловість привели світ, якості характеру грають переважну роллю. Ініціативність, витривалість, тогність, вміння розрізняти головніше від другорядного, енергія, воля, с а м о о п а н о в а н і с т ь, позуття обов'язку — ось прикмети, без яких прикмети інтелігентности являються непотрібними. Лише виховання може їх витворити в деякій мірі, якщо спадковість їх не дала...”²⁾

Так само і Донцов, у вищезгаданій розвідці, зазначивши, що характер для нього — “щось несхопне”, і вирішивши говорити тільки про “силу характеру”, як ту “чудодійну силу”, що виносить окремих людей вгору понад масою, поставивши запит, що ж це таке та “сила характеру?” відповідає:

“Це передовсім витривалість... певність себе... вірність переконанням... замилювання в пригодах... ніколи не зражатися невдачею, ...культ успіху... позуття гести... завше бути готовим сповнити свій обов'язок... дбати за справу, не за себе... у м і н н я в о л о д і т и с о б о ю... нарешті, дивитися на життя, як на гру...”

Але в цьому переліку безумовно цінних прикмет трудно знайти якусь логічну послідовність і гієрархічність, і тому, якщо витривалість знайшлася на першому місці, а уміння володіти собою, себто самоопанованість, на передостанньому, то це залежить, очевидячки від примхи публіциста, а не від справжньої моральної вартости тої чи іншої з тих прикмет.

Якщо ж звернемося до інших письменників, які займалися справою визначення моральної гієрархії рис характеру, то побачимо, що філософи від Сократа до Ренана на перше місце висували не мужність, а мудрість і поміркованість. Але так роблячи, вони випускали з ока історичну перспективу, бо яка б не була цінна прикмета — мудрість, її не можна було б набути без мужности, без якої не можливі були б ті гіркі досвіди життя, що зрештою приводять до мудрости і поміркованости.

Вся мудрість будована на попередній мужности, боягузи й малодухи ніколи не будуть мудрими, бо вони не мають досвіду, і їхні душі занадто дрібні, щоб піднятися до справжньої мудрости.

Платон розумів під мужністю здатність іти спокійно на зустріч смерті.

Але саме тому Спіноза твердив, що мужність не мала вартости

¹⁾ La psychologie du caractere, Paris, 1898, p. 154

²⁾ Enseignements psychologiques de la guerre europeene, Paris, 1916, p. 11-12

в давніших часах, бо, мовляв, люди в давнину не надавали ваги смерті. Вони про неї найменше думали, і тому людина, що йшла спокійно на зустріч смерті, зовсім не викликала в неї захоплення. Може бути, що ця його думка з'ясовує, чому власне в давніх філософів мужність не фігурує на першому місці серед інших прикмет характеру, але вона зовсім не обнижує самої вартости цієї прикмети.

Значення мужности, як моральної цінної прикмети, підноситься з часів поширення християнства, яке надало ваги смерті, як моментові, коли людина стає на Суд Божий. Християнин мусів мати дійсно спокійну совість й велику силу духа, щоб спокійно йти на зустріч смерті, яка мала б відразу поставити його віч-на-віч із Найвищим Суддею.

Справжній християнин повинен був не боятися смерті, а, якщо він жив гідно з засадами і приписами своєї релігії, повинен був радіти, що залишав він цю "тимчасову долину страждань", щоб зазнати щастя в небесному вічному раюванні.

Тому-то, тим часом, як старозавітний закон навчав, що головна прикмета побожної людини — страх перед Богом, християнство навчав, що *"вірують і тремтять тільки біси"* (Якова, 2, 19), бо Христова віра в'яжеться не зо страхом, а з надією. Старий завіт уважав за добрий педагогічний засіб *"ціпок на тіло безумного"* (Приповістки, X, 13), а Христос ужив фізичної принуки — бича — тільки раз проти торгашів у святині; зляканим же маловірам Він казав:

— *Не бійтеся, це Я.* (Матв. XV, 27).

А коли апостол Петро забажав піти, як Христос, по воді, Христос не відмовляв його, а сказав йому:

— *Іди!*

Коли ж той, злякавшись, почав тонути, Христос дорік йому:

— *Маловіре, зому усумнився?*

Християнська правда — правда без страху: Апостоли ісповідують Христа *"з усею сміливістю"*, *"з одвагою"*, *"сміливо"* (Діяння, IV, 29, 31; XIII, 46).

Бо всяка правда вимагає сміливости, і зокрема сміливости до сліду. І Христос доручав:

— *"Д о с л і д ж у й т е писання". "І зрозумієте правду, і правда визволить вас"* (Іоана, V, 39; VIII, 32).

Апостол Павло вторив йому:

"Всього досліджуйте, доброго держіться" (Солн. V. 21).

Св. Іоан підтримував:

— *"Не всякому духові віруйте, а досвіджайте духів, чи від Бога вони, бо многі лжепророки ввійшли в світ"* (Іоана, IV, I).

Д о с л і д ж у в а т и, намагатися відкрити правду, це значить — іти поза те, що нам дане, це значить — не тільки виявляти сміливість, мужність духу, що не боїться вкорінених пересудів і забобонів, але значить — і надавати певний змісл життю, значить виявляти творчу ініціативу, виявляти творчість. Бо сміливість, без сумніву лежить в основі й ініціативности та творчости: ніякий боягуз ніколи нічого не сотворив і не сотворить, бо він боїться виходити поза рамці життя в пошуках невідомого, він боїться стати "єретиком", — але всі великі правди були один час — "єресями".

Християнство справжнє, — не те формалістичне, що в ньому вели-

чезна маса вірних тільки називається християнами, а те справжнє християнство, що дає святих і мучеників за віру, — це царство сміливого духу, це царство м у ж н о с т и, що в пізнанні правди не відступає перед ніякими жертвами, і саме тому мужність - сміливість виступає в ньому, як найосновніша прикмета характеру, що на ній тримається і з нею пов'язана, як ми вже бачили, не тільки самоопанованість і витривалість, що перемагають страх і муки, але й почуття обов'язку, — зокрема почуття того громадського обов'язку, що протиставляється егоїстичній малодушності, отому фарисейському пілатизмові, що вмиває руки перед проявами громадського лиха, заявляючи, що "його хата з краю..."

Людина, що включається в громадське життя, що змагається за політичні ідеали нації, за поліпшення умов суспільного життя своїх співгромадян, мусить мати багато мужности, щоб зносити ті неприємності й ворожнечу, що їх приносить боротьба за ідеали, і що в ній вона мусить звільнитися від інстинкту первісного егоїзму, бо привчається змагатися за те, що, визнане нею за загальне добро, їй особисто не приносить користи.

Натомість люди, що громадської мужности не мають, що замикаються в своїх вузьких особистих інтересах, творять егоїстичне м а т е р і я л і с т и ч н е суспільство боягузів і малодухів, які боляться втратити свій спокій і свій добробут і відмовляються робити зусилля для загального добра, що можуть дати їм особисто неприємні наслідки. Вони воліють, щоб хтось інший робив за них оті зусилля, звільняючи їх від усіх громадських обов'язків.

Щоб бути сміливим і мужнім, треба вбити в собі наш природжений страх — що походить від інстинкту самозбереження, що його має кожна жива тварина. С т р а х — належить т і л у, що хоче за всяку ціну жити. С м і л и в і с т ь — приналежить д у х о в і, що вбачає ідеали, вищі за саме життя, як вірність взятим на себе обов'язкам, як віра в Бога, як любов до ближнього...

Щоб убити страх, треба його кожночасно в собі перемагати. Перемагання страху — це перший крок до с а м о о п а н о в а н о с т и, перший крок до вироблення характеру. У нашому теперішньому житті по великих містах ми живемо серед постійних небезпек, і коли б ми не перемагали страх, ми взагалі не могли б жити, бо сучасна механічна цивілізація з її головкружним ритмом відкриває більше могил, ніж давні т. зв. криваві війни. Нині, щоб навіть вийти з хати і перейти вулицю, треба чимало сміливости і самоопанованости, бо ж приходиться всес час ходити поміж автами, що чигають на вас серед бруку, попід смертоносними кабелями високої електричної напруги, понад рурами з вибуховими газами під землею, одержуючи і видаючи паперові гроші, повні заразливих мікробів. Коли людина думала б про всі ці — дуже реальні — небезпеки, вона була б просто спаралізована страхом у своїй діяльності, — але вона діє, вбиваючи той страх тим тільки, що вона про ці небезпеки просто не думає. Н е х о ч е думати.

І це один із добрих способів перемагати страх і розвивати в собі сміливість, що відрізняється від мужности тільки тим, що мужність завжди свідомо небезпеки.

Таку мужність, свідому небезпеки, мав молодий вояк, що, ще не привиклий до бою, здригався і блід при кожному вибуху стрільна, чи бомби, що поблизьку падала, але міцно тримав свою позицію. Коли один із старших вояків задитав його, трохи насмішкувато:

— *Гей, Грицю, здається мені, що ти боїшся...*

Той відповів:

— *Так, я боюся. І коли б ти лише на половину так боявся, то вже напевно кинув би давно рушницю і втік, куди огі багать, а я стою, бо мушу тут стояти...*

Цей вояк не був боягузом. Боялося в нього тільки тіло, але дух брав гору над тим тілом, він був мужній, бо був хоробрий.

Х о р о б р і с т ь — це власне мужність вояків, що вміють бути відпорні страхом, який викликає свідомість цілком певної небезпеки. Вона далеко цінніша за відвагу власне тою с в і д о м і с т ю небезпеки, якої відвага звичайно не усвідомлює.

Колись хоробрість мала в собі щось блискуче, аристокрастичне: хоробрі люди виходили з лав, відзначалися на очах у всіх, позували, мали глядачів, як у лицарських турнірах, були ніби винятком із звичайного сірого люду. У наші часи хоробрість зробилася більше відповідальною, більше моральною. Вона вже більше не позує. Вона полягає головню в тому, що зберігає холонокровність і розважність, с а м о о п а н о в а н і с т ь, вільну гру мозку і волі. Хоробра людина мусть уміти тримати нерви на місці, щоб не збожеволіти під дощем куль і бомб.

І філософ Кайзерлінг констатує, що, як це не дивно, але людина культурна, що свого часу попрацювала над своїм духовим розвитком, краще зносить труднощі сучасної війни, ніж людина некультурна, що живе лише інстинктами. Вона менше підлягає хворобам і краще переборює різні перешкоди, у неї нерви мають більше відпорности, ніж у людини, що їх не звикла опановувати. І тому він приходить до висновку, що, щоб забезпечитися від фізичних навіть небезпек, треба зміцнювати тіло гартуванням д у х у, виховуванням у собі м у ж н о с т и.

Мужність треба відріжнати від відваги та любови до ризику. Бо людина, що ризикує, грає. А тип грача, як писав той же Кайзерлінг, ніколи не стояв високо на щаблях моральної гієрархії цінностей. А це тому, що грач ставить наголос на сліпому випадкові, себто на т. званому "щастю", що не має змислу. Грач фактично відмовляється від своєї вільної волі, а значить, і від незалежности та відповідальности. Він усе віддає на призволяще сліпому щастю. Г р а ч — п р о т и л е ж н і с т ь г е р о є в і: бо тим часом, як герой знає, що його життя має глибокий змисл, і якщо він приносить його в жертву, то лише тому, що знаходить щось вище за життя, грач ризикує життям тільки тому, що воно йому зрештою байдуже, бо життя не має для нього ніякого змислу, бо все в ньому — гра випадку.

Ризикувати, щоб досягнути успіху необхідно, але шанси успіху не повинні бути надто слабкі в порівнянні з шансами не-успіху. Треба вміти не тільки ризикувати, але одночасно й передбачати та вираховувати. Ризико ж, що ґрунтується на занадто малих шансах успіху, це —

не мужність, це — відвага, себто форма сміливості, що її французький соціолог Ле Бон називає *“одночасно непотрібною і небезпечною”*.

Один французький військовик писав про шкідливість відваги в першій світовій війні між французами і німцями:

“Є ціла безодня між відвагою і хоробрістю. Відвагу треба абсолютно заборонити. Завдяки ній, ми маємо цілі полки без старшинського складу. Німці це добре зрозуміли, і тому в них не помігається тих ектів, з о в н і ш н ь о героїзм, якими ми так пишаємося, і які нам так згубні, бо здійснюють нам вершки, залишаючи безвартісну отару...” (Ле Бон)³⁾.

Десь у 1933 р. відбувся перший гуртовий перелет літаків через Атлантичний Океан. Підготував і провадив його італійський міністр летунства Італьо Бальбо. Перелет цей був, без сумніву, дуже ризикований, саме тому, що він ще був перший, і тодішні літаки не були такі досконалі, як теперішні, ані летуни не мали стільки досвіду. Італійці вирішили були, що для престижу Італії було дуже важливо, щоб саме італійські літаки перші зробили такий гуртовий лет. Отже вони мали сміливість піти на ризико, але як же уважно вони працювали над тим, щоб шансів успіху було якнайбільше, а небезпеки якнайменше! Характерні в цьому відношенні телеграми Муссоліні до Бальбо, що поручали йому якнайбільше обережності і розважності. Тим більше характерні, що походили ці поради від Муссоліні, який кинув був італійцям гасло *“жити небезпечно”*. Так, *“небезпечно”*, себто мужньо, не лякаючись перешкод і труднощів, але не *“ризиковно”*, себто не занадто відважно.

В першій телеграмі, що була вислана з Риму до Оббетелльо, де Бальбо з товаришами чекав сприятливої погоди, Муссоліні доручав:

“Тримай свої нерви і нерви товариства в порядку. Наплюй на все те, що можуть думати про це (відтягування відлету) люди, особливо ті, що з породи оперених піжкурів. Ти маєш відлетіти тільки ввічливо в дні мент, і ні на хвилинку скорше...”

В другій його телеграмі читаємо:

“Відповідаю на твою телеграму і підтверджую свою попередню: треба панувати над нервами і думати про можливості нерозважного кроку. Ти маєш на своїй відповідальності та під твоїм командуванням цілу сотню людей...”

Один із кращих письменників тодішньої Італії, академік Уго Ойетті, коментуючи успіх перелету літаків Бальбо, писав:

“Мужність, її сміливість, складається не з самої відваги. Треба робити порівняння можливого й правдоподібного, мети і засобів, і в передбачений мент треба вміти заповнити розбіжності своєю волею, хоча б вона вела її до смерті. Але той, хто надіється заповнити ці розбіжності самим лише сліпим щастям (а не волею, що підраховує і вживає всі можливі шанси до успіху — С. О.), той — звизайний собі граз...”

Відвага залежить від темпераменту людини, вона — звичайно — належить до вдачі, натомість мужність — це вже прикмета характеру, себто, великої праці над собою. Наполеон, наприклад, зовсім не був відважною людиною, але мужности йому ніхто не відмовить. В дитин-

³⁾ Les enseignements psychologiques de la guerre europeenne, p. 229

стві, і пізніше, вже хлопцем, Наполеон був навіть дуже несміливим, і дівчата його родинного містечка на острові Корсиці прозивали його на-смішкувато “зайчиком у чобітках”. Але, виріши, Наполеон пройшов військову школу і виховав у собі такі прикмети характеру, що зробили його найвизначнішою людиною його століття.

Звичайно буває, що людина відважна в відворотній пропорції до своєї здатності думати; натомість мужність стоїть у безпосередній пропорції до думки й міркувань. Відвага виявляється ніби як мимовільний, інстинктовний, автоматичний рух — мужність натомість в’яжуться завжди з твердим переконанням і, коли стримується від негайного акту, накопичує енергію до більш рішучої дії. Сила прикладу, чар музики, завзяття бою, розпач конфлікту можуть перетворити і несміливих людей у відважних; мужня людина натомість не потребує ніяких зовнішніх спонук, її дія впливає з власної думки, з васного переконання її необхідності. Можна мати мужність без відваги і відвагу без мужності. Наприклад, Ціцерон виявив був брак відваги, коли намагався уникнути нападів Катіліни; але натомість виявив велику мужність, коли в присутності всього сенату вказав на Катіліну, як на злочинця і зрадника батьківщини...

Ціцерона вважають за одного з найкращих промовців класичної давнини, і до цієї його слави в великій мірі спричинилася мужність його виступів, бо, як сказав Лямартін, *“мужність — це найкраще красномовство, — красномовство характеру...”*

Без мужності не може бути чести, не може бути гідности. Підтримування своєї чести і гідности вимагає мужности. Мужня людина здобуває загальне признание, стає шанованим членом суспільства; — людина, що у рішучі моменти життя не виявляє потрібної мужности, ніколи не заслуговує на пошану, а хіба на співчуття...

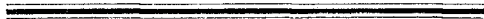
Мужність робить усі інші риси характеру і вдачі більше моральними. Так неблазність тіла стає моральною, коли людина мужньо витримує спокуси свого інстинкту; співчуття, чи милосердя, що може бути виявом слабости, робиться моральною силою, коли людина мужньо поборює в ньому свій власний егоїзм; мужність відмовляється від зайвих витрат, робить із ощадности добру прикмету, коли вона не менше мужньо поборює й пристрасть скупости. Мужність оберігає душу від розкладу, від спокуси йти лінією найменшого опору, де здобуваючи, наприклад, ласку своїх вищих негідним підлещуванням, — треба мати мужність йти важчим шляхом праці й переборювання різних перешкод, бо тільки на цьому шляху людина осягає справжній поступ і підноситься суспільними щаблями, завдяки власним справжнім заслугам, яким ніхто не зможе ніколи не відняти, ні применшити. Кожний людський нахил робиться моральним з моментом, як він вимагає мужности, себто зусилля перемогти себе чи інших. І кожне почуття набирає морального забарвлення в міру того, поскільки в нього входить складником мужність. Всяка добра справа без належної мужности залишається тільки порожньою мрією, бо мужність — душа кожної ініціативи: без мужности матерей, що невтомно боронять своїх дітей від усякої напасти, саме життя на землі не втрималося б; без мужности воєнків і громадських діячів, кожна громада була б знищена, розбита ворожими силами, і громадське культурне життя було б неможливе. Без мужно-

сти мандрівників величезні просторони земної кулі залишилися б досі невідомими. Мужність підтримує селянина на його ниві, робітника в його фабриці, вченого в його дослідах, мистця в його зусиллях плека-ти красу, і філософа в його намаганнях знайти змісл життя і побору-вати все, що загрожує моральному поступові людства.

Призначення мужности, як найціннішої й найосновнішої риси люд-ського характеру — служити добру, і це її призначення робить її гід-ною. І хоч ми знаходимо мужність іноді і в злочинцях, проте, і в зло-чинцях цінимо її настільки, що ставимося до них із тим більшим спів-чуттям, що більше вони виявляють мужности, а не підлости, яка похо-дить від малодушся і страху.

Мужність це, без сумніву, сила духу. Але те, що ми звичайно називаємо силою духу, все ж відрізняється в дечому від мужности: так, мужність має відношення до дії, до акції; сила духу — до переборення пристрастей; мужня людина йде назустріч небезпекам, що її чекають в майбутньому; людина сильна духом зносить мужньо теперішні страж-дання; мужня людина йде насупроти гармати з таким же спокоєм ду-ші, з яким людина, сильна духом, зносить, скажім, ампутацію руки, чи ноги...

Без сили духу не було б святих мучеників релігії і науки, що з лю-бови до Бога і правди терпіли жахливі муки; без мужности не було б героїв, що з любови до ближнього йшли на зустріч найбільшим небез-пекам; обидві ці прикмети, тісно споріднені і тісно між собою пов'яза-ні, дають те підложжя, що на ньому зростає тип великих людей, вели-ких характерів, що творять історію і в боротьбі духу над тілом прова-дять людськість шляхом перемог до найвищих і найсвітліших ідеалів...

Юрій Чорний

Гене́за галицького москвофі́льства

(На тлі загального розвитку подій в Європі середини XIX стол.)

Наукова полеміка над характеристикою галицького москвофіль-ства не завмре либонь ніколи, бо аналіза цього руху комплікується упередженістю до самого факту існування подібного явища. Більшість дослідників тримається доволі поверхового погляду, немов би галиць-ке москвофільство минулого сторіччя було собі звич. московською інтригою, а цілий рух був вигаданий в царських канцеляріях і штучно імпортований в західньо-українські землі. Отже ціле москвофільство — це просто орус про ресупіа, коли або підіслані агенти, або обдурені чи підкуплені земляки збирали крихотки із петербурзької державної скар-бниці й пропагували за це певні трафаретні тези логічно-історичного всерусизму. Таким чином москвофільство виставлялось як інкубаційно-декоративний шарж, і будь-яку органічність його існування заперечувано.

Проте ж трагедія історичного і сучасного положення України під-казує, що варто таки трохи глибше замислитись над наявністю і ге-незою цього напрямку в Західній Україні, і як мога обережніше його

інтерпретувати. Для порівняння вистарчас згадка про 20-ті роки, коли чимало галичан і “старих” емігрантів міркували про можливий *modus vivendi* із большевиками; і наївно було б складати вину за все на советську пропаганду. І хоч ми мусимо споглядати на москвофільство як на гальму в еволюції національного усвідомлення (що могла, у випадку перемоги, привести до занепаду перших спроб західньо-українського політичного ренесансу другої половини XIX століття і тим ще більше паралізувати розвиток всеукраїнської визвольної ідеї по обох боках Збруча), проте не шкодить застановитись над причинами розвитку цього руху, не відсуджувати його а priori, а радше подбати про те, щоб знайти шлях до його критичного насвітлення і з'ясування.

* * *

В Західній Україні, в першій половині XIX сторіччя, так званими рутенцями вважались здебільшого т. зв. “хлопи”. Невеликі групи на ту добу свідомих, отож ще неополячених чи необюрократизованих міщан, жили обр'їями або польської, або ж австроісарської державности і свогою психічного поневолення не відчували. А хто часом і тямив — бачив у цьому присуд долі. Тому ніхто й не розумів потреби “народною” мовою друкованого слова, бо не було кому його читати. Навіть уніятське духовенство раз-у-раз транскрибувало старослав'янські тексти латинкою.

Коли в тридцятих роках поп. сторіччя Маркіян Шашкевич спробував здійснити гасло “пиши як чуєш” і випустив одну книжку “хлопською” мовою та ще й звичною на тоді в Росії гражданкою, — клерикали добились конфіскати накладу як небезпечного і вільнодумного новаторства. Мертве море рутенського суспільства вбивало кожну живу істоту, що вносила обурливі зміни в його забальзамоване нутро. Шашкевич прийшов за рано, коли ще епідемія романтичного народолюбства післяреволюційної Європи не встигла пробитись у консервативні нетрі австрійської провінції.

Але революційно-ліберальний рух прийшов таки нарешті й туди. Польська шляхта — натоді єдина реальна опозиційна сила в Галичині — не спала, К о н г р е с у ф к у уважалося переходовим явищем, неуспіх революції 1830-31 не вніс жадних засадничих змін у проблематику польської визвольної боротьби. Отож і не дивно, що поляки були єдиною європейською нацією, що почувала себе завжди готовою до акції, часом навіть випереджувала події. Якщо розглядати революцію 1848 року з точки зору польських змагань, то революція ця почалась фактично ще в 1846 році в Познанщині арештом Мерославського — лідера антипруської, чи радше антикоролівської опозиції. Дія перенеслась в напів-вільну Краківську республіку, відки плянувалось триєдине об'єднання всіх колишніх польських земель. Австрійці мабуть несподівано для самих себе, зручно скористались із соціального напруження між панами й селянами, повстання приглушили, а Краків зробили частиною Віденської імперії.

У 1848 році польська Познанщина спробувала ще раз розпочати об'єднання польських територій, користаючи з революційного настрою серед пруських лібералів і замішання в адміністрації. Спочатку революціонери досягнули деяких успіхів, захопили навіть частину Помера-

нії, але незабаром армія Фрідріха-Вільгельма IV зліквідувала заворушення й запровадила старі порядки.

В Галичині 1848 року, ситуація була аналогічна становищу в Познанщині: польські патріоти почали бешкетувати, і перелякана адміністрація згоджувалась теоретично на більшість їх вимогань, аби лиш утримати сякий-такий престиж влади. Національні Комітети у Львові й Кракові повстали навіть при допомозі поляків із-за кордону. Афішою цих комітетів було створення Великої Польщі під доволі сумнівним півпротекторатом Габсбургів; але на практиці це означало відірвання Галичини і приєднання її до майбутнього P a n's t w a. Проте будь-яка спроба відродження такого Паньства означало війну з Московською державою; і імператор Микола I робив усе можливе, щоб налякати своїх не дуже вірно-підданих поляків із Конгресуфки і не допустити до повторення несподіванк 1830-31 років. Усе виглядало так, що австрійським полякам годі чекати допомоги знадвору і що викидати з хати непрошених гостей доведеться їм самим.

У той час нова ліберальна чи радше квазі-ліберальна влада у Відні робила враження, буцімто вона розуміє кривду заповідяну полякам, але що важко їй у цій справі щось зробити. Однак, щоб заспокоїти принаймні більш помірковані елементи, знято з посади цісарського губернатора графа Стадіона — австрійського німця і призначено на його місце австрійського поляка Залеського. Зате переговори з національними комітетами навмисно зволікалось, щоб виграти час.

Політика Відня себе виправдала. Поліційно-мілітарною акцією цісарської армії зліквідовано спершу Краківський Комітет і покарано "повстанців". Це налякало східньо-галицьких поляків. Львівський Комітет розколовся на поміркованих і радикалів: помірковані елементи ладні були забути про деякі свої вимоги, радикальні елементи збільшували вимоги і домагались спільної із мадярами революційної акції проти Центральної влади.

Поки радикали і помірковані сварились, трійка великих ліквідаторів (генерал Геммерштайн, князь Віндішгрец і банус Єллагіч) готувались до приборкання теж і східньої Галичини, покладаючи, зрештою, надії ще й на повчальний вплив, що його мала ліквідація Краківського Комітету. Губернатор Залеський, який належав до поміркованих і здавав собі справу з безнадійности будь-якої революційної акції, намагався стримати своїх неспокійних протежé. Врешті решт бомбардування Львова і стан облоги положили кінець польській офіційній опозиції. Щоб ще більше вразити польські аспірації, Галичину поділено на східню і західню з окремими Губернаторствами.

Розподіл цей мав на меті, поза тимчасовим рутенофільством, про що говоритимемо далі, ще й бажання спертися на більш поміркованих західногалицьких поляків, більшість яких трималась "чеської" інтерпретації подій, тобто свого роду мелянхолійної лояльності до цісаря і спроб легальної еволюційної трансформації монолітної монархії у австрослав'янську (евентуально австро-слав'яно-мадярську) федерацію. Австрославізм пропагував тоді Франтішек Палацки, хоча його Idea statu Rakouského з'явилась щойно напередодні австро-пруської війни. Проте погляди його були відомі в 1848 році, і чимало політиків у душі і офіційно вітало його концепцію.

Очевидно, радикальні польські елементи (особливо східної Галичини) відкидали цю ідею. Після ліквідації Львівського Національного Комітету вони здебільшого приєдналися (або хоча хилилися) до угорського повстання, серед них і колишні вожаки революції 1830-31 — Дембінський і Бем, згодом легендарний герой Трансільванської війни 1849 року і один із живих аргументів для царської інтервенції.

Із приборканням угорського повстання скінчилися і польські “ребелії” в Австрії. Генерал Паскевич, царський сатрап конгресуфки і заслужений фахівець у всіляких ліквідаціях, втихомирив і за цим разом усіх аспірантів революційного порядку багнетами москалів.

Оскільки розглядати причини неуспіху польських визвольних змагань в Галичині (в 1848 році), то варто пригадати собі деякі факти із 1830-31 років. Тоді народні маси, не збагнувши мети повстання проти Петербурзької автократії і не бачучи ніякої суттєвої різниці між відношенням до них польських чи московських панів, лишилися байдужими, іноді навіть помагали московським чинникам ліквідувати к р а м о л у. Шляхта і революційна інтелігенція почали розуміти, що закріпачене чи півзакріпачене селянство є за темне для національної революції і лише його повне економічне визволення може з нього зробити співучасника майбутніх повстань.

Небезпеці такого об'єднання всіх польських клас у боротьбі за самостійну Польщу Віденський уряд запобіг ще до приєднання Кракова, чи революції 1848 року. Щоб вибити із рук польських патріотів їх адут-об'єднання з хлопом — влада князя Меттерніха узяла номінально всіх австрійських селян під свою цісарську опіку. Таким чином уряд мав змогу втручатися в різноманітні суперечливості поміж легальними правами дідича і селян, переконуючи вряди-годи простолюддя в тому, що лиш цісар є єдиним і справжнім захисником хлопських інтересів. Це психологічно мало великий успіх, тим більше що подібна наївна віра в батюшку-царя животіла й поміж селянами московської імперії. А причин до інтервенцій було безліч, бо кріпацтво (чи підданство) було як інституція захитане йозефінізмом і французькою революцією, але фактично силувалось існувати, якби ніяких змін ніколи не було, і для своїх хлопів кожний пан залишався й надалі єдиним законодавцем і виконавцем. Отже — хоч-не-хоч — сподіватися визволення з панщини селяни могли лише від цісара.

Конкуренційна боротьба польських патріотів із австрійським урядом пожвавила трохи галицьке духове життя і відкрила певні перспективи і для галицько-українських народолюбців. Вони почали більш поважно задумуватись над своїм власним положенням і вірити більш переконливо у свої власні спроможності. Треба було тільки якогось соціально-політичного зрушення, щоб також мати змогу виступити на австрогалицьку політичну арену і заговорити про свої потреби.

Революція 1848 року створила таку можливість. Уряд переполошився Меттерніх втік із Відня в одязі жебрака — предтеча в жіночий одяг переодягненому Керенському, — на всіх мовах і в усіх містах почали творитись комітети і видавати плятформи. Хаос 1848 року дав можливість виявитись усім тим, що продовж політично-загумінкового бідермаєра прями під цензурною фатою добротливого Фердінанда I (der alte Nandl ist ein Trottel) свої підпільні революційні сни. Інтеліген-

ція заговорила раптом про національну і соціальну рівноправність; стара Європа історичного легітимізму і запорошених завітів святого альянсу похитнулась. І нічого дивного не було в тім, що акцентування національної суверенності (чи щонайменше автономії) і поліпшення правно-матеріальних умовин почулось у клаптиковій імперії більш ніж деінде.

Поляки перші розпочали наступ не лише мілітарно але й дипломатично: у квітні (1848) львівський тимчасовий національний комітет рішив використати тяжку ситуацію номадизуючого Віденського двора і піддав офіційній дискусії своє положення. Була в тих домаганнях деяка крихта політичного оптимізму — бо “демократичні патріоти” сподівались нової французької політики в справі Польщі; була тут однак і чимала частка практичної наївності, коли польські суспільні чинники цілком поважно сподівались, що цісарський уряд, що саме перебирався до Інсбруку, не розпаковуючи валіз, був в стані розглядати справу польських вимог і негайно знайти панацею на всі хвороби.

Проте ж ця спонтанна акція польського табору викликала майже примусову акцію русинів. А розперізатись міг-кому не ліньки, бо австрогалицька бюрократія поховала голови під дошки своїх письмових столів і таким чином заохотила навіть і найбільш обережних і найменше свідомих. Живчик політично-суспільного життя почав битись все скоріше і скоріше, революційний настрій став зворотно-пропорційним розгубленості офіційальної сатрапії.

Тож пряма небезпека політичної монополії з боку поляків, які верескливо монтували свою політичну плятформу, штовхнула і галицьких русинів на дещо революційний шлях. Так було зорганізовано Головну Руську Раду, яка, за прикладом Польського Національного Комітету у Львові, проголосила себе єдиною компетентною і правною репрезентанткою українських інтересів у Австрії. Так почала жевртіти іскра політичного життя в західній Україні.

Polska Rada Narodowa (у Львові), у своїх політичних деклараціях національних проблем обмежувалась історично-державною концепцією: майбутня велика Польща із непольським фактором просто не рахувалась, уважаючи українців за *quantité negligible*.

Зі свого боку, Головна Руська Рада, далеко менше політично зріла й оперуючи далеко менше впливовим етнічним матеріалом ніж поляки, не могла та й не відважувалась виставити радикальні домагання національно-державного сепаратизму. Однак, як це й не дивно, дехто все ж допускав можливість і такого кроку, доказом чого є на той час зухвале “*Ślowo przestrogi*” о. Подолинського — тобто ідея соборно-української окремішності, згадана либонь у Галичині в такій формі вперше.

Проте руська політично-клерикальна *piccola nobilita*, хоч часом і могла погоджуватись (чи хоча б мріяти) з такою думкою, не наважувалась, очевидно, наражатись на закид нереальності, і домагалась лише: двоподілу Галичини і національно-релігійної еманципації рутенства, що розумілось здебільшого як мовно-виборча рівноправність перед цісарем і його урядом.

Австрійська влада була тоді в руках доволі поміркованого пів-

ліберала барона Дольгофа (в ній головну роль відігравав тоді міністр юстиції Бах, якого, чи не наївно, вважали тоді за “радикала”), і дехто вірив, що конституційні обіцянки минулої влади (барона Пільлердорфа) будуть дотримані. Справа була в тім, що цісарський двір, після падіння князя Меттерніха, був ладен в ту хвилину на якісь драстично-ефективні поступки у формі октройованих прав вірним Його Величності народам; проте ж ніякої згоди на парцелювання Імперії дати не міг. Усі ці “октройовані” права доволі — такі недвозначно знехтували вимоги плебсу; і цісар, змушений до поступок, волів згідливо кокетувати тим часом лиш із вельможним панством. А про сепаратизм чи національну автономію влада у Відні (а згодом в Інсбруку) воліла не дискутувати і рухам таким не потурала. І наскільки опонент був невагоманий, а сил було, щоб його приборкати уряд відтягав децизію і відкараскувався пустопорожніми ввічливостями. І в той самий час шукав протиотруту.

Польські національні комітети у Львові і Кракові — невігоїні донкіхоти державности круля Саса — були саме маркантними представниками небажаної ідеології територіяльного відділення, і, разом із мадярами, найбільш галасливими носіями революційної опришкуватости. Тож уряд, усвідомлюючи собі цю небезпеку і пошукуючи за повздержливим елементом, скористався з існування ново-організованої Руської Ради, бачучи в тимчасовому порозумінні з рутенцями своєрідний, хоч і малоперспективний, вихід із загрозливої політичної ситуації.

За ініціативою австрійського намісника графа Стадіона, якого згодом прозвали (за термінологією одного віденського сатирика) винахідником рутенської з милости цісаря нації, австрійський двір, роблячи *bonne mine au mauvais jeu*, рішив таки піти назустріч бажанням українців і допомогти їм зорганізуватись у якусь конкретну силу, що протидіяла б польським аспіраціям. Територіяльно-галицький табір мав бути розділений надвоє, при чім менша частина, в платонічнім союзі з ослабленим урядом, мала створити рівносильний *balance of power*, що був потрібний для обоюдної неутралізації. Поляків треба було вражати в усіх критичних пунктах, і для цієї мети кожний засіб був вітаний.

Так з часом Головна Руська Рада стала сезоною зброєю в руках австрійської автократії, адутом антипольського курсу, що зі зміною міністерств і намісників (у Галичині), хоч-не-хоч сприяло русинам. І хоч уряд механічно добачав у кожному національнім прогресі регрес централізму, однак сподівався, що українці, якщо вони дістануть навіть мінімум того, що інші народи імперії давно вже мали, будуть, пильнувати австрійських державних інтересів ліпше ніж вічно невдоволені поляки. І це рішало.

Отже в 1848 році ми бачимо перший виступ галицьких українців на арні політичного життя. Головна Руська Рада поставила голосно своє домагання, щоб із західніх українських земель, органічну цілість яких відчували й підтверджували делегати з різних частин українських земель австро-угорської монархії, утворити окремий автономний український коронний край.

У своїй відозві до рутено-галицького населення, опублікованій у першому числі новозаснованого часопису “Зоря Галицька” (15 травня 1848). Головна Руська Рада підкреслювала, що галицькі русини є саме

лише частиною великого 15-тимільйонного руського народу і що цей нарід нарешті теж повинен здобути своїх прав. Соборність демонстровано раз-у-раз і на політичних виступах, на яких побіч біжучих внутрішніх австрійських проблем, чимало делегатів згадувало єдність цілої української нації. Отже несподівано для австрійських властей, русини раптом заговорили тою самою мовою, що й поляки.

Етнічна єдність українців під австрійською й московською займанщинами аж ніяк не була до вподоби чинникам Польського Національного Комітету у Львові, що ніякої окремішності української не визнавали. У відповідь на заяву Головної Руської Ради поляки й їхні українські ступайки-полонофіли заперечували існування української нації. Група ця під назвою Руський Собор (де ми знаходимо й Вагилевича), рішила в союзі із львівськими поляками офіційним шляхом поборювати від імені рутенців національно-автономні вимоги Головної Руської Ради і підтримувати Раду Польську. Таким чином Руський Собор із ополеченням Центглевичем на чолі, вніс плутанину в галицько-рутенську репрезентацію перед австрійським суспільством. Русини розбилися надвоє, контрбалаєнс було утворено без спеціальних зусиль з боку поляків. Як колись граф Стадіон скористав із антипольського рутенофільства своїх несподівано вірнопідданих руських, так тепер Polska Rada Narodowa підготовувала Руський Собор, роблячи для нього ту саму пропаганду, яку австрійський уряд плянував для Головної Руської Ради. Поляки дістали блискучу нагоду аргументувати національно-етнічну незрілість рутенського елемента, що, мовляв у результаті урядової інтриги, уявив себе чимсь окремим від поляків; але завдяки *prawdziwym* руським, які не дали себе обдурити чи підкупити, цю акцію здискредитовано. Руський Собор повинен був служити знярядям до того, щоб довести раз на завжди усім так званим українофілам-автономістам, що акція їх це *causa dubia*, і що лиш із поляками разом можна будувати якийсь соціально-політичний добробут.

Fluctuat — nec mergitur — можна сказати про Австрію далеко правдивіше, ніж про Францію. Поки провінції сварились за представництво, пролетаріят великих міст приголомшував буржуа, слав'яни засідали на конгресі — цій чудернацькій какофонії австрославізму, бакунізму, москво-адорації і самостійництва — австрійський уряд схаменився, опам'ятався від першого революційного переляку і підготував офензиву. Усього пів року тривала дійсна іділія промов, нереальних плянів і загумінкових інтриг. Кінець 1848 року і весь наступний 1849 рік проходили вже під знаком ліквідації. Не помогли ні геройства на барикадах, ні сардинське військо в Ломбардії, ні навіть те, що в останній хвилині, угорський повстанчий генерал Гергей запропонував мадярську корону Миколі I. Барикади усунено, сардинців розбито, а московський цар із інсургентами не балакав. Ера необмеженого абсолютизму продовжувала далі буяти, немов ця коротка недуга їй зовсім не пошкодила. Приемний і короткий сон щез, лишилась стара і понура дійсність без перспектив і надій. Реакція тріумфувала скріз.

Революція 1848 року, що почалася так претенсійно й галасливо, скінчилася, як можна було й очікувати — ф'яском. І немає з чого дивуватись. Бюрократичний апарат, на який революціонери дивились або з призирством або навіть вороже, залишився вірним центральній пла-

ді. Провінції не мали єдності, ні між собою ні в середині. І за винятком сардинської інтервенції, революціонери не могли сподіватись ніякої суттєвої допомоги ззовні.

Не дивлячись на це, угорське повстання мало всі шанси на успіх, як би не Росія. Микола I. уважно слідкував за перебігом боротьби в Австрії, Франції, Німеччині й Італії, гратулював навіть генералові Кавеньякові за його успіх у придушенні паризького бунту черні, хоч Кавеньяк і служив доволі “сумнівному” урядові (організованому в результаті лютневої революції і *nota bene* запобігав у ньому ласки, сподіваючись президентури). І австрійські ребелії скінчилились до останку в ту мить, коли, після Дебрецинського проголошення угорської самостійності (14 квітня 1849) і побачення імператорів Миколи і Франца Йозефа у Варшаві (21 травня 1849), московська армія перейшла австрійський кордон.

Зрештою й серед революціонерів самих було не все гаразд. В Угорщині Гергей сперечався з Кошутом; частина магнатів перелякана чікошем (селянськими розрухами) агітувала за Габсбургів; в Галичині польські революціонери захопили владу лиш у деяких місцевостях і організували свою національну гвардію лиш із частини населення, у той час як лояльні і помірковані ставили спротив; австрійська влада, приєднавши собі селян знесенням панщини, цькувала їх на панів, що буцімто боронять панщину; деякі повстанці, особливо в Угорщині, боялись московської інтервенції і до радикалів приставати не хотіли.

Щодо русинів, то до всіх цих аналогічних причин долучився ще той факт, що міста в Галичині, особливо Львів, не були українськими. Це, зрештою, старе прокляття усіх майбутніх революцій уперше яскраво виявилось в 1848 році. Село — це завжди доволі слабкий політичний адут, а місто було чуже. І коли заговорили гармати й порох — ця *ultima ratio regum*, про русинів забули не лиш приятелі, але й вороги.

Західні українці, так само, як і інші народи Австрії, не здобули нічого. Віденський уряд, втихомиривши своїх крикливих бунтівників, лишився при обіцянках, а галицькі поляки панували, фактично, без особливих змін далі, ніби ніякої Ради Народової, Гаммерштайна чи Паскевича ніколи й не було. А уряд князя Шварценберга (обраного наприкінці 1848 року, підчас абдикації цісара Фердинанда I і передачі корони цісареві Франц-Йозефові I) мав тоді вже інші клопоти ніж вважати за галицькою рівновагою сил чи дбати про полегші русинам. І галицькі українці зажурились. Настрій почав підупадати, внутрішні сварки позначали вияв часу, колишне патріотичне захоплення уступило місце депресії. Багато галицьких політиків, яких ще недавно прославляли всепризнаними і великорозумними діячами, вірними свого народу і корифеями соціального прогресу, раптом проголошувано зрадниками, реакціонерами і дурнями.

Нарешті, в 1851 році, розв'язано й усунено останній симптом якоїсь політичної аспірантури — Головну Руську Раду. Доля загрожувала повернути українську Галичину, за виключенням аполітичного селянства, цим разом вже остаточно таки звільненого від панщини, до пердреволюційної епохи, щоб і слідів ніякої автономістично-національної плятформи не залишилося.

Іван Франко в “Молодій Україні” (1910), хоча трохи й перецінює значення 1848 року (стор. 8), ясно доводить, що галицько-українське суспільство не створило свого політичного життя і що революція не внесла ніяких основних змін. Ріжниця між простецькими і панами залишилась, і ніякі революційні катаклізми цієї прірви не могли зменшити. Рустикальна Галичина зідхнула трохи вільніше, але більшість русько-попівсько-комерційної півінтелігенції ставилась до звільнених “мугирів” не менше зневажливо ніж за часів панщини. Силуючись підтягатися до рівня австро-польської міської буржуазії і зробитись *salonfaehig*, деякі рутенські добродії ще більше стали цуратись усього простонародного й таким чином ще далі відходили від органічних інтересів спорідненого простолюддя.

Тож не маючи прямого зв'язку з хліборобською масою, щоб разом із нею якось-то змагатись за мінімум національно-політичних прав, західньо-українська провідна верства розгубилась. Частина злилась із полонофілами й змагала до державної реставрації Жечи Посполитої; інші заскорузли у старих поглядах і намагались у вузькому кругові, продовжувати фольклорно-літературну лінію Русалки Дністрової та потайки мріяти про автономістичні перспективи покійної Головної Руської Ради; а деякі русини почали прислухатися до голосів досі нечисленних земляків, що єдиною можливістю визбутися поляків, австрійців і всього з ними зв'язаного є московський цар. І вони почали повертати свої очі на схід.

Ще одну польську вигоду треба підкреслити, щоб зрозуміти глибину безнадії тих русинів, що готові були йти радше із чортом ніж із поляками. Ми вже згадували, що неуспіх повстання і крах опозиції ні політично, ні соціально полякам у Галичині не пошкодив. Новий губернатор Голуховський (призначений на місце Залеського, якого уряд усунув за невміння опанувати ситуацію), дуже зручно з'єднував у собі лояльність до монархії із полонофільством; отож підтримка польського елемента в Галичині була для нього справою самозрозумілою: хай собі поляки панують, аби лиш не бунтувалися. Знесення панщини і приборкання деяких магнато-аристократичних тенденцій зробило фактично перший крок до об'єднання всіх польських паноподібних елементів у щось націсподібне у модернім розумінні цього слова. Неуспіх бо революційних змагань шляхетства означав лише скорочення його політичного монополю і тим поразку традиційно-родовитих елементів польщини, в той час як міська й сільська буржуазія політично не втратила майже нічого а соціально й престижево зискала, зробившись ускорі головним носієм польської визвольної ідеї. Ця зміна структури лише зміцнила вагу польського льокального націоналізму.

Авже ж і на фронті політичних аспірацій і боротьби за майбутню великодержаву поляки нічого не втратили. Лідер і квазі-король польської еміграційної камаріллі, князь Адам Чарторийський, репрезентуючи більше зріле крило польських соборно-визвольницьких змагань і утримуючи якнайкращі зв'язки із антиросійськими колами в Західній Європі, переконував своїх земляків, що події ведуть до війни й програ в ній Росії механічно потягне за собою відродження Польщі. Подібну думку висловлював теж Кавур, сардинський міністр, який бачив у прийдешній європейській війні й можливій прогрі Австрії єдину мож-

лівість до безперешкодного об'єднання Італії. Чарторийський не вірив у успіх прямого повстання, рекомендував тимчасово мовчазну співпрацю, спеціально в Австрії, і прикладав усіх зусиль, щоб посварити Францію і Англію із патріархальними монархами сходу. Недобровільного союзника він знайшов в особі імператора Наполеона III, якого політично-вузькоглядний Микола I, Дон-Кіхот нафталінового легітимізму, уважав зухвалим парвеню і небезпекою для європейського тронного ладу.

Моральну підтримку, яку поляки почали ніби одержувати від неонапартівської Франції, значно перебільшували і роздували в Галичині й у той самий час ще більше пригнічували галицьких українців, про яких ось ніхто ніде не знає і не дбає.

Розглядаючи рутенських інтелектуалістів соціологічно, варто застановитись більш уважно над питанням, хто саме був тоді тим носієм західного українства, тобто тими русинами, що створили Головну Руську Раду і говорили іменем маси, передусім селянства.

Наскільки революція 1848 року була в очах інтелігентів-народолюбців — ф'яском, то селянська маса все ж добре відчула, що зміна настала. Знесення панщини не лиш дало селянам можливість устаткувати своє особисте життя, але оздоровило трохи село й економічно. Тож, наскільки ми говоримо про неуспіх 1848 року, маємо на думці інтелігенцію, що прагнула політичної кар'єри й прав.

Українсько-галицькі народолюбці-автономісти (а згодом народовці — бо саме так їх називає історія у другій половині XIX стол.) інспірувалися перспективами революції вище власних спроможностей. Проклямувавши етнічну єдність усіх русинів з унаглядненням їх права на самоврядування, народолюбці 1848 року були за мало досвідчені (та й не мали фактично від кого навчитись), щоб знайти силу й методи до перетворення цього мовно етнічного автономістичного гасла в конкретну політично-соціяльну плятформу, — а лише соціяльна могла знайти в тих часах якийсь відгомін у нетрях селянського недовір'я до всяких панських вигадок.

Як ми вже підкреслювали вище, не треба думати, що різниця між попівсько-дрібнобуржуазною інтелігенцією з одного і приневоленими селянами з другого боку затерлась після знесення працєпримусу. Ця різниця фактично зовсім не послабла, бо не так матеріяльно, як передусім психічно вся тогочасна руська інтелігенція була на-суті окремою кастою і з землеробним елементом мала або дуже невеликі або навіть ворожі відносини.

Руську інтелігенцію творила суміш консервативного, клерикально-виховного і вигідного міщанства пізнього бідермаєра плюс фактично греко-католицького попівства. Усі вони силою обставин, доволі згорда поглядали на мужицтво, хоч і могли — взяти б — на зборах Руської Ради, висловлювати теоретично-народолюбні погляди; але так само, зрештою, як поляки, органічної коаліції з селянством вони не шукали.

Може Франко трохи за гостро відсуджує їх, але соціологічно це було шанобливе урядництво, що добре жило під монархом і якому народня справа була нерентовна, якщо борознила особистій кар'єрі. Освітньої роботи вони не проводили а економічні інтереси селянства були

їм чужі. Вся їхня політика — словами Франка (див. стор. 474—475, рецензія на книгу Ю. Бачинського “Ukraina irredenta” в Життє і Слово IV, 1895) — “була низкою доказів вірності і компліментів династії, безлізгю жебраними до уряду за посади; це була ілюзія нації — повітство з селянською прищипкою”.

Цю групу руської квазі-інтелігенції тоді називали “святоюрством” (бо вся вона скупчувалася при капітулі св. Юра у Львові. — Ред.). Франко його називає карикатурою на польську шляхетщину, гієрократією міщанського опортунізму; і вона силкувалася — часом щиро а часом нещиро — утотожнювати себе з цілою рутенською нацією.

Ясно, що при таких умовах. “святоюрство” не було і не могло бути ніякою конкретною політичною силою, ні перед 1848 роком, ні опісля. Потенціальною, хоча й приспаною силою було селянство, але воно на ніяку політичну роллю не претендувало. Зате дійсною реальною опозиційною силою була шляхта, а шляхта незалежно від внутрішніх незгод, пропагувала державний полонізм із проєктом аристократичної олігархії і робочою силою теоретично вільних і по можливості безземельних “хлопуф”, етнічна приналежність яких була їм засадничо байдужа, наскільки, в їх уяві, прсвідна верства не могла не бути польською.

В аспекті цього розподілу “святоюрство” видавалось радше суспільно-релігійною сектою, що лиш час від часу і лиш у певних випадках піднімала голову, щоб запротестувати або поскаржитись, але напрямних галицької політики не міняла. І на цьому соціальному тлі, унагляднюючи революційний катаклізм 1848 року і пам’ятаючи про неуспіх перших спроб західньо-української еманципації, можна будувати гіпотезу генези москвофільства.

Поява в Австрії московської армії зробила на багатьох русинів неабияке враження. Авторитет цісаря почав бліднути. Блискучий демарш непереможного війська найсильнішого автократа Європи заїмпонував.

Микола I. бачив у Австрії тільки перешкоду для нормального ведення війни. “*На австрійцев нет никакой надежды. Дай Бог, чтоб они хоть Вену отстояли. Мы будем иметь дело с главными силами венгров, усиленных канальями поляками и пришельцами со всех сторон*”. Не диво, що дехто, кому осточортіли і мадяри і поляки й австрійці, заговорив про “велич і силу руського царя” і про слабість та убожество його ворогів.

Виступ Росії, хоч він і мав цілком антинаціональний характер і фактично наскрізь просякнув сладо ст н ы м к у л ь т о м п а л к и, дуже вплинув на всіх австрійських слов’ян і сприяв — хоч це й парадокс — розвиткові їх національного усвідомлення. Не розуміючи здебільшого (за малими винятками — на-приклад Карел Гавлічек Боровски) сенсу московської державної ідеології і значення триєдиної системи графа Уварова в його православії, народности й самодержавстві, підсилених (у випадку потреби) жандармами графа Бенкендорффа, — австрійські слов’яни бачили в трансильвансько-карпатській анабазі князя Паскевича лише героїство і силу братерського народу. Особливо чехи й словаки під враженням Колларової *Slavy dcega* давно вже перебували в початковій стадії москвофільського панславістичного піднесення. Ніде правди діти, навіть між поляками зустрічаємо мрійників

можливого співжиття із московцями на засадах протекційного паритету, хоча поляки й хворіли на сб'єднуючі ідеї слов'янських націй під егідою батюшки-царя найменше, бо ж мали на власній шкірі яскравий доказ правдивості доводів Державіна-пенегириста скатеринінської експанзії:

“На что тебе союз, о росс?
Шагни — и вся твоя вселенна!”

чи скептичні завваги Пушкіна:

“Кто устоит в неровном споре —
Кичливый лях иль верный росс?”

Але ця Kirchhofsruhe нікалаєвської імперії, це мовчазне “благодєнствє”, що його так влучно схопив Шевченко, чи зпародіював в “Krest svatého Vladimira” Карел Гавлічек, це все не промовляло до серця австрійських слов'ян. Челаковски ридає над смертю Александра I в своїх *Ohlasy písní ruských*, навіть Палацки ставить їх поруч Slavy dcera і підкреслює їх значення для всеслов'янського братерства, а Лудевіт Штур, лідер словацьких народолюбців, організує підчас революції антиугорські відділи для допомоги австро-московцям. Його “Славянство и мир будущего”, видане в Росії після революції 1848 року є характерним документом цієї доби.

Тож усі народи слов'янської крові захсплювалися більше або менше ідеєю панславїзму, всі вони були готові замінити своїх безпосередніх і їм добре знаних господарів на далеких і зідеалізованих московців. І нема чого дивуватись, коли й західні українці, які знали Росію не на багато краще від чехів і словаків, почали надіятись, що в союзі з рускими чекає їх ліпше й щасливіше майбутнє.

Всі ці міркування були очевидно чисто теоретичні і побудовані на чеських зразках. Бо відмінно від чехів, які шукали фактично якогось політичного протекторату Росії над слов'янством, але не мали наміру своєї національності цуратись і зробитися московцями, в галицьких українців прийшов саме на увагу передусім цей останній факт, тобто часткове зречення своєї національності на користь “малоросійства”; і цей останній факт відіграв у формуванні західноукраїнського москвофільства далеко більшу ролю ніж загальнослов'янський опортуністично-коаліційний москвославїзм.

Була це передусім пам'ять про колишню Русь, мовляв спільну для всіх східнослов'янських племен, — та руська княжа традиція, що заховалась у галицькому психічному підшллі аж до 19 сторіччя включно. Галицькі русини все ще зберігали в себе назву русин чи руський, часом таки ідентифікуючи її з терміном “русский” в дусі шабльонової трисидности трьох галузей етнічноспоріднених “россів”.

“Великоруська”(!) галузь — за вченням історіософів московського імперіалізму — колись єдиного князівства, позбувшись татарського ярма, відтворила велику імперію старого Києва — за цим разом довкола Москви й Петербургу, присєднала до себе усіх західних мало- і білоруських братів, відірвавши їх від кормиги польської — історичних ворогів козацтва; і ось одна лиш самісінька гілка єдиного могутнього дерева застрягла за кордоном процвілої Австрії та ще й під польським чоботом. Тож треба якось-то звернути увагу на своє існування і горе, а напевно Росія не лишить на призволяще споріднених кровно і покрив-

джених долею руських братів та визволить їх із польсько-австрійсько-мадярської неволі, як уже визволила потойбікзбручських малоросів, бо всі вони — тобто галицькі, карпатські, буковинські й закарпатські — належать до своїх наддніпрянських братів, а із ними разом до одної великої родини всіх руських племен під одним руським монархом — наслідником спадщини Володимира і Ярослава.

Зрозуміло, що уява про колишнє “споріднення” з усіма вітками “російського триєдиного народу” створили передумови для мрій і ви-мог такого державно-національного об’єднання і для тепер. Традицій-на механіка провінціалізму інстинктивно тяжіла до якогось центреп-тального огнища й знайшла його в москвофільстві. До цього приєдну-валась і вищезгадана зневіра у власні сили, нехіть до байдужого віден-ського уряду й бажання знайти собі теж якийсь адут, щоб ним надоку-чати набридлим полякам. Порівнюючи темноту і бідноту своїх земля-ків і силу панівної польської верхівки хотілося теж чимсь похвалитись, якось-то піднести свій авторитет, чимось похверцюватись перед гоноро-вим і зарозумілим ляхом. І переконавшись остаточно в тому, що всі порівняння між поляками й русинами виходять на користь першим, і покоровшись своїй безпомічності супроти далеко більше впливового польського елемента, чимало русинів, у пошукуванні за радикальним рятунком для знедоленої Галичини і в ім’я привабливого союзу з міц-ним і “рідним по крові” братом, зупинилось своїми очима на євразій-ській автократії.

Адже ж це раннє москвофільство, незріле і короткозоре, було ли-ше вислідною символічно-абстрактного захоплення ідеалізованою кар-тиною можливості братерського співжиття із московцями й своєю не-реальністю нагадували трохи кирило-методіївців, хоч останнім ніяко-го спекулятивного опортунізму закинути не можна. Зате в ранніх мос-квофілів деяка доля наївного хитромудрування була очевидна. І зерно це могло на галицькому ґрунті тим краще проростати, що, в порівнян-ні із вічною політичною небезпекою цілковитого ополячення, що, ви-давалось, чекає західних українців у занедужаній Австрії, Росія видава-лась більше рідною, більше привітливою національно, і в той самий час могутнішою і здоровішою в державнім змислі. А в випадку нового розвалу центральної влади під Габсбургами, хто зна чи Галичина, За-карпаття і Буковина навряд не стануть частинами петербургської імпе-рії. Саме так і витворювалась атмосфера галицького москвофільства, так почала жеврити його передпартійна іскра.

Тепер потрібно було лише тарілочки Дем’янової ухи, щоб це праг-ніння відповідно нагодувати і підтримати. І цього годувальника знай-шла Галичина в особі московського історика Михайла Погодіна.

Погодін був прихильником карамзінської історичної школи, пів-офіційним істориком миколаївської Росії і разом із Устряловим, науко-вим оборонцем Уваровської концепції самодержавства, православія і на-родности — наріжні стовпи московської державної ідеології від Мико-ли І. до Сталіна (диктатура вождя, сталінський марксизм і советська народність). Коли 1842 року Погодін удруге відвідав Львів, він нав’язав уже регулярні листовні зносини з декотрими галицькими русина-ми. Уривки із цієї переписки Погодін містив у часописах “Московский Наблюдатель” і “Москвитянин”. Так він потрохи втягав допитливих

галицьких діячів у сферу зацікавлення московської публіцистики і знайомив їх із думками московського суспільства.

Довкола цієї переписки постала невелика “Погодінська колонія”, ватажком якої зробився Денис Зубрицький — особистий чічероне Погодіна в Галичині підчас його відвідин і згодом перший теоретичний москвофіл у Західній Україні.

Гурток — це не рух. Нечисленна група росієфілів не відіграла підчас революції 1848 року майже ніякої ролі, бо більшість суспільно-наставлених русинів думала інакше.

Та треба було пережити невдачу національної політики й після-революційної гіпохондрії, треба було відчутти й побачити слабосилля свого народнього представництва і неповагу відношення до себе офіційних чинників, щоб, під супровід зовнішньо-політичних демонстрацій московської сили, нарешті таки переконатись, що власні сили за слабкі й пробувати шукати рятунку й виходу із зазубня в царській протекції. І ось тут послужила погодінщина тим ланцюжком чи соломинкою, що за неї похопились потопаючі змелячки. Це злиття ірраціональних, спекулятивних і практичних моментів можна уважати періодом народження західно-українського москвофілства: домашнє підсоння виплекало цю чудернацьку квітку, а погодінська колонія послужила лише погноєм для її росту і проліфації. Зачаток відбувся одначе без неї.

З ПОЛІТИЧНИХ МАГІСТРАЛЬ

Дм. Андрієвський

Два шляхи на захід

Свого часу, при нагоді Конференції Чорноморських країн, що відбулась 1954 р. в Римі, ми висунули ідею, яку розвинули пізніше на сторінках “У. Слова”, що традиції української політики від давніх часів в’яжуть Україну з Чорним морем, а відтак і з прибережними йому країнами та народами.

Справді геополітичне значення Чорного моря для України величезне. Це море є ніби легенями України. Головні водні артерії нашої країни пливають до Чорноморського басейну, якого головні пристані лежать на українській території. Через них Україна має вихід у широкий світ і пов’язана з країнами трьох континентів: європейського, азійського та африканського. В тягу довгих століть шляхом збройної боротьби та стихійної колонізації український народ посів північні береги Чорноморського басейну, найважливіші під оглядом сполуки і господарства. Населення України становить 34% людности того басейну.

В нашій студії ми вказали, на прадавні зв’язки України з країнами Середземноморського басейну, якого часткою є Чорне море. Вже від часів Трипільської культури наша країна зв’язана з Передньою Азією. За часів античної Еллади вона має грецькі колонії, що зазублюються з тодішнім українським культурним і господарським життям. В Середні віки Україна конкурує культурною й торговельно з Візантією, а в добу

Ренесансу в тісних зв'язках з італійськими республіками. Про культурні обопільності з країнами Середземномор'я багато писав проф. В. Січинський в українських і чужинних публікаціях, і до його дослідів відсилаємо за докладнішими відомостями.

Економічне значення України в комплексі Середземномор'я дуже велике. Дарма, що в останні століття московська гегемонія скермувала надмір природних засобів і виробів України на Північ. Але ж засоби комунікації та вигоди збуту вказують для них шлях на Південь. Як слушно зазначає д-р Б. Кордюк, було б більше натуральним, щоб український вугілля та руда йшли до Туреччини, яка мусить спроваджувати залізну руду з Швеції і яка, дістаючи згадані мінерали з України, могла б постачати в обмін хром і мідь, що їх бракує в нашій країні.

На підставі цих даних ми прийшли до висновку, що Україна визбувшись політичної залежності від Московії, повинна б належати до Бльоку Чорноморських країн, форма якого могла б бути, в залежності від обставин, різна — від союзу до конфедерації. Приналежність до такого Бльоку включала б Україну до середземноморського політичного та економічного комплексу. Таким чином український нарід дістав би безпосередній зв'язок з Полуднево-Західньою Європою, відорвавшись від Євразії, яка від кількох століть і дотепер тримає його в своїх духових і політичних кліщах. Водночас Україна наблизилася б і до Близького Сходу, який важний для неї під економічним оглядом.

Ми і далі стоїмо на становищі, що власне таке спрямування на Південь повинна мати українська політика на довшу мету. Однак здійснення концепції Чорноморського Бльоку, в якому Україна злучиться з Болгарією, Румунією, Кавказом і Туреччиною, коли вона дістане доступ до Італії та Арабських держав не є можливе раніш, як цілий ряд країн і вона сама незалежняться від Московії та стануть повні суверенними. Це є перспективи менш чи більш далекого майбутнього. А тим часом можливим є хіба політична та психологічна підготовка такої конструкції, ідея якої повинна бути для нас провідною, своєрідним дороговказом на майбутнє.

Водночас українська політика повинна спиратись на сучаснім стані речей і з нього виходити. Вона повинна шукати інших теренів для вільної акції на міжнароднім полі. Нижче ми вказуємо на одну з можливостей практичної політики українських чинників, яка краще відповідає нашим спроможностям і потребам біжучого історичного моменту. Іде нам про угоду чи союз політичних центрів народів, положених між Чорним та Балтійським морями, а саме: "України, Білорусі, Литви, Лотви та Естонії. Така угода чи союз могли б служити для спільної акції цих центрів на міжнародньому полі, метою якої була б віднова суверенності держав поневолених Московією як також організування просторів положених між двома морями в майбутнім.

* * *

Геополітичне положення п'яти наведених вище країн дає широку базу для політичного в'язання. Їхні території в сучасних державних кордонах охоплюють б. 1,000,000 кв. кл. з населенням б. 62 міль. душ. Цей великий територіальний масив опирається на два моря, з яких одно відкриває шлях до Атлантиди та прибережних країн Північної Європи

і Америки, а друге — до Середньоземноморя та прибережних країн Європи, Азії і Африки. Водночас цей масив має глибоке запілля на Сході. Таке його положення та природні ресурси криють в собі широкі можливості торговельних зносин зі Сходом і Заходом, з Півднем і Північчю та вигоди посередництва між ними.

Територіяльно - етнічний комплекс Чорноморсько - Балтійського Бльоку служить лучником між культурно-політичними світами Сходу і Заходу, а в той сам час є він бар'єром між двома відрубними світами, що перебувають в постійнім себепротяганні. Звідси його певна вага у виміні духовими і соціальними цінностями, як також у розмежуванні двох джерел, що видають ці цінності.

Треба відзначити, що Україна має давні господарські обопільності з прибалтійськими країнами, як також з Білоруссю. Не заходячи задалеко, пригадаймо, що в XVII ст., коли Захід став потребувати українського збіжжя і скоту, торгівля України з ним відбувалась через Данціг і Кенігсберг. Пізніше московський уряд від часів царя Петра I скермував ту торгівлю на північно-балтійські порти, головню Ригу. Через них ішов аж до часів революції головний імпорт в Україну з західних країн Європи, як також в меншій мірі її експорт на Захід, хоч головними пристаннями для українського експорту були Чорноморські.

Все це дає підстави гсворити про природній комплекс Чорноморсько-Балтійського Бльоку, країни якого пов'язані спільними культурними, господарськими і політичними інтересами.

Правно-політичне положення п'яти країн під сучасну пору має багато подібностей. Всі вони насильно включені до Сов. Союзу, але їх перебування там нетривке і непевне. Анексію Балтійських республік советами не визнали великі потуги Заходу і їхню справу рано чи пізно мусять переглянути міжнародні чинники. З другого боку Україна і Білорусь, хоч і в складі СССР в той сам час мають атрибуту суверенності, яких не мають інші члени Сов. Союзу. Головним між ними є членство в Об'єднаних Націях, однозначне визнання їх державности і яке робить з них суб'єктів міжнароднього права.

Всі п'ять країн мають велику політичну еміграцію діяльну на міжнародній арені і на яку спираються їх політичні центри. Еміграцію балтійських народів в Європі обчислюють на 72 тисячі одиниць, українську на 66 тисяч, а білоруську на 43 тисяч. До того треба долучити численні еміграції за океаном, з яких українців у ЗДА та Канаді начислюють коло 1,5 мільйона душ, а литовців коло 1 мільйона. Діючи скоординовано в напрямі підтримки визвольних і державних змагань їх народів, еміграції п'яти країн становлять поважну політичну силу.

Ці дані вказують, що політичні еміграції згаданих народів мають поважні вигляди на успіх в міжнародному житті, якщо їх політичні центри злучать свої сили і засоби та діятимуть узгіднено по лінії спільних інтересів їхніх народів.

Сучасна міжнародня ситуація і констеляція сил на Сході Європи не лиш вимагають, ба навіть сприяють з'єднанню сил політичних центрів п'яťох народів. Всі вони загрожені історичним гоном Московії на Захід та сучасною імперіялістичною політикою советів. Саме тепер, коли СССР є спільним ворогом Заходу, ті народи мають найбільше виглядів сманіпуватись від Московії за допомогою вільного світу. Але

на Заході існують сильні тенденції задержати цілість так зв. “російського комплексу”, в який Захід залюбки включає і згаданих п’ять країн. Отже політичні центри п’яти народів повинні борстись водночас на два фронти: проти СРСР з їх большевицьким режимом та імперіалістичним гоним з одного боку та проти росієфільських елементів Заходу, за якими стоїть московська еміграція із другого боку.

Рух за об’єднання народів Європи та практичні заходи роблені в тому напрямку, як хочби створення європейської вугільно-сталевої спільноти та Зах. Європейської Унії, дуже сприяють намаганням п’яти країн. Західна Європа відділена від Східної Європи “залізною заслоною” не є в доброму положенні і є zagrożена підупадом. Лише єдність двох частин творить цілість європейської духової, політичної і господарської спільноти, робить її життєздатною та здібною до самооборони з боку Евразії. Не лише країни середньої Європи, але і Західної Європи є заінтересовані, щоб Чорноморсько-Балтійський Блок заслонив їх перед наступом Московії.

Отже повищі моменти промовляють за злуку зусиль політичних центрів п’яти народів в цілі пропагування на Заході ідеї відділення їх від Московії та влучення їх до Об’єднаної Європи, яка поволі але постійно набуває більше реальних форм.

Предмет угоди політичних центрів п’яти народів є подвійний, як подвійною є їхнє спільне завдання.

З одного боку ті центри повинні змагати до ослаблення московської потуги різними способами. Одним з них є сприяння відірванню від Московії країн Кавказу, Туркестану, Далекого Сходу і т. д. Саме в цьому напрямку діє існуючий Паризький Блок, до якого належать центри України і Білорусі. Другим способом є поборювання впливів московської еміграції на Заході, передовсім у ЗДА. Тут Паризький Блок вже проробив певну роботу і має поважні осяги в формі підваження позицій тої еміграції серед американців. Одночасно з Паризьким Блоком в тому же напрямку діють чинники мусулманських народів Сов. Союзу, з яких деякі належать до Паризького Блоку. Вони то вислали не без помочи американців, своїх речників на Афро-азійську Конференцію в Бандонгу і до деякої міри завдяки їм було там піднесено питання комуністичного колоніалізму, звернене проти советів.

З другого боку речники п’яти країн мають позитивне завдання підготувати організацію просторів між Балтикою і Чорним морем по упадку советів і визволенні поневолених ними народів. Яку форму прибере їх організація наразі важко сказати. Над цим питанням треба попрацювати, розробивши проблеми історії, економіки, культури і політики. Висунення конструктивної концепції з рамени спільного органу п’яти центрів на міжнародній форумі безперечно сприяло б успіхові національно-державних аспірацій згаданих народів і піднесло б престиж їхніх центрів. Ця концепція зустріла б конкурента в формі польського плану Межиморя. Треба припускати, що ідея Чорноморсько-Балтійського Блоку мала б більше успіху, як ідея Межиморя вже хоч би тому, що п’ятьом країнам чи їх центрам, між якими немає основних розходжень, легше об’єднатись, як численним народам Середньо-Східної Європи.

Третім предметом угоди п’яти центрів було б встановлення певного “modus vivendi” між ними самими. Існують територіяльні спори

між сусідніми народами, як напр. між Литвою і Білоруссю, або між Україною і Білоруссю. Цих спорів не вдасться вирівняти на еміграції, а тому треба погодитися, що їх тепер не треба порушувати, залишаючи поладу їх на пізніше, коли країни звільняться від чужинного панування й уряди незалежних держав мотимуть сісти за спільний зелений стіл. Треба теж догодитися, що коли б уже тепер доводилося орудувати певними даними, спираючись на сучасний стан речей, як от напр. територіяльні розмежування, то цим не передрисується остаточних розв'язок спірних питань.

Такі три предмети бачимо ми, як зміст угоди між п'ятьма політичними центрами. Щодо форми тої угоди, то вона могла б мати форму союзного договору, який зобов'язував би до координації позицій та дій учасників її, залишаючи їх організаційно непов'язаними, або форму спільної організації з керівним органом на чолі, на що можна знайти немало прикладів та зразків до наслідування.

* * *

Так уложена концепція Чорноморсько-Балтійського Бльоку була предметом спільної конференції українських і балтійських відповідальних чинників продовж 1954 року. Вона знайшла цілком прихильний відгук серед наших балтійських приятелів і лише нелад в українському політичному житті став на заваді дальшим заходам до здійснення її вже тепер, в умовах еміграційної політики, в час і серед обставин визвольної боротьби. Не знати чи і коли покликані українські чинники будуть в стані взятися повновно до реалізації вище оформленої ідеї і пляну і чи до того часу наші балтійські приятелі не охолонуть до справи або не заангажуються в якомусь іншому напрямку. Подаємо їх цим шляхом до загального відома, уважаючи, що дискусія над ними справи не пошкодить, а хіба уточнить її.

По перегляді пляну Чорноморського Бльоку, поданого схематично на початку цієї студії а також пляну Чорноморсько-Балтійського Бльоку, представленого в ній дещо докладніше, може виникнути питання, чи два ці пляни не виключають один одного і чи не є дивним, що вони походять від того ж самого автора. Ми вважаємо що ні вони між собою, ні автор собі не суперечать і що обидва вони можуть служити тій самій меті ба навіть в тих самих руках.

Кожна політика, а тим самим і українська, повинна мати різні концепції для осягнення своєї мети, шукати розв'язок в різних напрямках, випробовувати різні шляхи і різні можливості. Наші два пляни мають ту саму практичну мету, що полягає у виведенні України з сфери впливу Московії і в наближенні її до західного світу. Для осягнення цієї мети можна йти двома дорогами, чи то морською через Чорне море чи то суходолом через союз з сусідніми країнами, ба навіть ними обома. А поскільки центр ваги української політики на довшу мету все буде лежати на Чорнім морі, союз з прибалтійськими країнами може бути відносною Чорноморською Бльоку. З бігом часу будуть викристалізовуватись форми в'язань з ближчими і дальшими сусідами України і тут буде потрібне певне степенування обопільностей. Ми вважаємо, що наші в'язання з Півднем і Північчю не будуть суперечними. Що іншого в питанні в'язань зо Сходом і Заходом. Тут вже від тепер є конечний вибір між двома напрямними і Україна рішуче звертається в бік Заходу, щоб ставити чоло Сходові. Обидва вище виложені пляни йдуть по цій лінії.

Богдан Винар

Проф. д-р Володимир Тимошенко

II

ПЕРЕЇЗД ДО ЗДА¹⁵⁾

В часі свого першого перебування у ЗДА, Вол. Тимошенко нав'язав контакти з американськими науковими установами, що і допомогло йому в 1928 р. виїхати на постійно до Америки. Американські наукові інституції зацікавлюються молодим українським ученим і перед Вол. Тимошенком догідна перспектива поглибити свої економічні студії та ширше розгорнути наукову працю. Ті можливості він вповні використав.

Дирекція Дослідного Інституту Харчування Стенфордського Університету в Каліфорнії запросила на працю Володимира Тимошенка в літі 1928 р. в характері наукового співробітника. Зокрема Інститут припоручив йому виготовити окрему розвідку про збіжєву справу в країнах Дунайського басейну¹⁶⁾. Слід зазначити, що В. Тимошенко їздив літом 1928 р. в Дунайські країни, щоб ґрунтовно ознайомитись з предметом своїх студій.

В тому самому році (1928) восені Вол. Тимошенка заангажує на працю Мішигенський університет в Енн Арбор. В тому університеті працює В. Тимошенко з 1928 р. по 1934 р. — як викладач економічних дисциплін та статистики на Економічному Відділі університету (Lecturer of Economics and Statistics and Research Associate in Bureau of Business Research in Graduate School of Business). В тому часі Вол. Тимошенко викладав такі курси: а) Elements of Statistical Method, б) Business Cycles, в) Economic Problems of Europe, д) Business Aspects of Foreign Trade. Крім тієї педагогічної діяльності — працює також науково у ділянці дослідів господарської конюнктури. У висліді, з рамені Бюра появляються його дві наукові праці¹⁷⁾. В них аналізує Вол. Тимошенко причини хитань сільсько-господарської продукції та досліджує вплив змінних величин хлібних зборів на загальну господарську конюнктуру¹⁸⁾.

Крім своєї праці у Мішигенському університеті Вол. Тимошенко піддержує зв'язки з Каліфорнійським Інститутом. В Інституті працює в часі літніх ферій 1930/31 і 1931/32 рр. Тоді ж з рамені Інституту виходить його більша праця: "Аґрикультурна Росія і пшенична пробле-

¹⁵⁾ гл. "Розбудова Держави" ч. 1 (16) стор. 78 - 82

¹⁶⁾ Названу тему запропонував Інститут опрацювати В. Тимошкові — коли він ще був у Празі. Ця розвідка була опублікована в "Wheat Studies of the Food Research Institute" як окреме число: Пік VI, ч. 5 за травень 1930, під назвою — "The Danube Basin as a Producer and Exporter of Wheat" pp. 95

¹⁷⁾ "The Role of Agricultural Fluctuations in the Business Cycle", "Michigan Business Studies", Vol. II, № 9, 1930, p. 90 and "World Agriculture and the Depression", "Michigan Business Studies", Vol. V, № 5, 1933, p. 124

¹⁸⁾ Розгляд більшости тут цитованих праць подаємо в третій частині нашої статті.

ма"¹⁹⁾). Ця нова праця В. Тимошенка зустрічається з широким відгуком в науковому світі. Прихильні рецензії появляються в Америці та Європі, що у висліді приносить авторові ім'я визнаного фахівця в ділянці сільського господарства Східної Європи. В третій частині нашої статті саме на ту працю. В Тимошенка хочемо звернути окрему увагу, бо приносить вона дуже багато цікавого матеріалу у відношенню до сільського господарства України. Незабаром Володимира Тимошенка запрошують до Вашингтону на працю до US Department of Agriculture.

НА ДЕРЖАВНІЙ ПРАЦІ У ВАШІНГТОНІ

Міністерство агрикультури ЗДА, зацікавившись науковою діяльністю В. Тимошенка в Мішигенському Університеті, запросило його на державну працю до міністерства агрикультури у Вашингтоні. На тій посаді, виконуючи функції старшого економіста для сільського господарства (Senior Agricultural Economist) працює В. Тимошенко від 1934 по 1936 р. За час свого побуту у Вашингтоні В. Тимошенко працював у Section of Agricultural - Industrial Relations, Planning Division, Agricultural Adjustment Administration.

Присвячуючись дослідним студіям в установі, що мала за завдання також і теоретично обґрунтувати сільсько-господарську політику американського міністерства, Володимир Тимошенко опрацьовує декілька тем. Зокрема в початках своєї праці в міністерстві розробляє питання культури бавовника та можливості примінення її до вимог і планувальної структури американського сільського господарства. У цій справі пише окремий звіт п. н. "Cotton Adjustment Program".

У тому часі також, у зв'язку з загальною тодішною господарською ситуацією Америки В. Тимошенко підготовляє доповідь п. т. "Agricultural Adjustment Program and Business Revival". Будучи добрим знавцем міжнародних, зокрема європейських економічних відносин, Володимир Тимошенко працював над питаннями з обсягу міжнародної торгівлі. Деякий час (січень - липень 1936) перебував безпосередньо у Office of Foreign Agricultural Relations, де виготовив окрему критичну розвідку на тему "Уклади міжнародних торговельних договорів продовж 1934-36 рр. та їх вплив на американське сільське господарство". До речі — у пізнішому часі це питання було темою окремої доповіді В. Тимошенка у Faculty Research Club в 1937 р., при Стенфордському університеті.

В СТЕНФОРДСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Починаючи з 1936 р., Володимир Тимошенко переходить на постійну працю в Дослідному Інституті Харчування при Стенфордському університеті, зразу як науковий співробітник, а з 1940 р. стає звичайним професором of Commodity Economics 1950 року. В 65 р. життя перейшов В. Тимошенко на емеритуру, але й надалі залишився активно працювати в Інституті з функцією консультанта до сьогоднішніх днів. Праця

¹⁹⁾ "Agricultural Russia and the Wheat Problem", Stanford University, 1932, p. 570
В скороченій формі та праця була опублікована під назвою: "Russia as a Producer and Exporter of Wheat", "Wheat Studies" Vol. VIII, № 5-6, 1932, p. 98. Як зазначає в цит. нами статті Лев Биковський назву праці мусів прийняти В. Т. на вимогу дирекції Інституту.

Володимира Тимошенка в Інституті є переважно студійно-дослідного характеру. Професор спеціалізується в широкій проблематиці з ділянки сільсько-господарської економіки. Педагогічна діяльність обмежена фактично тільки до одного курсу продовж академічного року, а саме викладами предметів: "Agriculture and Business Cycles" і "Economics of Soviet Agriculture"²⁰⁾.

Якщо в своїй попередній праці про сільське господарство СРСР (вийшла друком в 1932 р.) В. Тимошенко ще не дає остаточної оцінки для економічних вислідів советської колективізації — то робить це в своїй другій праці²¹⁾. Автор подає ґрунтовну аналізу господарського положення сільського господарства в СРСР продовж 1928-36 рр. та зарозом, синтезуючи підсумки колективізації, робить спробу визначити економічну прогнозу для того нового советського експерименту. Подібно як і в попередній праці, всі свої висновки підбудовує Тимошенко багатим статистичним матеріалом, який служить і на сьогодні одним з небагатьох авторитетних джерел для вивчення розвиткових процесів і вислідів першого етапу советської колективізації.

Крім вгорі названих праць проф. Тимошенко пише цілу низку менших розвідок присвячених окремим питанням советської економіки, які поміщує в різних американських фахових журналах²²⁾.

а) Кон'юктурні хитання і сільське господарство

У своїх дослідних працях з ділянки сільського господарства — Володимир Тимошенко не обмежувався тільки до студій пов'язаних з сільським господарством СРСР та країн південно-східної Європи. У другій половині 30-их рр. присвячує свою увагу цілій низці питань, що зв'язані з світовим ринком та глобальною сільсько-господарською політикою. Зокрема цікавить В. Тимошенка проблема кон'юктурних хитань та їх впливи на фіскальну, головню грошову політику. В 1938 р. Інститут опублікував компетентну для тієї ділянки працю п. н. "Монетні впливи на післявоєнні пшеничні ціли"²³⁾. В тій студії автор присвячує окрему увагу девальюаційним процесам 30-их рр. та їх впливам на ціни сільськогосподарських продуктів на світовому ринку в таких країнах як: ЗДА, Великобританія, Аргентина, Австралія. В 1940 р. Інститут видав чергову працю В. Тимошенка, що присвячена впливам авторитативних субсидій на сільськогосподарський експорт у поодиноких країнах²⁴⁾. На підставі упорядкованого статистичного матеріалу автор стверджує у підсумках, що ті штучно "шрубовані" авторитативні субсидії мають негативний вплив на рівень і хитання цін пшениці на світовому ринку.

В 40-их рр. Володимир Тимошенко знову повертається до вивчень хитань сільсько-господарської продукції у відношенні до загальної го-

20) Лист В. Т. з 30. VIII. 1955

21) "Soviet Agricultural Reorganisation and the Bread-Grain Situation", *Wheat Studies* Vol. XIII, № 7, April 1937, p. 68

22) Деякі статті В. Т. відношуємо в підрозділі про участь В. Т. в наукових установах і конференціях.

23) "Monetary Influences on Postwar Wheat Prices", *Wheat Studies*, Vol. XIV, № 7, April 1938, p. 55

24) "Wheat Subsidization and Exports: The Experiences of 1938-39", *Wheat Studies*, Vol. XVII, № 2, October 1940, p. 60

сподарської кон'юнктури, себто тих самих питань, яким присвячені його праці, пророблені в Мішигенському університеті. Основне завдання тих дослідів — це відповідь на питання: чи хитання сільсько-господарської продукції носять циклічний чи випадковий характер — та в якій мірі існує кореляція між хитаннями сільсько-господарської продукції в різних країнах, що є основними учасниками сільсько-господарського виробництва на світовому ринку. Свої висновки побудував В. Тимошенко на підставі обслідувань статистичних матеріалів для пшеничної продукції²⁵). Автор доказує, що хитання сільсько-господарських урожаїв у поодиноких країнах, як також і загальна світова сільсько-господарська продукція не мають виразного циклічного характеру, та є радше випадковими. Аналіза статистичних матеріалів за довший час не вказує також дуже сильно означеної кореляції між хитаннями сільсько-господарської продукції (врожаями) навіть у межах одного континенту, не говорячи вже про хитання врожаїв на теренах різних континентів. Здогадний циклічний характер хитань сільсько-господарської світової продукції є швидше наслідком збірної випадковий хитань урожаїв у окремих сільсько-господарських районах — ніж результатом впливу на світову продукцію певних метеорологічних циклів світового характеру. Тож з наведеного бачимо, що висновки автора є скоріше негативного характеру, які зумовили заперечення безпосередніх впливів коливань сільсько-господарської продукції на загальну господарську кон'юнктуру. До того треба додати, що В. Тимошенко зокрема поставив гіпотезу, що у т. зв. коротких кон'юнктурних циклах (довжиною у 2—3 роки), які є характеристичні саме для економіки ЗДА, також виявляється у великій мірі елемент випадковости.

б) Сільсько-господарська політика ССРСР

подаючи розгляд наукової праці В. Тимошенка у хронологічному порядку, ми не маємо змоги систематично охоплювати поодинокі предметові ділянки — обмежуючися до певної схеми. Беручи до уваги обставину, що діяльність В. Тимошенка є всебічного характеру, та що в тому самому часі професор цікавився різними питаннями економіки, які не завжди були пов'язані з собою — то схематичний розгляд може і упростити би наше завдання. Як ми вже зазначували, спеціальний інтерес представляють для нас праці про сільське господарство ССРСР, що безпосередньо заторкують економіку України. Праці Тимошенка з цієї ділянки вносять дуже поважний вклад у советознавство та з уваги на їх ранню появу — мають виразний піонерський характер.

До праці над вивченням советської сільсько-господарської економіки повертається В. Тимошенко під час другої світової війни. В тому часі вголосив на запрошення Американського Історичного Товариства доповідь на тему: "The Agrarian Policies of Russia and the Wars". Доповідь ця має для нас виняткове значення, бо подає у стисло науковій формі генезу розвиткових напрямних московської імперіалістичної аграрної політики (починаючи від реформи 1861 р.) та устійнює

²⁵) Тим питанням автор присвятив такі праці: а) Variability in Wheat Yields and Outputs: Part I. Cycles or Random Fluctuations. Part II. Regional Aspects of Variability. Wheat Studies. Vol. XVIII. № 7, April 1942, p. 48 and б) Interregional Correlations in Wheat Yields and Outputs. Wheat Studies. Vol. XIX, № 6, March 1943, p. 52.

зв'язок між окремими зрушеннями в сільсько-господарській політиці у конфронтації з поодинокими політичними актами царського уряду²⁶).

В 1951 р. виходить нова праця В. Тимошенка, присвячена післявоєнним змінам у цукровій промисловості п. н.: "Советська цукрова промисловість і її післявоєнна відбудова"²⁷). Дуже цікавою частиною праці є розділ про вплив німецької інвазії на цукрову промисловість (в першу чергу українську) та реорганізація тієї промислової галузі в післявоєнних роках. У відомому збірнику про сільське господарство СРСР за ред. Бергсона, В. Тимошенко є автором окремого розділу про сільсько-господарську політику СРСР²⁸). На тому місці не маємо змоги подати численних наукових розвідок Володимира Тимошенка, що розкинені по різних найповажніших американських журналах. Повне зібрання цих праць — вдячна тема для окремої бібліографічної довідки. Деякі з них обговоримо у слідуючій частині статті²⁹).

В післявоєнних, чи точніше у 50-их рр., Володимир Тимошенко розпочав працю над двома більшими студіями: а) світова цукрова промисловість і б) советська економіка, зокрема економіка сільсько-го господарства. Названі наукові твори будуть завершенням багаторічної праці Ювілята у рямках Інституту.

УЧАСТЬ У НАУКОВИХ З'ЇЗДАХ ТА ОРГАНІЗАЦІЯХ

Для повної характеристики Володимира Тимошенка як ученого і педагога та громадського діяча — слід додати ще певні, на перший погляд побічні аспекти у нашому розгляді, що впливають з самого характеру наукової праці. На увазі маємо участь В. Тимошенка в наукових з'їздах та конференціях, членство у наукових організаціях і на решті зв'язок Ювілята з українськими науковими установами.

В попередній частині статті (розділ про працю В. Тимошенка в українських Високих Школах) — ми відзначили активну участь професора у працях деяких міжнародних наукових організацій — куди входив він з рамені українських наукових інституцій. Також і після переїзду до Америки — В. Тимошенко включається в працю цілого ряду американських наукових установ і організацій. В тих нових обставинах, що так корисно впливають на зростання наукового авторитету В. Тимошенка — його участь у роботі різних наукових товариств має вже свою питому вагу. Щоб познайомити читача з широкими зв'язками проф. Тимошенка — поміщуємо реєстр тих наукових американ-

26) Доповідь опублікована в: "Agricultural History" Vol. XVII, № 4, Oct. 1943, p. 20. Нам не відомо про українських фахівців, які використали б її багатий матеріал для належних висновків.

27) "The Soviet Sugar Industry and Its Postwar Restoration", опубліковано в серії: War-Peace Pamphlets, Food Research Institute, Stanford University №13, Aug. 1951, p. 53

28) "Soviet Economic Growth", Symposium. Ed. by A. Bergson, 1953

29) Розгляд деяких праць, як ми вже відзначили, подамо в слідуючій частині (III) нашої статті. На тому місці хочемо згадати тільки деякі: а) "New Soviet Economic Plan: Its Agricultural Aspect", The Journal of Political Economy, Vol. LXI, № 6, Dec. 1953, pp. 489-508; б) "Agriculture in the Soviet Spotlight", Reprinted from "Foreign Affairs", An American Quarterly Review, Jan. 1954, p. 15.

З наукових рецензій В. Тимошенка згадаємо: "Management in Russian Industry and Agriculture" by G. Bienstock, S. M. Schwarz and A. Yugow. Reprinted from "American Economic Review" Vol. XXXIV, № 4, Dec. 1944, pp. 895-898

ських, чужинецьких і міжнародних організацій, що в їх праці бере участь і є членом Волоримир Тимошенко³⁰):

American Statistical Ass'n (1929)

American Farm Economic Ass'n (1932)

The Econometric Society (international) (1933)

American Economic Ass'n (1934)

Royal Economic Society (London) (1934)

Académie Internationale Libre des Sciences et des Letters, Paris, France (1950)³¹).

Хочемо при тій нагоді відмітити, що ця остання організація, що гуртує науковців з країв окупованих Советським Союзом або його сателітів — повстала з ініціативи українського вченого, першого її президента, проф. О. Шульгина.

З рамені вичислених організацій брав В. Тимошенко участь у американському і міжнародному науковому житті та був учасником і прелегентом на численних наукових з'їздах та конференціях. На превеликий жаль цієї цікавої сторінки з життя Ювілята ми не можемо повністю наświetлити³²). Все ж таки в міру наших скромних можливостей — на підставі інформацій самого проф. Тимошенка та доступної нам американської преси, подаємо загальний огляд участі Володимира Тимошенка в науковому житті Америки.

Мабуть вперше на американському науковому форумі виступив В. Тимошенко в 1931 р. з доповіддю на річній конференції American Farm Economic Association на тему "Нова агрикультурна політика Сов. Союзу"³³). У слідуючому (1932 р.) на річному з'їзді того самого товариства виголосив В. Тимошенко другу доповідь н. т. "Пшенична проблема в ССРСР". Згадані доповіді проф. Тимошенка були виголошені на спеціальних засіданнях відповідних секцій³⁴). При тій нагоді хочемо відзначити, що проф. Тимошенко і в пізніших роках (зокрема 1933-35) брав участь у зїздах Фармерського Економічного Т-ва, Американського Статистичного Т-ва та Американського Економічного Т-ва, але не виголошував більше на тому форум окремих доповідей.

В 1932-33 рр. В. Тимошенко брав участь у конференціях Мішигенської Академії Наук, де м. і. виголосив доповідь: "Деякі висновки з агрикультурного планування"³⁵). В 1938 р. відбулась в Мек Доналд б. Монтреалю, в Канаді міжнародня конференція економістів, фахівців сільського господарства. Господарем зїзду була місцева сільсько-господарська виска школа. З тієї нагоди Вол. Тимошенко виголосив дві доповіді: "Land Tenure and Social Control of the use of Land" і "So-

30) Лист В. Т. з 30. VIII. 1955. В скобках рік прийняття

31) Фактично ще в 1927 р., коли В. Т. перебував на стипендії в Cornell University його обрано до Sigma Xi Honorary Society, Cornell Chapter.

32) В листі з 30. VIII. 1955 проф. Тимошенко зазначає, що не провадив докладного реєстру з своєї участі у численних наукових з'їздах і конференціях і тому використовуємо тільки ті дані, що їх ласкаво подав нам Шан. Ювілят.

33) "The New Agricultural Policy of Soviet Russia" printed in "Journal of Farm Economics", Vol. XIII, № 2, Apr. 1931, pp. 280-304

34) Звичайно річні зїзди Фармерського Економічного Т-ва відбуваються разом з Американським Статистичним Товариством та Американським Економічним Т-вом.

35) "Some Implications of Agricultural Planning" Reprinted from Papers of the Michigan Academy of Science, Arts and Letters. Vol. XVIII, 1932, Published in 1933, pp. 121-129

viet Russia's Experience"³⁶). У тому самому році на зборах Американського Статистичного Т-ва (Відділ у Сан Франціско) Володимир Тимошенко виголосив доповідь: *Interrelations of Industry and Agriculture in the Short Cycle (Business Cycle)*³⁷). Як ми вже зазначили в одному з попередніх підрозділів — в 1942 р. на конференції Американського Історичного Товариства Вол. Тимошенко мов доповідь н. т.: "Сільсько-господарська політика Росії і війни". В часі перебування на праці у Стенфордському університеті проф. Тимошенко був членом "Western Farm Economic Ass'n", "Pacific Coast Economic Association" і брав участь в конференціях та з'їздах названих товариств. На одній з річних конференцій виголосив дискусійну доповідь н. т.: "Government Control of Domestic Economy"³⁸).

Крім членства в американських і міжнародних наукових товариствах та участі у їх з'їздах та конференціях — Володимир Тимошенко піддержував контакти з українськими науковими установами. Перервана воєнними подіями співпраця проф. Тимошенка з українськими науковими установами підсилюється головно завдяки численному приїздові українських науковців-емігрантів до ЗДА. В 1948 р. Володимира Тимошенка обрано дійсним членом Історично-Філософської Секції Наукового Товариства ім. Шевченка. У тому самому році В. Тимошенко допоміг затвердити статут для НТШ перед американськими властями в Нью Йорку. Володимир Тимошенко є також членом другого українського наукового товариства — Української Вільної Академії Наук. Як дійсний член УВАН від часу заснування УВАН в ЗДА на запрошення Президії кермує Комісією для навчання економіки України та входить як член ред. колегії до видавничого комітету англomовних "Анналів" УВАН.

В 1952 р. вибрано В. Тимошенка почесним членом Товариства Українських Інженерів у Нью Йорку. У тому самому році на науковому засіданні НТШ у Нью Йорку виголосив В. Тимошенко доповідь на тему "Проблеми Економіки України"³⁹). В 1954 р. обрано проф. В. Тимошенка почесним Президентом Українського Технічного Інституту в Нью Йорку, першої аудиторної вискокшкільної установи у ЗДА, що поставила собі за завдання продовжувати традиції УГА та УТГІ в Чехословаччині, де В. Тимошенко був професором в 1922—1928 рр. У зв'язку з переїздом деякої частини членів УВАН у західні стейти Америки в організаційній підготові перебуває справа покликання до життя окремого Західнього Відділу УВАН. На голову того Відділу запрошено проф. Тимошенка.

³⁶) Printed in: Proceedings of 5th International Conference of Agric. Economists Oxf. University Press 1939

³⁷) Видруковано окрему відбитку із змістом доповіді (літогр. сп.): Summary of Address on Interrelations of Industry and Agriculture in the short Cycle (Business Cycle) by V. P. Timoshenko, Dec. 1, 1938, при тому слід зазначити, що проф. Тимошенко був в 1938-39 р. президентом саме того Відділу Амер. Стат. Т-ва.

³⁸) Discussion of Prof. Brady's paper: Degree of Government Control needed on the Postwar Domestic Economy to maintain a high Plane of Living. V. P. Timoshenko — Food Research Institute, Stanford University, циклоstileва відбитка, стор. 5

³⁹) В тому самому часі проф. Тимошенко виголосив подібну доповідь у Товаристві Українських Інженерів у Нью Йорку.

Петро Голубенко

"Крила" О. Корнійчука

ЯК ПОКАЗНИК ВНУТРІШНЬОЇ СОВЕТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

П'єса українського драматурга О. Корнійчука "Крила" не сходить зі сцени українських театрів і йде по всьому ССРСР а також в театрах крайн-сателітів. Чим пояснити величезний успіх цієї п'єси і небуваллий інтерес глядачів до неї?

Советська критика, відзначаючи літературні хиби п'єси, писала, що ці не могли закрити чи послабити головного, чим так хвилює ця п'єса — *"жрамоти і смілости в поставі сучасних проблем, справжнього драматизму життєвих ситуацій і характерів"*. Драматург сміло ставить в ній багато з тих питань, які раніше обминали. *"Він рішуче повстає проти потворних проявів казенного бюрократизму і прагнення захоплюватися успіхами, підносить свій голос на захист простої людини, її права на довіря і пошану. Любов до простої людини, турбота про неї, віра в гарне і світле в людині — визнаюча риса "Крил"**.

Для кожного громадянина ССРСР ясно, що все це не є заслугою українського письменника О. Корнійчука. Характер і зміст п'єси визначило не чудесне переродження О. Корнійчука в відважного ворога советського казенного бюрократизму і захистника всіх покривджених. Зміст і характер цієї п'єси визначено новим курсом політики партії і це також посилює зацікавлення глядачів цією п'єсою.

Зміст і характер п'єси О. Корнійчука, справді є сенсаційними. Це є сатира на саму верхівку советської бюрократії, на советських вельмож, серед яких бачимо цілу галерею типових постатей советської дійсності, породжених тоталітарною системою сталінського диктаторського режиму.

Одною з центральних постатей п'єси є Дрімлюга Гордій Опанасович, — голова облвиконкому (губернатор) і член ЦК Комуністичної Партії. Проти цього советського вельможі О. Корнійчук скеровує головний вогонь своєї критики. Дрімлюга — тип сучасного советського Аракчєва - Держиморди, якщо порівнювати з типами старої Росії. В советській дійсності це типова постать "вождя". "Вождизм це його головна риса і хвороба, про яку позитивна постать "ідеального" партійного робітника — Ромодан каже: *"Вождизм роз'є вашу душу, а в ній лише зневага до людей, до їх потреб і турбот. Для вас партія — це тільки ваше "Я"..."* Бездушність, грубість, погрози і крик на підвладних — такими рисами характеризує цього вождя Ромодан. Образ Дрімлюги, крім цього, дуже виразно виступає іншими деталями. Дрімлюга непогано влаштувався на своїй власній дачі, експлуатує робітників, якими він розпоряджає як кріпаками. На дачу Дрімлюги прибуває і

*) Е. Н. Горбунова - Творческий путь Александра Корнейчука. "Известия Академии Наук СССР", Отдел литературы и языка, т. XIV, выпуск 3, 1955 г. стр. 237. Москва

новий секретар обласного комітету партії, для якого вже теж *“все організовано”*, себто забезпечено всіма життєвими вигодами і благами. Товариш Дрімлюга дуже гостинно приймає советських вельмож-начальників, що очевидно також свідчить про побут, що узаконився серед советської аристократії. Дрімлюга має цілий штат своєї власної обслуги: садівника, куховарку, секретаря, моториста при човні, на якому плаває для розваги дружина Дрімлюги, а він сам ловить рибку. На дачу приїжджає погуляти щосуботи все начальство. Далі в п'єсі виявляється, що *“у нас загальству тільки святу неправду говорять”*, *“лицемірно кадять”*, Дрімлюга з надзвичайним вдоволенням сприймає репліки про свою персону такого характеру: *“А як вас бояться Гордію Опанасовичу!.. Сьогодні ви говорили так, що навіть у мене в середині похолонуло, а я ж до вас звик. У всіх підборіддя тряслися”*...

Другою типовою постаттю советської дійсності є партійний пропагандист-агітпроп, третій секретар обкому КП(б)У і до того ж комуніст з науковим титулом, кандидата філософських наук — Овчаренко. Це — тип советського начотчика-талмудиста, відірваного від життя і безпорадного в конкретних питаннях сучасної дійсності. Дбаючи про комуністичну партійність, Овчаренко не може припустити, щоб на широкій нараді ветеринарів і зоотехніків стояло лише одне питання *“Боротьба з яловістю корів”*. *“Хіба можна так формулювати доповідь? Хіба можна в тезах тільки один раз згадати — і то в кінці! велике ім'я Павлова...”* Овчаренко пропонує тези переробити, а доповідь назвати: *“Яловість корів у світлі вчення великого Павлова”*... Советські глядачі напевне на місце Павлова ставлять ім'я *“великого Сталіна! — бо в дійсності так і було, що кожне питання треба було ставити у світлі “вчення великого Сталіна”*.

На зборах колгоспників агітпроп Овчаренко морить присутніх кількогодинною доповіддю, складеною з цитат Карла Маркса, взятих з праці *“нашого відомого ученого, доктора філософських наук товариша Пудника”*. Доповідь про майбутній комунізм, а слухачів цікавить питання *“як буде з трудовими?”* *“Чи буде в що одягнутися?”* і т. д. Але на ці питання агітпроп не може дати відповіді.

Між советськими вельможами панує кругова порука, чинопочитання і підлабузництво. Обласну нараду передовиків сільського господарства підготовляє партійна верхівка за встановленим шабльоном: всі промови делегатів старанно прочищати і обробляти, щоб усе виглядало добре. Новий секретар обкому Ромодан виявляє, наприклад, таке місце, викреслене з доповіді:

“Прислали нам з району п'янижку Гарбуза, який вже три колгоспи розвалив. Ми його не вибрали. Тоді прийшов секретар райкому партії, скликав збори, вісім разів виступав — і таки домогся свого. Як сів Гарбуз на нашу шию, все пішло прахом. А Гарбуз гуляє та всіх районів загалює гасами. Писали ми в облвиконком, але цей гасид, видно, і там свою руку має, тому що відповіді не отримали. Просимо Гарбуза з нашої шиї зняти і поставити нам голову, а інакше всі люди розбіжаться...”

На запитання Ромодана, чому викреслено це місце з доповіді передовика сільського господарства, голова облвиконкому Дрімлюга виправдується: *“Я дзвонив секретареві райкому, але він категорично за-*

перезує, що Гарбуз п'янстає. У нього є помилки, але Гарбуз — людина заслужена, партизан, а та, що пише, Коломиєць, була в Німецьчині..." І хоч Дрімлюга знає, що до Німеччини вивезли на роботу Коломийця примусово, він все ж таки вважає, що це "дуже ненадійний елемент". Їй не треба давати слова... "Як же буде з авторитетом секретаря? Вона ж підкопується під партійне керівництво"...

Дрімлюга скаржиться Ромоданові, як то тяжко було йому працювати з попереднім секретарем обкому партії. "Я всю область тягну на своїх плезах, а ваш попередник, Іван Іванович, все промови проголошував. А що вийшло? Мене побили, а він у Москві на курсах. Мабуть кожного везора по театрах ходить і наді мною посміюється... Ромодан: А зому ж ви мовчали? Чому не виступали тут або на пленумі ЦК в Києві? Ви ж член ЦК! Дрімлюга: Легко сказати! А потім що? Він таку атмосферу створив, всіх у кулаці затиснув"...

Гоголь колісь показував страх царських чиновників перед "вищою особою". Корнійчук висміює те ж саме явище в совєтській дійсності, коли показує Дрімлюгу, як він "раболіпствував" і трусився перед секретарем обкому Іваном Івановичем і на найменший оклик партійного погонича скакав галопом, вигукуючи на весь голос: "Під керівництвом нашого дорогого, нашого випробуваного, загартованого, талановитого... ми готові куди завгодно..." Цікаво, що ця типова риса совєтської "аракчєєвщини" виступає як характеристична риса в поведінці самого Дрімлюги, перед яким теж всі трясуться і до якого підлабузнюються. З свого боку навіть позитивний герой п'єси, новий секретар Обкому партії признається і кається: "Не ви один, — каже він Дрімлюзі. "Я теж свого Івана Івановича вихваляв. От і доскакались ми з вами. Тваринництво в колгоспах пішло вниз. Корови удоєм позали доганяти кіз. Солома, яка колісь на підстільку йшла, стала у нас основним кормом. Колгоспники своїх корів розпродують"...

Страшна господарська руїна виявляється зі слів дієвих осіб п'єси. В області здохло з голоду за рік чотири з половиною тисячі корів. 5,310 тільки за минулу зиму. Свиней — 6,520. "Варто тільки колгоспові на ноги стати, як йому одразу на шию такі гирі вішають, що він знову до землі хилиться. Виконуй плян за п'яниць і лежнів, які на золі колгоспів стоять, за погану роботу МТС, за всіх тих горничлих агрономів, які в місті помагають нашим керівникам орати і сіяти на папері... Чи думають про це в Москві?" "Хіба можна терпіти, щоб на Україні літом не було в місті городини?.. Це ж ганьба!" "В нашому селі сади рубають, пасіки знищують... Корів розпродують... На садибах — буряни"...

Все це подається в п'єсі як наслідок недомагань всієї системи партійного керівництва, як наслідок сталінського "аракчєєвського" режиму диктатури. Жертвою цього режиму в п'єсі є не лише прості люди, ті що були в Німеччині чи перебували на "ворожій території" окупованої німцями України. Жертвою цього режиму став і такий високий і заслужений діяч партії, як секретар обкому партії Ромодан. Його особиста родинна трагедія і становить сюжетну канву п'єси. Ромодан повернувся з війни в Україну, але дома родини не застав: його дружина сиділа у в'язниці. Начальник МГБ показав Ромоданові анонімні листи-доноси на його дружину, ніби вона підчас окупації була зв'язана з німцями. Але Ромодан, цей партійний заслужений робітник, не міг стати на за-

хист дружини, а лише сказав, щоб як слід перевірили, і одразу виїхав до Києва. Просив ЦК, плакав перед секретарем, але й той не міг нічим допомогти, хоч і телефонував до “того бандита” з МГБ. В ім’я свого партійного авторитету і в інтересах кар’єри Ромодан порвав усіякі зв’язки з дружиною. Цікаво, що він сам пізніше признався дружині, що “тоді моя віра в тебе похитнулася. Був такий час. Але це не може виправдати мене... Я зрозумів, швидко зрозумів, що той, хто не вірить найближчому другові, щоб про нього не говорили, той не може вірити нікому. Я зрозумів це, але було вже пізно... Скільки зла, болю, сліз принесло людям недовір’я, яке під виглядом тильности сіяла ця банда!.. Вона засліплювала нас, а ми вірили. І як вірили!..”

Мова тут іде про банду МГБ і Берію. Корнійчук робить вигляд що це МГБ і Берія а не партія і Сталін закликав до “пильности” і посіяв недовір’я між ближніми.

П’єса має своїм завданням переконати, що “правда перемогла” і що ця перемога виявилася в ліквідації Берії та його банди і що носієм і оборонцем правди є ЦК КПСС. Чи повірять глядачі, що не Сталін, а його виконавець Берія був диктатором і “вождем” в ССРСР? В п’єсі відчувається тенденція всі злочини сталінського режиму перенести на Берію і в такий спосіб зняти відповідальність з партії. Своєю п’єсою Корнійчук намагається переконати глядачів, що “*все минуло. Правда перемогла. Навіть той, що погрожував концлагерем, нагальник обласного МГБ, сидить тепер в тюрмі, після арешту Берії*”... Справу подається так, ніби справді відбулась “палацова революція”. Новий режим “колективного керівництва” робить переоцінку вартостей старого сталінського режиму, хоч і не згадує імені Сталіна, як його творця, але відмежовується від його вождизму і всіх наслідків його, залишених у вигляді безпросвітніх злиднів і покалічених душ, які пройшли пекло цього режиму.

Дія п’єси відбувається якраз в переломовий час “реформ” сталінського режиму, напередодні “історичного рішення партії про круте піднесення сільського господарства”. Рішення ЦК з вересня 1953 року і виконує в п’єсі роллю кульмінаційного пункту і розв’язки з щасливим закінченням. В уста Ромодана Корнійчук вкладає апологію ЦК та його постанови і сам він виступає речником нового “колективного керівництва” і реалізатором його реформаторської діяльності. “*Таку привду життя, таку силу нашу розкрив Пленум, що ми тепер крилати-ми стали*”, — патетично заявляє Ромодан.

В чому полягає ця правда — ми вже бачили. Це та правда, про яку досі говорилося в народі тільки потайки і на таємних засіданнях ЦК, а в пресі і в прилюдних виступах замовчувалося, щоб не підірвати авторитету вождя і партії, та й говорити було небезпечно. “*Хіба ми не бажили всіх неподобств, які творилися? Хіба ми не думали? Але гасто закривали озі, бо більше служили а не керували, як треба... В аристокртах ходили*”, — промовляє в нападі самокритики Ромодан. Ще виразніше розкривається характер “партійного керівництва” в словах Дрімлюги: “*Наше діло — пляни виконувати. Це — головне! І ви скоро теж будете так думати, як і я. Інакше, вибагте, вас скоро знімуть*”...

Ця типова для сталінського режиму постава голови облвиконкому Дрімлюги зустрічає критику від представника нової лінії партії Ромо-

дана, який намагається стряснути, розбудити дрімлюг і показати до чого привело і до чого ще може привести таке “керівництво” і така політика. *“І отак далі будемо писати тріскугі рапорти про загальну картину, а картоплю продавати дорожче, як банани, які ми привозимо із-за океану? Проголошувати промови про світле майбутнє — і не звертати уваги на потреби людей сьогодні? Милюватися загальною картиною — за такими ж загальними цифрами не помігати живого життя?.. Та ги розумієте ви, товаришу Дрімлюго, що все це означає?”*

Ромодан належить до тих, які добре зрозуміли що це означає. А це означає не лише глибоку економічну, господарську кризу, до якої привело таке “партійне керівництво”. Це означає також політичну кризу, утворення прірви між партією і народом, ріст і загострення опозиційних настроїв, небезпеку народної революції. І тому Ромодан дає таку пораду дрімлюгам: *“Не дожидайте, поки вас проженуть з трибуни, відходьте на пенсію...”*

В цих словах і розкривається сенс усіх тих “реформ” і обіцянок які почало проголошувати “колективне керівництво” після смерти Сталіна і ліквідації Берії. Це є спроба реформами зверху уникнути народної революції знизу.

Реформи почалися зверху. Не можна вийти з тієї кризи, з того глухого кута, в який завів сталінський “аракчєвський” режим, липшаючи цей режим без змін. І тому персональну диктатуру “вождя” після його смерти замінено “колективним керівництвом” а спробу рецедивів “вождизму” припинено ліквідацією Берії. Колективне керівництво реформувало МГБ-МВД, урізало їх безконтрольну владу і запевнило громадян СРСР, що *“ніколи більше не вернеться цей страшний сон! Ніколи!”*. Заперечення “вождизму” знайшло в п’єсі Корнійчук і своє ідейно-теоретичне і політичне обґрунтування. *“Вождизм роз’їв вашу душу, і в ній лише зневага до людей, до їх турбот і потреб, для вас партія — це тільки ваше Я, а не совість і гєсть народу”*, — таку репліку вкладає Корнійчук в уста Ромодана на адресу партійних дрімлюг і комуністичних вождєнат, яких він повчає: *“Чи не здається вам, що коли людина аж надто схиляється перед авторитетами, це зв’язує його волю, навіть породжує боягузство і ганєбне гинопогитання? Але ж комуніст мусить бути завжди впереді і ніколи не забувати, що в партії всі рівні”*.

Дальші “реформаторські” зусилля партії були скеровані на те, щоб засипати прірву, яка утворилася між партією і народом, зменшити напруження і ненависть народу проти советського режиму. Якими шляхами і якими методами? Партія “умиває руки” і відмежовується від злочинів сталінського режиму, звалюючи всі ці злочини на Берію і відмовляючись від культу “великого Сталіна”. Другим заходом було легалізувати справедливу критику народом сталінського режиму і зробити віддушину, щоб не сталося вибуху. Це завдання ЦК КПСС надзвичайно добре реалізує О. Корнійчук своєю п’єсою “Крила”. Те, що говорили в народі потайки — говорять тепер зі сцени советських театрів. Вже це, на думку ЦК КПСС, має розрядити атмосферу і створити ілюзію, що партія з народом а винні Берія і дрімлюги. Партія знищила Берію і безконтрольну владу МВД, партія відсуває брутальних і бездушних дрімлюг-Аракчєвих і в особі ЦК КПСС, в особі Ромодана виступає на захист інтересів народу.

Третім заходом ЦК КПСС, щоб зміцнити захитаний авторитет партії, підбити під собою ґрунт і втриматися при владі, було змінити методи партійного диктаторського керівництва в напрямі їх демократизації. Сталінський режим дрімлюг не терпів критики, не прислухався до голосу народу, був глухий до народніх потреб, діяв бюрократичними методами паперових директив, силою “наказів, судів, міліції” і МВД. Цим самим партія ізолювала себе від народу, поставила себе в позицію ворожої, антинародньої сили. Представник нової лінії ЦК КПСС Ромодан, свідомий смертельних небезпек такої ситуації для партії, шукає опори в народі. Недовір’я партії до народу — погана ознака. Це є ґрунт для недовір’я і ворожнечі народу до партії. Ромодан прагне це недовір’я переписати на conto банди з МВД і усунути його з психології комуністів. *“Жадного натиску... Ви ключ знайдіть до душі людини”*. Це є ствердження того, що натиск перестав уже діяти і бюрократична машина сталінського режиму стала йти порожнім ходом. Терор перестав бути надійним засобом партії. Треба знайти ключ до душі людини. Сестра Ромодана голосом народу промовляє: *“Рішення (партії) великі, соняшні... Але і сонце можуть закрити хмари, якщо про людей забудеш, як той секретар. Ти приголуб людину, приголуб, і вона гори переверне!.. І будеш ти тисягоруким в кожному селі”*...

ЦК КПСС дала цей ключ у своїх нових постановках. Відгукнулись на потреби народу. Перехопити голоси народу і заговорити іменем народу, зайняти поставу захистника його інтересів. Оце і є ті “к р и л а”, на яких можна летіти далі до комунізму. Пустопорожні промови про світле майбутнє і комунізм вже не діють і викликають тільки іронічні запитання, — а як же буде при тому комунізмі з трудоводнями, і як будуть видавати “нову особливу форму задоволення потреб населення” за комунізму — “кілограмами чи грішми”?

Ромодан тому повчає Дрімлюгу: *“Треба без тріскузих фраз, всім серцем, палким ділом”* допомогти, *“щоб не колись, а сьогодні наші люди повнотою відгучи плоди соціалізму”*. В тон Ромоданові промовляє і представниця народу, сестра його Варвара: *“Хіба комунізм може бути без сала і ковбас?.. Що ми — турки?..”*

“Матеріальна зацікавленість робітників у розвиткові виробництва, в збільшенні його прибутковості” — до такого принципу додумалось нарешті ЦК КПСС, після багатьох років неґації і поборювання його, як принципу капіталізму. Тепер цей принцип подається як мудре відкриття ЦК КПСС, як *“один із корінних принципів соціалістичного господарства”*.

Всі ці заходи, як видно з п’єси Корнійчука, зробили в свій час на декого відповідне враження. Про це можна судити з такої розмови:

Т е р е щ е н к о :

— Ось приїхав Ромодан з Пленуму. Про що він на активі говорив? Невдавно ми говорили про те, як вся наша країна сколихнулася... Канали на тисячу кілометрів, нові моря — дух захоплювало! А тепер?.. Сало, кукурудза, городина, мешкання, піджаки... Все для людини, все для людини... А для комунізму що? — я питаю. Якою нудьгою віяло від кожного слова його доповіді!..

Д р і м л ю г а :

— А актив аплодував йому, та ще й як!..

Терещенко :

— А чому? Поплив за течією, у хвості активу. Хіба не лінія?.. Коли ти раніше виходив на трибуну, то як усі хвилювались! Голови в плечі втягали... Так відчувався твій авторитет. А тепер кожен сидить, як хоче, і меле, що хоче... Авторитетів не визнають, ніхто нікого не боїться... Я питаю: де ж тут партійна дисципліна?..

Дрімлюга :

Нічого... Пошумлять, пошумлять, а потім все стане на своє місце”..

Є багато ознак, що Дрімлюга таки не помилився — все поступово стає на своє старе місце. Хрущов помалу вилазить на вождя. МВД знов стає засобом диктатури для придушення опозиції, важка промишловість поставлена на перше місце — все робиться для комунізму. Це є показником, що партія опановує ситуацію в середині країни, а Захід допомагає їй у цьому. Змінити становище народу змогла б тільки революція, але її унеможливають сьогодні міжнародні обставини.

Б. Цюцюра

ЛЕНІНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ТА ДЕРЖАВНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

(Закінчення)*)

IV

Ленінська ідея ‘самовизначення народів — аж до відокремлення’ була тією ланкою, що сполучила ленінську концепцію багатонаціональної держави з тим політичним фактом, який найбільше вплинув на її дальший (хоч тільки зовнішній) розвиток — з державним відродженням України. У відповідності зі своєю ідеєю самовизначення Ленін від імени утвореної під його проводом російської республіки (РСФСР) визнав державне відродження України цілою низкою декларацій і інших актів (у першу чергу декларацією з грудня 1917 р. та договором між РСФСР і УСРР з 1920 р.), а в той же самий час за допомогою засобів, що їх він передбачив ще перед 1917 р. (ідейно-політичним побороюванням українського національно-визвольного руху та ‘громадянською або іншою війною’) притягнув Українську республіку до складу радянського держ. комплексу. В цьому комплексі він мав можливість, як жаден інший політичний теоретик, здійснити свою концепцію багатонаціональної держави, змінюючи її зовнішнє оформлен-

*) Продовження статті; I і II част. див. Р. Д. ч. 1 (16), стор. 37 - 50, III част. ч. 2 (17), стор. 95 - 102.

Внаслідок листовного непорозуміння до ред. примітки (стор. 96) помилково попали слова: ‘як теж термін ‘Російська імперія’ замінити на Росія’, на підставі чого в тексті III і IV част. статті (стор. 95, 96, 98, 99, 101, 102 і далі в IV част.) неправильно замінено терміни автора ‘Російська імперія’ на ‘Росія’ (напр. автор пише ‘народи Російської імперії’, а не ‘народи Росії’).

На вимогу автора залишено термінологію оригіналу.

ня (бо замість одної держави-республіки була утворена група держав-республік), але не змінюючи її основного змісту.

Ленін у передреволюційному періоді, проповідуючи ідею класової боротьби взагалі, а боротьби проти царського режиму зокрема, і аналізуючи політичну дійсність, не міг не зауважити — з одного боку — деякої паралельності російського революційного руху і національно-визвольних рухів не-російських народів Російської імперії, а — з другого ж боку — значної й всезростаючої сили цих останніх. Його концепція багатонаціональної держави, як заплановане державноправне віддзеркалення багатонаціонального складу російської держави, мала за завдання задовольнити деякі національні аспірації не-російських народів, його ж ідея самовизначення народів мала закріпити в них переконання, що РСДРП(б) — єдина з російських партій — прихильна культурній та політичній еманіпації цих народів, і тим самим стати одним із засобів їх організаційного охоплення та підпорядкування провідові РСДРП. Ленін — один з небагатьох російських політичних діячів, що визнавали факт поневолення не-російських народів. При тому він вперто висловлював лише погляд, що ці народи повинні залишитися в складі російської держави, але й твердив, що коли в цій державі буде свобода відокремлення, то й *“рідші й слабші будуть на практиці прагнення до відокремлення, бо — мовляв — вигоди великих держав безсумнівні”*¹⁾. Тут же Ленін не завважив, що люди не завжди керуються матеріяльними спонуками ради вигід і що не кожна велика держава може, чи хоче дати такі вигоди.

В Росії особливою увагою з-поміж не-російських народів користувалися фіни й поляки, перші з уваги на збережену до останнього часу своєрідну державноправну відокремленість від решти держави, а другі з уваги на живу ще пам'ять польської державності, не тільки в самій Польщі та Росії але й закордоном, все актуалізовану жвавим польським національно-визвольним рухом у краю й на еміграції. Для Леніна характерно те, що він звернув особливу увагу на Україну, правильно передбачуючи її великі потенціально-можливі. При тому він невпинно поборював Українську Соціал-Демократичну Робітничу Партію (поруч з іншими українськими партіями), в той же час дбайливо слідкуючи за самостійницькими тенденціями в українському суспільстві. Доказом того є його особлива увага до 2-го Всеукраїнського з'їзду студентства у Львові, 2—5 липня (т. є 19—22 червня ст. ст.) 1913 р., на якому в зв'язку з доповіддю Дмитра Донцова н. т. *“Українська молодь і теперішнє становище нації”* було виставлене гасло самостійності України. В одній зі своїх статей у зв'язку з тим з'їздом Ленін гостро виступив проти різкості рос. автора одної статті про з'їзд (зі сredoвища рос. конституційних демократів), дорікаючи йому, що *“він кидє проти Донцова і проти всього з'їзду українських студентів грубі лайливі слова”*²⁾. Українці мають право на утворення самостійної держави, хоч і цього не повинні робити. Зрештою — Ленін підкреслює —

1) “Социалистическая революция и право наций на самоопределение”, Л. I, т. 19, ст. 171

2) “Кадеты об украинском вопросе”, Л. III, т. 16, ст. 520/21, а теж Ленін, Твори, вид. 3-є, т. 16, 517 (тут ідеться про статтю Мих. Могилянського “Всеукраїнський съезд студенчества”, в РЕЧ, № 174 з 12. 7. 1913)

інші українські соціал-демократи (поза Донцовом) виступали на з'їзді проти гасла самостійності України. Того ж самого року в статті "Про право націй на самовизначення" — Ленін пише, що "утворення самостійної і незалежної національної держави залишається поки що в Росії привілеєм одної лише російської нації" і прямо стверджує: "ми твердо стоїмо на тому, що безсумнівно право України на таку державу"³). Подібно Ленін писав і говорив пізніше підчас першої світової війни.

Ленінська "двостороння" національна політика була сформульована ще раз на т. зв. Квітневій конференції РСДРП(б), що відбулася після повалення царату в 1917 році. В своєму виступі Ленін питав, чи росіяни, які "гноблять більше гисло націй, ніж будьякий інший нарід, повинні відмовлятися від визнання права на відокремлення Польщі, України, Фінляндії?... Якщо Фінляндія, якщо Польща, Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого лихого нема. Що тут лихого? Хто це скаже, той шовініст... Ми хоземо братерського союзу всіх народів. Якщо буде Українська республіка і Російська республіка, між нами буде більше зв'язку, більше довір'я; і тут же висловив своє переконання, що "якщо українці побазать, що у нас республіка рад, вони не відокремляться, а якщо в нас буде республіка Мілюкова, то відокремляться"⁴). В резолюції конференції, що докладно віддзеркалювала погляди Леміна (доповідав Сталін) визнано "за всіма націями, що входять до складу Росії... право на вільне відокремлення та утворення самостійної держави", але тут же рекомендовано їм не відокремлюватися і задовольнитися територіяльною автономією в єдиній державі, бо це доцільніше "з точки поглядів усього суспільного розвитку і інтересів класової боротьби за соціалізм"⁵). Проти визнання права на самовизначення виступив на конференції рос. більшовик з України — Ю. Пятаков (П. Київський). "Соціал-демократи проголошують права, щоб так як йнакше їх здійснювати — він заявив і додав: "якщо ми говоримо, що здійснити таке право шкідливо, то незрозуміло, ради зого проголошувати таке право"⁶). Зрештою ще давніше (1916) Пятаков в одній своїй статті питав: "Що подумає робітник, який поспитає пропагандиста, як пролетар має ставитися до питання про самостійність (т. є політичне самовизначення України), коли він одержить відповідь: соціалісти добиваються права відокремитися і ведуть пропаганду проти відокремлення?" Ленін відповів тоді, що "П. Київський не вмє думати"⁷). На закінчення обговорення двох внесених резолюцій (Сталіна й Пятакова) Сталін, зрозумівши суть ленінської концепції, ствердив, що "обі резолюції в загальному і в цілому сходяться"⁸).

Лише пропагандивну мету мали дві пізніше в 1917 р. написані (але невідпсані) статті Леніна. В одній з них ("Україна") він писав: "Ні один демократ, не кажуги вже про соціаліста, не зважиться заперегити найповнішої законности українських вимог. Ні один демократ не

³) Ленін, О праве наций на самоопределение, Москва 1949, ст. 21

⁴) Великовский, цит. праця, ст. 408 - 410

⁵) Всесоюз. КП(б), цит. твір, ст. 271/2

⁶) Великовский, цит. твір, ст. 406

⁷) там же, ст. 377; (стаття Пятакова "Пролетарнат и право наций на самоопределение в эпоху финансового капитала", стаття Леніна: "О карикатуре на марксизм")

⁸) там же, ст. 418

може також заперезувати права України на вільне відокремлення від Росії... Проклятий царат робив з росіян катів українського народу... Революційна демократія Росії... повинна порвати з цим минулим, повинна повернути собі.. довір'я робітників і селян України. Цього не можна зробити без повного визнання прав України, в тому числі і права на вільне відокремлення"⁹⁾. В іншій статті ("Україна і поразка правлячих партій Росії") Ленін закликає: "Поступіться українцям, це говорить розум, бо інакше буде гірше, силою українців не вдержати... поступіться українцям, ви відкриєте тоді дорогу до довір'я між обома народами"¹⁰⁾.

Формуючий вплив на ленінську концепцію мали висліди виборів в Україні до Всеросійських установчих зборів (листопад 1917). В цих виборах українські партії здобули більшість голосів, більшовики ж в середньому тільки 10%, при чому їхні осяги були більші тільки там, де було більше російських поселенців, зате ж в таких губерніях, як Київ, Волинь чи Полтава вони здобули лише 3,4 чи 6% голосів. В статті з того приводу (тоді не опублікованій) Ленін пише так: "Ці дані показують... на ролю і значення національного питання. Візьміть Україну. Мене деякі товариші на останній нараді в українському питанні обвинувачували в надмірному 'випинанні' національного питання на Україні. Дані про вибори Установчих Зборів показують, що... на Україні дістали більшість українські есери й соціалісти... В такому становищі ігнорувати значення національного питання на Україні, на що часто хибують росіяни (і, мабуть, не так часто тільки, ніж росіяни, хибують на це жиди) — значить робити глибоку й небезпечну помилку"¹¹⁾. Можна припускати, що власне могутній розвиток українського національно-визвольного руху спонукав Леніна, який в тому часі вже змінив форму своєї концепції багатонаціональної держави, з автономістичної на умовно-федералістичну¹²⁾, по черзі перейти до визнання юридичних наслідків самовизначення народів, а саме відокремлення більших не-російських країн від російської держави та утворення окремих держав, але водночас і до всебічного підпорядкування їх московському партійно-державному центрові. Крім цього виявилось, що не сповнилися сподівання Леніна про наближення не-російських народів колишньої Росії до російської держави після того, коли в ній взяла державну владу більшовицька партія, хоч вона в першому своєму держ. акті - "відозві до робітників та селян про перемогу Жовтневої революції" 25 жовтня (7. XI. н. ст.) 1917 проголосила, що "забезпечить усім націям, що населяють Росію, справжнє право на самовизначення"¹³⁾, а тиждень пізніше (2. XI.) видала "Деклярацію прав народів Росії", в якій — з одного боку — визнано "право народів на вільне самовизначення — аж до відокремлення і утворення самостійної держави" (п. 2), а — з другого ж боку — приобіцяно "рівність та суверенність народів Росії" (п. 1), "скасування всіх національних і нац.-релігійних привілеїв та обмежень" (п. 3) і "вільний розвиток національних мен-

⁹⁾ Ленін, Твори, 3-є вид., Київ 1936, т. XX, ст. 532

¹⁰⁾ там же, ст. 538

¹¹⁾ Зі статті "Выборы в Учредительное Собрание и диктатура пролетариата", (1919) Л. I, т. XVI, ст. 454, теж Попов, цит. твір, ст. 122/3

¹²⁾ див. ст. 49/50 нашої статті (Р. Д., 1955, ч. I)

¹³⁾ В. И. Ленин и И. В. Сталин, О советской конституции, Москва 1936, ст. 257

шостей і етнічних груп, які живуть у Росії” (п. 4)¹⁴). Саме після того Українська Центральна Рада проголосила 7 листопада (20. XI. н. ст.) 1917 утворення Української Народньої Республіки.

Першим офіційним актом російської радянської влади, в якому повністю віддзеркалилася “двостороння” ленінська національна політика або — можна сказати — “роздвоєність” ленінської концепції багатонаціонального державного комплексу, була постанова-ультимат Ради Народніх Комісарів (РНК, рос. СНК) Російської республіки з 4 грудня (17. XII. н. ст.) 1917, якого основний текст склав особисто Ленін¹⁵). В цьому акті РНК — з одного боку — визнав утворення Української держави (УНР), а — з другого ж боку — обвинувачував Український уряд в заходах, спрямованих проти РНК і домагався в ультимативній формі, погрожуючи війною, прихильного відношення до нової рос. влади. Це був вступ до наміченого втручання уряду Росії в справи України, що відокремлювалася від Росії, підготовка до задержання Української держави в складі російського державного комплексу “*громадянською чи іншою війною*”¹⁶). Захоплення влади в Українській державі виборами або державним переворотом чи громадянською війною за російським зразком) мав перевести Всеукраїнський з’їзд рад України, що його скликала Київська рада робітничих і солдатських депутатів, керована більшовиками. В зв’язку з тим Всеросійський центральний виконавчий комітет звернувся з відозвою “до українських робітників, солдатів, селян і всього українського народу, 8-го грудня (21. XII. н. ст.) 1917 р., в якій сказано: “*Вас запевняють, немов би ми виступаємо проти самовизначення України. Це брехня. Ні на мінуту не думаємо ми зазіхати на права України. Революційний пролетаріят один тільки заінтересований в тому, щоб за всіма націями було забезпечено право на самовизначення — аж до відокремлення... Вимагайте негайного перевибору Ради. Вимагайте переходу всієї влади в Україні до Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів*”¹⁷). Всеукраїнський з’їзд рад, що саме в тому часі нараджувався в Києві — 4—6 (17—19) (XII. н. ст.) 1917, не сповнив надій Леніна, а навпаки підтримав Українську Центральну Раду, вважаючи, що ультимативні домагання російського уряду порушують право українського народу “*на самовизначення та на вільне будування форм свого державного жит-*

¹⁴) там же, ст. 267/8

¹⁵) Підготовчі нариси тексту надруковані в Лен. Сборн., том XVIII (1931), ст. 59-62

¹⁶) В тексті цього акту написано: “...ми, Рада Народніх Комісарів, визнаємо Народну Українську Республіку, її право цілком відокремитися від Росії або скласти умову з Російською Республікою на федеративних чи їм подібних взаємовідносинах між ними. Все, що торкається національних прав і національної незалежності українського народу, визнається нами... негайно без обмеження й безумовно”, але далі після переліку закидів проти Центральної Ради стверджують, що РНК не може “визнати Раду уповноваженою репрезентацією працюючих і висизкуваних мас Української Республіки” і що “коли на протязі 48-ми годин не буде задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані війни проти радянської влади в Росії і в Україні”. Собрание узаконенный и распоряджений рабочего и крестьянского правительства, отд. I, 1917, No. 6, ст. 90; див. теж Л. III, том XXII, ст. 121 - 123, крит. огляд дає проф. М. Стахів, “Военна агресія Сов. Росії проти України”, Народна Воля, ч. 49 з 16 грудня 1954.

¹⁷) С. А. Пшонковский, Хрестоматия по истории Октябрьской революции, Москва 1923, ст. 240

тя” (з резолюції З’їзду), бо *“на словах СНК наже б то визнає право націй на самовизначення, а на ділі власть Комісарів намагається брутально вмішуватися в діяльність Українського Правительства, яке виконує волю законодавчого органу — Центральної Української Ради”* (з відозви до народів Росії)¹⁸). Коли незначна більшовицька група побачила, що не зможе опанувати з’їзду, вона покинула його, переїхала до Харкова¹⁹), який тоді саме захопили російські військові частини, і там з’єднавшись з малочисленним обласним з’їздом робітничих та солдатських депутатів Донецького й Криворізького басейнів, проголосила себе Всеукраїнським з’їздом рад. Цей з’їзд обрав Центральний Виконавчий Комітет України (знаний з російського скорочення його назви як Цикука) та утворив як найвищий орган держ. адміністрації — Народний Секретаріят (на противагу Генеральному Секретаріатові Центральної Ради). Так повстав 13 (26-го н. ст.) грудня 1917 р. перший радянський уряд України *“при енергійній угасті — стверджує один видатний історик більшовицької партії — і застинно просто за прямою ініціативою прибувших з півнозі військових застин... головним ґином з застин пітерського та московського гарнізонів”*, бо в місцевих більшовиків *“не доставало ні сил, ні рішучости... щоб взяти владу в свої руки”*²⁰).

Це була перша спроба здійснення ленінської концепції багатонаціонального державного комплексу за допомогою *“громадської або іншої війни”*. Один з членів Народного Секретаріату стверджує, що *“наша концепція була така: проти буржуазної влади на Україні йде війною Українська радянська влада, Народний Секретаріят, за братньою допомогою від Ради Народніх Комісарів”*²¹). Проте той же сам ‘народний писар’ відзначає *“брутальність до місцевої влади”* штабних комісарів російських військових частин²²). Він же наводить слова іншого народнього секретаря — Шахрая, який питає: *“Що це за уряд український, що його злени не знають і не хогуть знати української мови? Що не тільки не користуються жадним впливом серед українського суспільства, але воно навіть ніколи не гуло раніше їхніх прізвисьц? Що я за ‘український військовий міністр’, коли всі українізовані застини в Харкові мені доводиться роззброювати, бо вони не хогуть іти зі мною на оборону радянської влади? За єдину військову підпору для нашої боротьби проти Центральної Ради ми маємо лише військо, що привів в Україну з Росії Антонов і що на все українське дивиться, як на вороже, контрреволюційне”*²³).

Таким чином війна проти Українського уряду в Києві була не гро-

18) П. Христюк, Замітки і матеріали до історії української революції, 1921, т. II, ст. 72, 73

19) Постанову про переїзд до Харкова схвалила більш. партійна нарада в Києві, очевидно, на основі відповідної інструкції з Москви. В новітній праці про утворення СРСР згадується про “директиву тов. Сталіна про скликання Всеукраїнського з’їзду рад”. Э. Б. Генкина, Образование СССР, Москва 1947, ст. 33

20) Попов, цит. твір, ст. 132/3

21) Георг Лапчинський, “Перший період радянської влади на Україні. ЦВКУ та Народний Секретаріят (Спогади)”, ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ, No. 1, 1928, ст. 175, див. цикл статей проф. д-ра М. Стахова “Устрій сов. влади в часі першої частинної окупації України”, НАРОДНА ВОЛЯ, ч. 13 з 31 березня 1955 і наст.

22) там же, ст. 174

23) там же, ст. 172

мадянською, а “і н ш о ю війною”, значить, агресивною війною. Автор одної історії комуністичної партії в Україні так і згадує про наказ ч. 14, виданий командуючим рос. військами, що йшли на Київ, Муравйовим, в якому сказано, що ці війська йшли “с дальнего севера”, тим самим “*підтверджуючи... агітацію Центральної Ради проти окупантів-більшовиків*”²⁴). Прикмет громадянської війни — очевидно — не було взагалі, або було дуже мало, коли врахувати, що й за ствердженням більш. історикам ‘українські червоні війська’ були тільки “*невеликим кінним загоном*”²⁵). Зате російська більшовицька влада всіляко намагалася представити цю війну, як громадянську війну між двома українськими урядами. Наприклад 1 лютого 1918 р. голова російської мирової делегації в Берестю — Троцький заявив у зв’язку з поповненням цієї делегації (30-го січня) ‘делегатами УНР’ — Медведєвим і Шахраєм від Харківського Народного секретаріату, що “*визнання самостійности або незалежности якоїсь держави не можна змішувати з признанням того чи іншого правительства*”²⁶), а це тому що передше (10 і 12 січня 1918) російська делегація офіційно заявила про визнання Української Народної Республіки, а навіть і не заперечувала проти участі делегатів від Українського уряду в Києві; пізніше ж ця делегація старалася вже про участь представників Нар. Секретаріату.

Після того, як zorganizований більш. військами II Всеукраїнський з’їзд рад в Катеринославі також (йдучи слідами IV Універсалу Центральної Ради) проголосив декларацію самостійности України 18 березня 1918 р. (опубліковано 20 березня)²⁷), Рада Народніх Комісарів РСФСР прийняла делегацію радянського уряду України та ще раз підтвердила незалежність України²⁸) 3 квітня 1918 р. Навіть тоді, коли спроба встановити радянську владу в Україні в формі українського рад. уряду чи й утворення в Україні ще інших рад. ‘республік’ виявилася невдалою і російські більш. війська були примушені покидати Україну, Ленін намагався зробити враження, що не були це рос. війська, а українські радянські, і як голова РНК вислав депешу до більш. правління

²⁴) Равич-Черкаський, цит. твір, ст. 50

²⁵) М. Майоров, З історії революційної боротьби на Україні, Харків 1928, ст. 57; там же й сказано, що “коли Муравйов розпочав наступ на Київ, Прімаков із своїм невеличким загоном брав у ньому участь”, М. Скрипник в статті “Організація Червоної Гвардії і Червоної Армії на Україні в 1917-18 рр.” (Статті й промови, т. 1, Харків 1930, ст. 262) пише, що це була “сотня, а потім полк Червоного Козацтва”.

²⁶) Христюк, цит. твір, ст. 109

²⁷) “Матеріяли про другий Всеукраїнський З’їзд Рад”, Літопис Революції, 1928, Но. 2, ст. 257 і 263

²⁸) Известия Всеросс. ЦИК Советов, Москва, Но. 65, 4. IV. 1918, ст. 4 — постанову РНК РСФСР про визнання “УНР самостійною Федеративною Радянською Республікою” обговорює і подає її текст (на основі офіц. видання — Вестник Украинской Нар. Республики, ч. 56 з 5. IV. 1918) М. Матвієвський, “Суверенітет України та договір від 28/ХІІ 1920 р., що його укладено УСРР та РСФРР про їх об’єднання”, Збірник статей катедри “Проблеми сучасного права” та правничого факультету Харк. Інституту Нар. Господарства, 1928, Но. 2, ст. 32/33. Проф. Стахів (“Хто будував советську владу в Україні”, Народна Воля, ч. 12, 24. III. 1955) подає дату 4-го квітня 1918 р. слідом за твором — В. А. Антонов-Овсенко, Записки о гражданской войне, том II, Москва-Ленинград 1928, ст. 251/52. Див. теж М. Скрипник. “Новий стан в революції на Україні, цит. твір, ст. 354

донської республіки, якою запропонував “составити вздовж кордону відділи військ... з білими прапорами і спеціальними представниками Уряду та заявити як військам Української Радянської Республіки, так і командирам німецько-українських військ, що там буде проходити роззброєння, німецько-українським же військам запропонувати в той же час не переходити кордону”²⁹). Це розпорядження важливе, байдуже, що воно мало на меті прикрити російську військову агресію, бо ним Росія й ще раз визнала державну відокремленість України.

Питання права на самовизначення було обговорюване пізніше на VIII з'їзді Російської Комуністичної Партії (більшовиків) [передше РСДРП(б)] в 1919 році. На з'їзді виступив проти визнання права на самовизначення Бухарін, який пропонував форму “самовизначення націй” замінити на “самовизначення трудящих клас кожної національності”, залишаючи першу для інших народів, нпр. індусів³⁰). Представник більшовиків з України Ю. Пятаков, який й давніше виступав проти права на самовизначення (що однаке не стояло йому на перешкоді з благословення Леніна керувати більшовиками в Україні, а теж очолювати “Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України” підчас другої спроби встановити радянську владу в Україні восени 1918 року)³¹) навіть уважав, що “не можна допустити, щоб пролетаріят окремих націй міг і мав право визначити свою долю” (це — очевидно — на основі досвіду з Всеукраїнським з'їздом рад у Києві); нав'язуючи до формального утворення незалежних радянських республік (у правовому відношенні), але фактичного (у політичному відношенні) зосередження влади в московському центрі, він ствердив, що “це славнозвісне самовизначення не варта відженого яйця” і додав: “Це або просто дипломатична гра, яку в деяких випадках треба грати, або це гірше, ніж гра, якщо ми беремо це на серйозно”³²). Ленін обороняючи свою ідею ‘самовизначення аж до відокремлення’ відзначив її пропагандивне, а не принципове значення. При тому він згадав свої слова з 1917 р., коли Бухарін пропонував відкинути програму-мінімум, (яку рекомендував Ленін), а проводити програму-максимум: “не хвалися, йдучи на полювання, а хвалися йдучи з полювання; коли ми завоюємо владу і трохи пожекаємо, тоді ми це (зн. програму-максимум) зробимо” і продовжував: “ми владу завоювали, трохи пожекали, тепер я згідний це зробити; ми відбилися від першого натиску, який нам грозив...” і нарешті додав: “Те саме відноситься до права націй на самовизначення”³³). Висновок з тих слів такий, що подібно, як передше сказав Сталін у 1917 р. — “обі резолюції сходяться” (одна, що визнавала право на самовизначення, і друга, що це право заперечувала і накреслювала тільки сво-

²⁹) Ленінський Сборник, том XVIII, 1931, ст. 64

³⁰) Програма и устав Р.К.П.(б), с докладами Н. И. Бухарина и В. И. Ленина, Москва 1922, ст. 36-39. Також Сталін на 3-ому Всерос. з'їзді рад (січень 1918 р.) підкреслив необхідність обмеження принципу самовизначення правом самовизначення не буржуазії, а трудящих клас. В резолюції цього з'їзду так і сказано, що самовизначення розуміється “в дусі самовизначення трудящих мас”. Ленін, Сталін, О сов. конст., цит. твір, ст. 15/16 і 281

³¹) див. Збірник Узакошень та Розпоряджень Роб.-Сел. Уряду України, (“Універсал Тимч. Роб.-Сел. Уряду України про скинення влади гетьмана”) 1919, Но. 1, ст. 1

³²) цит. Ем. Ярославский, ред., История ВКП(б), т. IV, 1929, ст. 407/8

³³) Програма и устав, цит. твір, ст. 57

ерідну автономістичну програму) так і тепер Ленін запевнив більш партію, що після використання гасла самовизначення народів вона зможе (відповідно вплинувши на процес відокремлення) повернутися до бажаної цілі — збереження єдиного державного комплексу. Погляд Леніна можна переповісти так: коли не буде вже “натиску” (зн. ‘буржуазних’ урядів в Україні, Грузії, Литві і т. д.), “коли ми завоюємо владу” (над тими країнами) “і трохи почекаємо”, тоді “ми це (консолідацію рад. держ. комплексу) зробимо”...

В постанові цього з’їзду стверджено, що “*під сугасну пору Україна, Латвія, Литва і Білорусь існують як окремі радянські республіки. Так вирішено в даний момент питання про форми державного існування*”, але тут же сказано, що “*необхідне існування єдиної централізованої комуністичної партії з єдиним ЦК... центральні комітети українських, латиських, литовських комуністів користуються правами обласних комітетів партії і цілком підлеглі ЦК РКП(б)*”³⁴).

“Двостороння” політика Леніна виявляється в багатьох інших його виступах. Так наприклад в “Листі до робітників та селян України” (з нагоди перемоги над Денікіном) 28 грудня 1919 р. Ленін пише, що “*незалежність України признана й Всеросійським центр. комітетом... і РКП(б)*” та вказує, що в рад. уряді України (тоді це був Всеукраїнський рев. комітет) “*пороз з українськими комуністами-більшовиками, як злени уряду, працюють українські комуністи-боротьбісти... що відстоюють безумовну незалежність України... серед більшовиків є прихильники повної незалежності України, є прихильники більш глибокої тісного фед. зв’язку, є прихильники повного злиття з Росією... Ці питання буде вирішувати Всеукраїнський з’їзд рад...*” Накінець він закликає, що “*російські комуністи повинні бути поступливі при непорозуміннях з українськими комуністами-більшовиками й боротьбістами*”³⁵). Зате в повному протиріччі до цього ‘ліберального’ (і розголошеного) листа стоїть його проєкт “*резолуції про українську партію боротьбістів*” (грудень 1919), де Ленін пропонує “*визнати боротьбістів партією, що порушує основні принципи комунізму своєю пропагандою розділення військових сил і піддержкою бандитизму, що прямо на руку білому й міжнародному імперіялізмові... Також протиріжить інтересам пролетаріату їх боротьба проти гасла тісного й тіснішого союзу з РСФСР*”³⁶). Наведені тексти подають найбільш характеристичні прикмети ленінської концепції багатонаціонального рад. державного комплексу: перманентне розходження між юридичною формою й політичним змістом. Юридичну форму використовують для пропагандивних, і можна навіть сказати — емоціональних цілей (окремі народи мають власні держави й ‘право’ рішати їх долю), а політичний зміст встановлюють централізованою багатомовною партією, що не знає ні свободи думки, ні найменшої автономії своїх складових частин.

Дрібний, у порівнянні з тими виступами Леніна, але неменш для нього характерний, є випадок, про який згадує в своїх спогадах Анжеліка Балабанова, видатня діячка міжнародного та італійського (хоч

³⁴) Л. І, том XIX, ст. 266

³⁵) Ленин и Сталин, О борьбе за установление советской власти на Украине, Киев 1938, ст. 59-61

³⁶) Ленинский Сборник, том XXXV, ст. 93/94

вона родом з України) соціалістичного руху, а в минулому навіть секретар Комуністичного інтернаціоналу (1919/20). На початку 1920 р. вона займаючи становище В. О. народного комісара закордонних справ УСРР, що його пізніше того ж року мав зайняти Винниченко³⁷⁾ склала Ленінові скаргу на те, що з Москви наслано без її відома агента-провокатора “графа Пірро”, який був акредитований при рад. уряді України, як бразилійський посол і провадив оживлену діяльність в Україні. Ленін відповів їй лише: “Тов. Анжеліка, яку з Вас користь може мати життя”³⁸⁾.

Ленінська концепція багатонаціонального державного комплексу дістає своє юридичне оформлення в союзному робітничо-селянському договорі між РСФСР й УСРР з дня 28 грудня 1920 р.³⁹⁾ В цьому договорі є два важливі для України твердження, а саме в ньому визнано “незалежність і суверенність кожної сторони” (вступ до договору), а також, що “обидві держави вважають необхідним оголосити, що... із самого факту попередньої належності території УСРР до бувшої Російської Імперії для УСРР не випливає жадних зобов’язань до кого б то не було” (арт. 2). Проте — з другого боку — договір встановлює “військовий та господарський союз” між РСФСР і УСРР (арт. 1), який здійснюється в об’єднанні народних комісаріятів військових та морських справ і шости інших госп. ресортів обох держав, що фактично означає підпорядкування московському центрові вже не лише політичне, але й правне. Централізація влади, що виявлялася до цього часу в централізації керівництва більшовицької партії, одержує, таким чином, ще й юридичне обґрунтування. Юридична самостійність УСРР ще більше віддаляється від політичного змісту української радянської державності, і це неприродне роздвоєння стає надалі тривким принципом радянської державної системи. Договір про утворення СРСР з 30 грудня 1922 р. не вносить суттєвих змін до цієї системи, хоч і УСРР позбавляється на користь СРСР⁴⁰⁾ народного комісаріату закордонних справ і цим самим втрачає тимчасово свою міжнародно правну дієздатність⁴¹⁾, бо й цей союзний договір підтверджує суверенність УСРР (по-

37) Пост. ВУЦВК “Про призначення т. Винниченка заст. Голови РНК і Нар. Комісаром Закордонних Справ” з 7. IX. 1920 р., Збірник узаконень та розпоряджень Роб. - Сел. Уряду України, 1920, No. 24, арт. 497

38) Angelica Balabanoff, My Life As A Rebel, London 1938, pp. 258, 260

39) 36. Уз. УСРР, 1921 р., No. 3, арт. 93 або Сб. Уз. РСФСР, 1921, No. 1, ст. 13; Текст договору подано теж у — Ол. Малицький, Радянська конституція, вид. 3, Харків 1928, ст. 396 (тут пропущено слова: “території”), (“території УСРР”) і “незалежність” (“незалежність і суверенність...”). Спец. огляд дає М. Матвієвський, цит. твір, ст. 27-38. Варто вказати, що текст договору поміщено, поруч з іншими договорами Росії з чужин. державами, в офіц. виданні: Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключенных Р.С.Ф.С.Р. с иностранными государствами, Выпуск 1, 1921, No. 8, стор. 15/16

40) СРСР існує від 6 липня 1923, а НКЗС УСРР реорганізовано в Управління Уповноваженого НКЗС СРСР 20 вересня 1923)36. Уз. УСРР, 1923, No. 34, арт. 495)

41) Міністерство (давніше НК) закорд. справ (і міжнародноправна дієздатність) УСРР було відновлене в 1944 р. Варто згадати, що на думку видатного сов.-рос. знавця міжнар. права, а до цього ще судді Міжнародного Суду (сполученого зі системою ООН), Сергія Б. Крилова, держави, що ввійшли до СРСР втратили (перед 1944 р.) свою міжн.-правну дієздатність, але все таки зберегли міжн.-правну правоздатність. “Исторический процесс развития советского федерализма”, Советское Право, Москва 1924, No. 5 (11), ст. 57

руч з іншими договірними республіками), забезпечує їй право вільного виходу з Союзу, а в адміністративному відношенні навіть надає УСРР право утворити власні комісаріати праці та фінансів, яких функції в Україні до цього виконували уповноваженій НКПраці і НКФ РСФСР. В політичному відношенні підпорядкованість КП(б)У московському центрові не зменшується, лише партію поповнюють більшою кількістю українців (в 1922 р. в ній було їх тільки 23%), що в свою чергу виявляється в посиленій участі українців в державній адміністрації УСРР. Взагалі, якщо просто говорити про наявність будьяких прикмет української державности (політичних, культурних тощо) (в УСРР), то було їх більше після утворення СРСР, як передше. Власне в рр. 1923—1930 паралельно з певним культурним відродженням проведено й велику роботу адміністративно-правного урегулювання в УСРР. Таким чином союзний договір про утворення СРСР можна вважати в правовому відношенні розвиненням тих міжнародно- і державноправних законоположень, які були покладені в основу союзного договору між РСФСР та УСРР в 1920 р. (і інших подібних договорів з Білоруссю, Грузією і т. д.), в площині політичних ідей за останнє сформульованя ленінської концепції багатонаціонального державного комплексу⁴²).

V

Попередні розділи мали за завдання подати відповідь на два питання: 1) який зміст ленінської концепції багатонаціональної держави, і 2) який був обопільний вплив цієї концепції та державного відродження України.

На зміст ленінської концепції складається низка теоретичних стверджень та практичних висновків. Теоретичні ствердження — це: по-перше — визнання, що поруч класових існують не менш глибокі різниці між окремими народами й етнічними групами, по-друге — прагнення ці різниці елімінувати в можливо найскорішому часі, і то незалежно від інтересів окремих народів, в усякому разі не в інтересі одного чи кількох вибраних народів, по-третє — переконання, що внаслідок елімінування класових різниць зникнуть з часом і національні різниці, як основна перешкода для витворення одноцілого нового суспільства з одноцілою новою культурою. Практичних висновків мало; вони зводяться до плану перебудови колишньої Росії на таку багатонаціональну державу, в якій мовні права мали б бути забезпечені неросійським народам, а також певна адміністративна автономія. Єдиною організованою політичною силою в цій державі мала б бути цен-

⁴²) Треба відмітити, що “договір” про утворення СРСР, що є складовою частиною першої конституції Союзу РСР з 31 січня 1924 р. не є тотожний з договором про утворення СРСР з 30 грудня 1922. В конституції 1924 р. є значні зміни, які посилюють адміністративну централізацію. Напр. постанову про “представництво Союзу в міжнар. стосунках” замінено на “ведення всіх дил. стосунків”; “встановлення системи зовн. і внутрішньої торгівлі” замінено на “керівництво зовн. торгівлі та встановлення системи внутр. торгівлі”; “встановлення основ організації озброєних сил СРСР” — замінено на “організацію та керівництво” і т. д. див. Сборник постановлений и распоряжений П. - Кр. Правительства СССР, изд. НКЮ УССР, Харьков 1923, ст. 4 і 17; пор. Генкина, шт. двір, ст. 142 - 144

тралізована багатомовна комуністична партія, як виключний провідник всієї політичної активності мас, якого головне знаряддя — державна адміністрація.

Ленін не заперечував природности національно-визвольного руху України та інших країн, поневолених Росією, бо це означало б заперечення природности модерного політичного розвитку людства, який почався в XVI—XVII ст. в Західній Європі утворенням низки національних держав (Іспанія, Франція), продовжувався в XVIII і XIX століттях (Німеччина, Італія, балканські держави) і на поч. XX ст. (Польща, Чехословаччина, Ірак і т. д.) і продовжується й тепер визволенням від колоніалізму та усамостійненням країн Азії та Африки. Однак ленінська концепція боротьби за новий суспільний лад у світі не обмежувалася до гасла світової революції, охоплюючи теж і гасло визвольної (або справедливої) війни⁴³). Тому й нова Росія мала бути не тільки 'прототипом системи', що мала бути встановлена в світі (так називаю пізніше Російську СФСР), але диспозитивним центром світової революції, навіть надійним визволителем військовими силами. Для цього треба було зберегти російську великодержаву. Ленінське гасло 'самовизначення народів — аж до відокремлення' було основним засобом, ('психологічною' зброєю), ідейно-політичного поборення національно-визвольних рухів не-російських народів Росії, що прагнули розпаду цієї великодержави, бо воно ці рухи водночас і визнавало ('право' на самовизначення) і заперечувало їхні природні розвиткові тенденції ('доцільність відокремлення').

Під враженням стихійности національно-визвольного руху України й інших країн імперії Ленін 'переніс' роздвоєність своєї ідеї самовизначення й на свою концепцію багатонаціональної держави, а саме залишив її зміст (політичний зміст), зате змінивши і розвинувши її зовнішню форму (юридичне оформлення). Так він перейшов від програми автономізму до федералізму в звичайному розумінні (лише в пристосуванні до багатонаціональної держави), а далі й до своєрідного комплексу радянських держав, бо чейже як одна суцільна державна адміністрація має бути знаряддям одної комуністичної партії, то й цим знаряддям може бути не менш ефективно й більш складна державна адміністрація, а навіть і група держав, що формально менше (рад. республіки перед утворенням СРСР, "сателітські" держави в сучасному) або більше (СРСР) пов'язані зі собою.

До такого переформулювання своєї концепції багатонаціональної держави (на концепцію багатонаціонального державного комплексу) спонукав Леніна в першу чергу український національно-визвольний

⁴³) див. розділ "Марксистско-ленинское учение о войнах справедливых и несправедливых", Международное право, под ред. Е. А. Коровина, Москва 1951, ст. 494 - 498. Ленін писав: "ми повинні сказати іншим націям, що ми до кінця інтернаціоналісти і прагнемо добровільної спілки робітників і селян усіх націй. Це зовсім не виключає воєн... Якщо ми воюємо з Вільсоном, а Вільсон обертає малу націю в своє знаряддя, то ми говоримо, що боремося з ним знаряддям" (Л. І, т. XVI, ст. 138). Більш. діяч Ем. Ярославський, цитуючи ці слова, так і пише, що "признання права націй на самовизначення не було для Леніна абсолютном, що виключає... можливість війни Рад. республіки проти малої нації". Ярославський, цит. твір, ст. 408

рух. Спершу признаючи лише 'право' України на вільне відокремлення, Ленін був примушений пізніше визнати й логічний наслідок переведеного самовизначення — державне відродження України. Проте не визнаючи жадного 'безумовного' права, бо для нього безумовним правом було тільки 'право' пролетаріату на владу (себто 'право' комуністичної партії чи її проводу на диктатуру), Ленін комбінацією — як сказано на вступі статті — військово-поліційного насильства й ідейно-політичного впливання накинув українській державі радянську форму при цьому підпорядкувавши її Російській великодержаві. Це не випадково, що після утворення Української Народної Республіки III Універсалом Центральної Української Ради був утворений перший радянський уряд України, що після проголошення повної самостійности УНР IV Універсалом — самостійність України проголосив і радянський режим, що в Україні замість Української Народної Республіки є Українська РСР, а не звичайне російське генерал-губернаторство. Між першим і другим виявами української державности існує беззаперечно причинний зв'язок, хоч і в першому вияві не було розходження між юридичною формою та політичним змістом, а в другому таке розходження очевидне.

I. Мірчук

Панславізм і пансоветизм

Філософія німецьких мислителів, у першу чергу Гердера а далі Шеллінга та зокрема Гегеля впливала продовж XIX століття значною мірою на більшість слов'янських мислителів та спонукала в них витворення особливої ідеї покликання. Зокрема в польській літературі знаходить месіанізм видатних заступників, що під впливом Гегелевої Історії філософії мріяли про нову епоху людства, в якій то польському народові припаде провідна роля. Не входячи в подробиці варто лише відзначити, що месіаністична ідея набрала в колах польської еміграції передовсім релігійного забарвлення. Згідно з цим, нібито Польща вибрана на ролю визволителя, Христа людства; в недавній минувшині їй припало терпіти тяжкі муки, але зате після свого воскресіння вона поведе людство назустріч кращій будучині.

Росія не лишається за цими поглядами позаду, з тою тільки різницею, що в міркуваннях слов'янофілів, представників московського месіанізму третій Рим, себто Москва, займає центральне місце як осередок московського православ'я. Так народжується філософія московської церкви з її головним представником Хомяковим.

Перші виклади ідеології слов'янофілів знаходимо в Івана Киреевського, що у своїх писаннях з років 1845—1856 гостро критикує духовність західноєвропейського життя. Росія, мовляв, відрізняється засадничо в своїй суті від хворої й запроданої матеріалістичної й атеїстичної Європи. В останньому розходиться про релігійні й церковні протиріччя, що ділять обидві культури; західня Європа вірить у всемогутність раціоналізму, який визнає за ніщо все те, що не дається визначити строги-

ми правилами розуму. Росія знайшла в питомому для неї православ'ї скарб правдивої віри в той час, як європейське католицтво а ще більш протестантизм роблять невдалі спроби за вгорі визначеними рецептами замінити віру розумом.

Панування філософії перейшло в німецькому ідеалізмі свій zenit і людство зрозуміло, що самим розумом не можна задовольнити глибших потреб людської душі. Тому йде шукання нових принципів, щоб осягнути гармонійну єдність, в якій усі духові сили людства творили б органічну цілість і лиш у своїй неподільності й цілості осягали доступ до останньої правди.

Європа складається з різних націй, що своє завдання вже виконали. Тому ця частина світу потребує, щоб жити як органічне ціле надалі, мати провідний нарід, який був би всіли дати новий зміст її життю. Ціла історія новішого культурного розвитку доводить необхідність того, бо ж завжди стояла лиш одна держава в першій лінії, була серцем, з якого випливали всі живі сили культурних народів і до якого вони, немов у кровообігу, поверталися. Греція, Італія, Франція, Німеччина творили кожна в свій час той духовий осередок, що був міродайним для культурного розвитку даного часу. Ці народи, або держави уже виконали з більшим, чи меншим успіхом поставлене їм провідінням завдання, так що в сучасності Росія може перебрати цю роль панувати політично й духово над іншими. Росія завдячує основи своєї освіти всім іншим націям Європи й ця обставина дає їй право виступати на європейській арені і впливати на судьбу Європи.

Ідучи за прикладом романтиків і Киреевский шукає свій ідеал майбутнього в минувшині, передовсім в московсько-національній, церковно-православній традиції, щоб на цих підвалинах відбудувати новий світ, що його визначатиме православна Росія.

Таким чином приходить він до месіанізму, до віри, що має врятувати і захід. Цей месіанізм ще скромний і толерантний, адже ж він ще майже незацеплений пізнішою націоналістичною ексклюзивністю і ще змагає до синтезу московського західного думання. Крім того Киреевский обосновує свої погляди молодечістю і свіжістю московського народу, його політичною силою, географічним положенням і характером.

Попри Киреевського, хоч і в згоді з ним, слов'янофільську ідею розвивали й доповнювали власними думками Хомяков під теологічним і Аксанов під державнотворчим аспектами. Хомяков, будучи людиною великої освіти і сили волі, що силою почування і глибиною переконання далеко перевищував круги слов'янофілів, вірив у покликання своєї батьківщини. Як офіційний речник нової науки він міцно тримався всіми силами своєї дуже індивідуальності традиції і дбайливо охороняв спадщину минувшини. Ці почування творили основи цілого його філософування і знайшли свій зовнішній вияв у безмежній і відданій любові супроти єдиноспасенної православної церкви. Релігія і батьківщина в його свідомості так міцно поєднані, його відчуття природи кориняться так глибоко в його релігійній свідомості, що для нього стає неможливим якесь розрізнення цих обох основних елементів його світогляду. Зміст його релігійності творить уже згадана безмежно віддана любов до православ'я, що його він у свою чергу уважає за певну запоруку майбутньої величчя своєї батьківщини.

У так званому слов'янофільському маніфесті, опублікованому в погодніському часописі "Москвитянин" (1845) визначив Хомяков православному віру й церкву ключем до пізнання Росії (Хомяков вимагав від людства відвернення від заходу й вірну відданість власним життєвим основам, усвідомлення собі своєї власної історії і пізнання справжнього християнства, як воно зберіглося ще в православної церкви).

Релігійному життю заходу з усіма його слабкими сторонами і хибамі він протиставив ідеалізований образ московської церкви, який в дійсності взагалі не існував. Ортодоксію-православ'я, як синтезу єдності й свободи в любові уважає він за єдино правдиве, чисте прахристиянство, що зберіглося лиш у візантійсько-православної формі християнської віри, в московській церкві. На заході, мовляв, християнство пофалшоване а тому культура, що спочиває на ньому в своїй суті гнила й негідна впливати на схід.

Якраз питання обопільностей між сходом і заходом торкається Хомяков у своїх щойно після смерті опублікованих "Замітках про всевітню історію". При творенні новітніх держав західної Європи відіграли ролі, згідно з його поглядами, три фактори а саме: Рим, християнство й варвари. Найважніший перший фактор — Рим, що впливав на цілий дальший духовий розвиток західної і центральної Європи та формував його. *"Рим дав західному світові нову релігію, релігію соціального контракту, який уважався за недоторкану святиню і не вимагав ніякого дальшого підтвердження ззовні, релігію закону — і перед цією святинєю, що не мала ніяких вищих завдань, але забезпечувала матеріальний добробут, схилив світ свою голову, загубивши перед тим іншу й кращу віру"*.

Християнство — другий фактор у державному й культурному розвитку заходу не могло принести цієї частині світу ніяких нових духових цінностей, бо ж захід зрозумів його хибно в зміслі римської державної рації. Наслідком цього церква терпіла від сильної залежності від держави; пізніше вона сама розпочала змагання за владу і після довгої боротьби, що поставила її силу організації на пробу, стала самостійною державою з необмеженим володарем на чолі і духівництвом, як відданим інструментом у руці. Однак ідеал людства не в удержавненні церкви а в уцерковненню держави, отже в стані, коли держава перебірає принципи церкви за свою основу.

Нарешті варвари — третій фактор — перемогли фізичною силою римську імперію, але підлягли самі культурній і цивілізаторській силі старого Риму і були цілком опановані його духом. Вони довершили великих діл, але розриву поміж державою і церквою, поміж державою і народом вони не могли усунути.

Протилежність до заходу, репрезентованого романсько-германськими народами творить слов'янський схід, що однак в уяві Хомякова набірає досить неясних обрисів. Згідно з його думкою справжній слов'янський світ репрезентують лиш православні слов'яни в першу чергу московці; поляки перейняли католицтво і характер західних народів — здобувачів а тому спроневерились загально-слов'янській ідеї.

Про католицтво чехів, хорватів і словінців Хомяков взагалі не згадує та обходить мовчанкою греко-католицьке віровизнання українців-уніятів, як зраду православ'я та всеросійського національного почу-

вання. Покликаючись на свідoctво Гердера, але під безпосереднім сильним впливом Гегеля повторяє Хомяков погляд, який обстоювали ще польські месіянисти, що слов'яни, як справжні селяни та рільники уявляють з себе роботящий, мирний і гостинний нарід, у протилежність до агресивних германів і романів. Слов'яни зуміли присвоїти собі й зберегти справжнє християнство покори й любови і таким чином витворились у них поступово демократичні погляди, що забезпечують їм на майбутнє першенство поміж іншими європейськими народами. Не нашим завданням критично розібрати цю національно-наукову теорію з усіма її недоліками, але історія саме останніх десятиліть доводить надто проречисто, що з миролюбства й покори старих слов'ян на сьогодні вже не багато залишилося.

Плекання цих незіпсованих західною цивілізацією властивостей слов'янської душі уможливила московська православна віра, що її в порівнянні з іншими християнськими віровизнаннями Хомяков називає садиноюю правдиною вірою, а східну церкву називає церквою в повному розумінні цього слова. Незрозуміло, чому слов'янофільські провідники не унагляднили того факту, що не лише слов'яни, зглядно москoвці, але й інші народи прийняли православне християнство. Адаже ж на цьому місці постає оправдане питання, чи православні греки, або грузини ближчі до москoвців, ніж до католицьких чехів, чи поляків. Цю досить скомпліковану проблематику, що вимагає подрібного вивчення, використовують як підмурівок ідеї покликання москoвського народу, щоб забезпечити його провідну ролу в процесі формування Європи.

Ці виводи Хомякова, що розробляють цілу проблематику під кутом зору церковно-релігійних інтересів, доповнив під історичним аспектом Константин Аксаков, якого шляхетний характер і безкорисну правдолюбність визнавали однаковою мірою вороги й друзі. Все ж він робив уступки російській державній церкві, що її браків і прогріхів аж ніяк не можна переочувати. Але для Аксакова, так само як і для старших слов'янофілів, православ'я було нерозривно зв'язане з російством і тому вони протиставляли офіційну державну церкву, як церкву національну, католицтву й протестантизмові.

Згідно з Аксаковим виявляється перевага Московії супроти західного світу не лиш у збереженні непідробленого православного християнства, але також у селянській общині "мир" із спільною земельною власністю, як органічним і первісним порядком селянського господарства. У противагу до західно-європейського думання характеристичною рисою москoвського світогляду є нехіль супроти персоналізму та опертя на певного роду духовий колективізм. В цьому змислі має своє оправдання твердження слов'янофілів, що москoвський дух заложений колективістично і схильний до колективних форм господарства, що доводила ще в минулому первісна москoвська "община". Цей принцип селянської колективної власности і являється основою москoвського господарського розвитку в минулому, в сучасному й на майбутнє. Переведення колективізації в корінно москoвських землях не викликало якогось гідного уваги спротиву й дає нам таким чином яскравий доказ для правильности цих думок.

Подібно, як і інші слов'янофіли Аксаков сильно критикує духовий

зміст західньої Європи. Офіційний титул “свята Росія” він бере дослівно й схильний уважати Москву (за Хомяковим — лабораторія московського думання) ідеальною етичною столицею “святої російської землі”.

Відміну месіанізму революційного характеру створила група так званих західників, що була формально протилежного напрямку до слов'янофілів, з Александром Герценом на чолі, який покладав усі свої надії на російську революцію і її головних носіїв, селян. Добре знайомство з Європою і її стимулюючими силами та його нещадна критика Європи в його книзі “З того берега” привело його до думки, що лиш московський нарід має здібність і оправдання довести до справжньої соціальної революції¹⁾.

В цьому зв'язку треба згадати ще погляди Н. Данилевського, що пробує вирішення цієї проблеми дати з точки погляду культурної політики та культурної філософії. Зимою 1869/70 з'явилися в журналі “Зоря” ряд статей, що кілька років пізніше вийшли окремою книжкою під заголовком “Росія і Європа”, дослідження культурних і політичних обопільностей слов'янського і романсько-германського світів, і стали кредом широких верств московської інтелігенції. В своїй праці виходить Данилевський з поняття “культурно-історичних типів”, яких число в історії людства він визначає числом десять. Він старався у своїй концепції не зовсім щасливо поєднати в останньому типі германсько-романському, не лише культурні елементи у вужчому змислі цього слова, але й релігійні та державнотворчі інтереси. Щоб вивести світ із стану кризи, мусить прийти слов'янський тип до слова, який перебравши духовий провід над Європою створить всеслов'янську федерацію з Росією на чолі, як основу кращого майбутнього.

Не входячи в критику цієї концепції, треба лише підкреслити, що за цими так мовити б чисто теоретичними думками ховається яскравий імперіялізм, що в переведенні цих плянів ясно проявляється. Адже ж Росія, як “спадкоємець Візантії”, видвигає претенсії передовсім до Константинополя, далі до західньоукраїнських земель включно з Карпатською Україною. До цієї федерації треба далі приєднати чехо-моравсько-словацьку державу, сербо-хорвато-словенське королівство а також: Мадярщину і Румунію з Буковиною і Семигородщиною. Коли ми поглянемо на мапу сучасної Європи, ми переконаємося, що свого часу фантастичні пляни Данилевського знайшли за наших днів своє майже повне здійснення. Що Константинополь не попав до рук московських імперіялістів це не вина Москви. Кожний об'єктивний спостерігач історичних подій мусить признати, що провідники московської політики зокрема після революції 1917 року зуміли на своє конто приписати максимальні територіяльні здобутки, за що вони можуть очікувати глибоку вдячність з боку цілого московського народу без огляду на мільйонові втрати з тим зв'язані. Що свого часу було фантазією в головах національних фанатиків, стало дійсністю.

Слов'янофільський рух з своїми месіаністичними лозунгами знайшов у російському суспільстві поважних противників, як філософа історії Петра Чаадаєва і найвидатнішого московського мислителя і філософа XIX століття Володимира Соловйова. Філософія історії Чаада-

¹⁾ I. Mirtschuk: Der Messianismus bei den Slaven. Jahrbuecher fuer Geschichte und Kultur der Slaven. Bd. II. Heft 2/3 Breslau 1930

єва це виступ проти російської історії, російської минувшини і російської сучасності. Його пропаганду за об'єднанням православ'я з католицькою церквою він обосновує тим, що московський нарід без здобутків католицького світу не буде спроможним виконати могутнє духове діло, до якого він був покликаний, себто дати вирішення всіх існуючих спірних питань у Європі. Чаадаєв порівнює становище Росії між сходом і заходом з суспільним становищем нешлюбних дітей, що не мають ні родичів, ні родинні традиції і через те не можуть розбудовувати дотогочасних здобутків а примушені починати все з початку.

Володимир Соловйов (1853—1900), одна з найбільших особистостей, якими у філософській дисципліні можуть похвалитися слов'янські народи, присвятив свої сили зокрема в першому періоді своєї діяльності обоснованню і розвитку російсько-месіянстичної концепції історії в православній подобі. Але його месіянзм відрізняється засадничо від слов'янофільського, якого теорію він піддає гострій критиці. Хомяков і його однодумці уважали московсько-православну церкву за єдиний скарб справжнього християнства і на цій концепції будували ідею пскликання Росії. Але цю церкву порівнює Соловйов з великим управлінням апаратом, що старається вирішити проблему величчя християнських мас методами пруського бюрократизму. Духовний провід був зорганізований за прикладом світського уряду а церковні достойники стоять на рівні державних міністрів.

Російські закони визначають світську владу сторожем догм пануючої релігії і охоронцем порядку святої церкви. Цей охоронець стоїть з простягненим мечем, готовий покарати к о ж н о г о, що хотів би відмовитись від православної віри, отже ця остання тримається не так святим Духом, як карними законами російської держави. Церква зреклася своєї свободи в користь держави, що в заміну за це знищила свободу відовизнання і таким чином гарантує їй монопольне становище.

Свого завершення осягає слов'янофільство в московській історії філософії Ф. Тютчева, що в своїй праці з 1848 року старався вияснити західноєвропейському думанню, що сама історія стала в обороні Росії, вирішаючи продовж останніх трьох століть всі непорозуміння в її користь і в її змислі. І саме тільки тому, що Росія усебічно справжнє християнство у його найчистішій формі, вона спромоглася усунути й знищити всі перешкоди на шляху свого історичного розвитку. У цьому лежить причина, глибша причина, незвичайно скорого росту цієї імперії, що викликала подив довколишнього світу. Тому лиш єдино московський нарід був покликаний перейняти всесвітню місію рятування західного світу а його християнство спосібне створити основи майбутнього оформлення долі не лише цілого слов'янського світу, але й заходу. Захід може видужати з свого занепаду лиш через поворот до старої незфалшованої традиції церкви сходу і тому буде примушений одного дня схилитись у покорі перед цією церквою і Росією²⁾.

Історична місія має отже в Тютчева так би мовити два аспекти: Восіблення, заступництво, оборону і переведення принципу "історичного легітимізму" супроти "негуючого безбожного принципу революції" з

²⁾ Alexander v. Scholtzing: *Russland und Europa im russischen Geschichtsdenken*. Born 1948 p. 182; I. С. Аксаков: *Биографический эскиз*. Русский Архив, 1874. Supl. II

одного і відбудови та закінчення християнської імперії сходу з другого боку; але як ми ще побачимо історія склалась так, що обидва аспекти об'єднуються в один єдиний, або щонайменше працюють в одному напрямку³⁾).

За поглядами Тютчева лише Росія і православна церква спроможні протистояти хвилям революції і її тримати в шорах; католицизм навіть готове приспособитися до нової ситуації, а західні держави як Франція, Німеччина й Австрія за слабкі, щоб протидіяти силам зла. Отже в тому моменті, коли всі західні королівства, католицизм і протестантизм не витримають у нерівній боротьбі підійметься "як святий Ноїв ковчег над розбурханим морем" могутніше як коли московське царство⁴⁾).

Цікаво відмітити після стокілька років, що в боротьбі проти революції, захід не зважаючи на різні кризи, встоявся проти всіх небезпек, зате ж Росія, цей Ноїв ковчег не лише зреклась принципу "історичної легітимності", але й сама здеклярувала себе прапороносцем безбожної революції. Але назва, чи вивіска історичної епохи грає побічну роль, вирішальною лишається тенденція до створення імперії в світовому масштабі, що була б оправдана й почувалася покликаною вести ціле людство. Чи ця імперія визнаватиме себе за християнську, чи антихристиянську, комуністичну, чи народнодемократичну залежить від обставин, що ведуть до такої або іншої орієнтації. На початку ХХ століття і після першої світової війни прийшла ера соціалізму, трони падали, цілі держави зникали з кону історії, то й належало до доброго тону видавати себе за вселюбних і радикалів. Плисти проти течії була страва енергії, був люксус, що його собі могли дозволити лише справді великі особистості. Але ж коли пливучи за течією, хотілося випередити маси, треба було кидати крайні лозунги й старатися осягнути крайнє крило. Це був шлях через соціалізм до комунізму. З комунізмом пов'язане антирелігійне і антихристиянське наставлення, що знаходить свій вияв у антирелігійному й антихристиянському наставленні на зовні. Кінцем 30-тих років наступила зміна поглядів у опінії світу в користь релігії, отже ригорозна війна проти церкви та її достойників лагіднішає у прочутті прийдешнього. Всі ці переміни фронту мають чисто стратегічний характер, вони постійно змінюються, не гублячи проте з виду остаточної мети: створення західньої імперії незалежної від церкви.

Тютчев і інші слов'янофіли поборювали католицьку церкву й протестантизм, як пофалшовані західнім розумом форми Христової науки. Останнім рятунком лишилось святе православ'я, що однаке для критичного ока виявляло більше хиб і недостач, як усі західні віровизнання разом взяті. Тому й відложили її набік, щоб знов витягнути у відповідний момент, як корисне знаряддя.

За перших років революції з її переслідуванням всякого релігійного життя треба було відставити панславізм ХІХ століття, що спірався на православ'я і московську церкву, до часу, коли б він міг з'явитися при новій констеляції, як бажана зброя для осягнення імперіялі-

³⁾ А. v. Schelling p. 183

⁴⁾ Тютчев: Собрание сочинений, Россия и революция стор. 540 - 545; v. Schelling 184

стичної мети. Така зміна настала з початком другої світової війни⁵⁾. Вже два місячі після німецького нападу на Советський Союз створено в Москві панславистичний комітет, що відбув 10 серпня 1941 року свої перші збори за участю видатних представників інших слов'янських народів. У своїй вступній промові відкинув Алексей Толстой "стару ідеологію панславізму" як реакційну і протилежну принципам рівноправності народів. Головну увагу звернено в зв'язку з політичним положенням на боротьбу проти спільного німецького ворога і видано заклик до всіх слов'ян стати в обороні проти грізної небезпеки.

Багато репрезентативніше випала друга зустріч слов'ян у Москві 4 - 5 квітня 1942 року. Відомий советський композитор Шостакович виступив з вогненним закликом до всіх слов'ян: *"Я гордий з того, що я росіянин, я горджуся, що я слов'янин... Нехай усі духові сили, усі інтелектуали прекрасної родини слов'янських народів виконують безбоязко велику місію, що їм доручила історія"*⁶⁾. Ми чуємо ті самі тони, що їх ми звикли зустрічати в писаннях слов'янофілів попереднього століття з тою різницею, що раніше відкликались до божого провидіння а тепер до духу історії.

(Далі буде)

РЕЦЕНЗІЇ

О. Іриней І. Назарко ЧСВВ.: СВЯТИЙ ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ, ВОЛОДАР І ХРИСТИТЕЛЬ РУСИ - УКРАЇНИ (960 - 1015). Рим 1954

Наша історична література не може похвалитися більшою кількістю монографій. Тому то з радістю належить привітати появу праці о. І. І. Назарка тим більше, що вона належить до часів, що хоч мають для нас незвичайно важливе значення, то все ж таки не знайшли ще й досі на світлення відповідного до своєї ваги і вимог модерної історіографії.

План праці ясний і логічно обоснований. Після вступу, в якому автор дає нам загальне наświetлення джерел та історичної літератури, слідує 11 розділів, кожний попереджений короткою диспозицією. Цілість ґрунтується біля трьох тем: 1) Християнство в Україні до часів Володимира. 2) Політична діяльність Володимира та 3) Володимир христитель України й організатор Української Церкви.

В загальному опрацювання йшло за точками, що чітко зазначені в підзаголовку праці: "Володар і Христитель Русь-України" з тим, що, на нашу думку, друга частина плану "Христитель Русь-України" опрацьована ширше, основніше. Зокрема справа т. зв. болгарської гіпотези нашої Церкви носить характер викищеної синтети і як така буде поваж-

ним аргументом для остаточного опрочкування т. зв. візантійської теорії (з новіших праць пор.: G. Vernadsky: *Kievan Russia, New Haven 1951* і "Status of the Russian Church" в "Slavonic and East European Review 1941).

Правда, у зв'язку з хрещенням України стрічаємо в монографії погляди, а то й твердження, що вимагали б ширшої джерельної аргументації. Так напр. автор в цілості передруковує виводи Г. Лужницького (з праці "Українська Церква між Сходом і Заходом"), що: "поганський світогляд Русі засновувався на двох моментах, що були і в християнстві, а саме на віруванні в одну Найвищу Істоту та на культурі предків" і тому християнство не натрапляло на спротив тим більше, що не було окремої касті жерців... і не було кому боронити поганства (ст. 21). Правда, хоч слов'янська мітологія, а українська зокрема не розпрацьовані ще як слід, то все ж таки знайшлося б трохи літератури, що могла б цю справу основніше наświetлити (пор. літературу до статті Богдана Кравцева: *До проблеми Тура - Сварога - Трояна* — "Київ" 1952. ч. 1). Таке наświetлення було б побажане тим більше, що в поставі князя до нової релігії сам автор мусить признати випадки безоглядної опозиції. І так, коли напр. 962 року на Русь прибув єпископ Адаль-

⁵⁾ Hans Kohn: *Pan-Slavism, its History and Ideology*. University of Notre Dame Press 1953

⁶⁾ Albert Moysen: *The World of the Slavs*. London 1950

берт зі священником для місійної праці. "він не мав уже на ким опертися і міг тільки ствердити, що його місія зайва. Тому він вернувся. Під час повороту найшовся у великій небезпеці життя від розлітованих (!) поган; кілька осіб з його товариства загинуло" (стор. 37). Рішуче звернення Володимира до князя на передодні хрещення, що мовляв: "Аще не обрящаться кто завтра на рѣцѣ, богатъ ли, ли убогъ, или нищъ, ли работникъ, противень мнѣ да будеть". (Повѣсть временних лѣт, Лихачев І, 80), свідчить про наявність консервативних настроїв серед князя, як також і факт, що люди плакали, коли бачили, як з наказу Володимира статую Перуна волікли по місті.

Шкода, що обговорюючи об'єктивні причини хрещення України, автор не звернув належної уваги на те, що майже всі держави, що сусідували з Україною, удержували з нею тісні зв'язки та визнавали монотеїстичні релігії (хозари від 865, надволжанські болгари від 922, Польща від 966, Данія від 974, Угорщина від 985). Цей факт міг би також докнути дещо світла до причин виходу Володимира з релігійної ізоляції.

Суб'єктивні причини, що за твердженням автора були головними причинами (causa primaria) навернення Володимира в тому сформулюванні, що його подає автор (ст. 73), переходять з поля історичних на поле психологічних аргументацій.

Якщо йде про діяльність Володимира як володаря, то вона, як ми це вже згадали, не знайшла в обговорюванні праці такого вичерпуючого наświetлення, як діяльність Володимира - хрестителя. Сталося це, можливо, тому, що автор замало присвятив уваги тому комплексові умов, на тлі якого приходилося творчому й повному ініціативи умові Володимира діяти. А саме комплексові суспільно і політично-устроєвих, а зокрема економічних справ. Правда, ця тема з огляду на скупий джерельний матеріал дуже невдячна до розрібки і крім того вимагає цілком інших метод праці. З другого боку це цілком ясна справа, що напр. економічні мотиви відгравали дуже велику роль у внутрішній політиці наших перших князів (збирання данини — смерть Ігоря), та — зокрема в закордонних відносинах України (походи Олега та Ігоря на Візантію, закінчені торговельними договорами, похід Святослава на Болгарію, знищення Хозарської держави, могутнього посередника в торгівлі між Сходом і Заходом і конкурента Української Держави). Тому то навіть найменша згадка з цієї ділянки

зможе неодному фактові дати повніше і більш всестороннє наświetлення ("Для Київської Держави західні землі мали зокрема значення як постачальники соли" стор. 61 за Холмським).

На ширшу інтерпретацію заслуговувала б на перший погляд дрібна — в дійсності однак не маловажна справа титулятури Володимира. На сторони 27 автор пише: "У 830-их роках Русь мала зв'язки з Візантією, а князь Русі мав монгольський титул "каган", а в слід за тим твердженням (на стор. 59), цитуючи слова літописця, що величає Володимира "великим каганом нашим", автор, опираючись на G. Palle "Historia Mongolarum" Firenze 1918 і Terrien de Laconprerie: "Khan, Khahan, and other Tartar titles (в "Babylonian and Oriental Records Nov. 1888, London) в замітці подає в'яснення, що титул "каган" це традиційний титул великого монгольського володаря і що він (титул) був знаний серед монголів від 402 року, тобто від панування першого хана Тулюна та що цього традиційного монгольського титулу вживав син Джингісхана (очевидно Темуджін) Огодай. Незалежно від цього, що література, на якій опирається в своїх твердженнях автор, на нашу думку вже досить перестаріла, ми хотіли б тут звернути увагу, що при устійненні факту, звідкіля титул кагана прийшов в Україну є можливі два роди аргументації: філологічний та історичний. Якщо йде про перший — філологічний аспект, то тут поклинемося на працю, що її написав Franz Altheim: Attila und die Hunnen. Baden-Baden 1951, а саме на те місце, де автор, в'яснюючи на підставі філологічних передпослук тюрське походження гунів (давніших Гюнг-Ну), пише дослівно: "титул Каган заведе нас до північно-іранських партів" (стор. 60). Тюрське походження титулу "Каган" підтверджує теж D. M. Dunlop в "The History of the Jewish Khazars", Priceton, New Jersey 1954, де автор, ствердивши тюрське походження хозарів на підставі арабських джерел, подає відомості про їх володарів-каганів (стор. 20, 32). Як отже модерна орієнталістика зв'язує походження назви каган з тюрськими племенами (гунами і хозарами), так з другого боку, перекладач першої історії монголів (Erich Hoensch: Die geheime Geschichte der Mongolen, Leipzig 1948), написаної на доручення Огодая (радше Угедея) біля 1240 р., постійно уживаючи назви "хан", ані разу не згадує про "кагана". G. Vernadsky у своїй: "The Mongols and Russia". New Haven 1953, обговорюючи справу титулятури володаря

монголів, стверджує в замітках, що й другий визначний орієнталіст-монголіст Pelliot (автор "Notes sur l'histoire de la Horde d'or" Париж 1950 і "Mongols et Pampace 1922/23) уважає, що Темуджин одержав титул хана, а не кагана (ст. 27); сам Verneřsky уважає однак, що монголи уживали титулу кагана.

На нашу думку справа, якого походження є титул "каган" для нас не така важлива, як справа, звідкіля він в Україну прийшов. В цьому випадку належить радше послугоуватись аргументацією характеру історичного ніж філологічного. Фактом є, що Україна в своїх початках була в безпосереднім контакті передовсім з тюрським світом (Гуни, Авари, Хозари, Печеніги, Половці), фактом є теж, що тоді, коли наших князів називано каганами, монгольські племена (передові: Керайти, Меркити й Ойрати) не творили суцільного організму і стояли на дуже відсталім ступені культури. Беручи до уваги ці історичні порядки аргументи, на нашу думку факт, що титул кагана прийшов до нас від хозарів, не підлягає сумніву.

Якщо ми задержались довше на справі титулу кагана, то тільки тому, що цей титул наводить на думку, що вплив тюрських культур на Україну в часах її формування мусів бути досить поважний, коли відгомін цього впливу можемо бачити ще в часах Володимира (пор. D. M. Dunlop цит. твір стор. 237).

При кінці хочемо зазначити, що наші завваги радше поверхневого ніж глибинного характеру аж ніяк не можуть обнижити вартості такої цінної і потрібної для нас монографії. Вони подані тільки з цією метою, щоб друге видання цієї книги, — а цього ми Авторів і Видавництву широ бажаємо, — зайняло до порушених нами питань відповідне становище.

М. Ждан

Євген Онацький: У ВІЧНОМУ МІСТІ — записки українського журналіста. В-во М. Деннісюка. Буенос Айрес 1954. стор. 53.

На книжковому ринку появилсь цікаве видання. Як попереджує у вступному слові Проф. Онацький — видана книжка являється тільки одним томом з ширше запланованої праці, що поділена на чотири частини і охоплює часи 1919 - 20 рр. 1923 - 27 рр., 1928 - 40 рр., 1940 - 43. В передмові автор пише: "Це власне записки, зроблені часто у формі листів, чи інших документів... Саме в тому їх найбільша

цінність: це документи, що цілком точно відбивають того часні настрої, думки, наміри й чини людей, що про них у відповідному записі йде мова" (стор. 8). І саме такий підхід до писання мемуарів дуже цінний та інтересний. Автор має відвагу об'єктивно відтворити правдиву картину тодішніх відносин і української праці на міжнародньому і внутрішньому форумі з додатними й від'ємними сторонами. З уваги на це записки Є. Онацького представлятимуть для майбутнього історика виняткову цінність. У виданому томі автор охопив 1930-ий рік, в якому головну насвітлює початки своєї співпраці з ПУН-ом. В спогадах картинно проходять заходи проф. Онацького перед італійськими державними мужами в справі зміни "українського курсу" італійської політики. Документальне значення у праці автора мають копії листів Є. Коновальця, В. Мартинця, Д. Андрієвського й інших. Вони є важкими документами часу, що безпосередньо насвітлюють погляди визначних націоналістичних діячів на тодішні актуальні проблеми української політики. Настава автора до всіх цих питань наскрізь конструктивна. І з цього випливає справжнє розуміння націоналізму, мовляв, "я проти політики УНР, як і не раз проголошував в друку, але я ще більш проти задрісної партійщини, що з ненависти до "суперника" готова нищити його справжні здобутки, що можуть піти на загальну користь. Для мене наш "націоналізм" — це власне вища понадпартійність, а ніяк не нова партія, що служить партикулярним інтересам і кар'єрам". (стор. 118). І вслід за цим автор пише: "Коли ж ця боротьба перетворюється в боротьбу заради боротьби, в боротьбу партійних антипатій чи симпатій, і хтось починає бити Івана за те лише, що він Іван, а не скажім Петро, то я в такій боротьбі не бажая приймати найменшої участі" (там же). Маємо відвагу ствердити, що ці думки і на сьогодні є наскрізь актуальні, в тому числі також і для сучасних націоналістичних діячів, байдуже до якого націоналістичного середовища вони зараз належать. Євген Онацький в своїх записках багато уваги присвячує проблемі "батьки і діти" — старшого і молодшого покоління, порівнюючи при тому відносини в тодішній Італії. Не зі всіми висновками автора можемо сьогодні погодитись, але не забуваємо при тому, що ці думки були актуальними 25 років тому, автор їх не "відфарбовує" виходячи з сучасного погляду (як не на превеликий

жаль робить більшість наших мемуаристів) і в тому їх вартість. Також заходи ООН в справі польської паціфікації знаходять документальний відгос в записках автора. В короткій замітці не маємо змоги обговорити хоча б головніші питання, заторкнені в тій цікавій книзі. Навіть вже не згадуємо про художню вартість записок, як наприклад опис Риму, Рівдвв і т. д. Стил ь автора легкий — так що книгу можуть сприйняти й найширші кола читачів. Працю проф. Онацького видало рухливе видавництво М. Денисюка

в Аргентині, достойно вшановуючи 25-ліття ООН. Під кінець нашої замітки залишається лише побажати, щоб в короткому часі появилися дальші томи записок проф. Онацького, які у великій мірі причиняться до правдивого насвітлення історії українського визвольного руху за останніх двадцять п'ять років. Працю проф. Онацького, якого маємо честь зачислити до наших найбільше цінних співробітників у журналі, згаряче рекомендуємо всім читачам "Розбудови Держави".

Любомир Винар

НАДІСЛАНЕ ДО РЕДАКЦІЇ

І УКРАЇНСЬКІ ВИДАННЯ

а) Часописи

1. **Наша Батьківщина.** Двотижневик, орган консервативно-державницької думки, Торонто
2. **Новий Шлях.** Півтижневик, видає Українська Національна Видавнича Спілка, Вінніпег
3. **Народне Слово.** Офіційний орган Української Народньої Помочі, тижневик, Пітсбург
4. **Народна Воля,** тижневик. Видає Український Робітничий Союз. Скентон, ЗДА.
5. **Наш Клич.** Тижневик, офіційний орган української колонії в Аргентині, Буенос Айрес
6. **Українське Слово.** Тижневик. Видає Перша Українська Друкарня у Франції, Париж
7. **Українець - Час.** Тижневик, видає ОУРФ у Франції, Париж
8. **Український Самостійник.** Тижневик, Мюнхен
9. **Шлях Перемоги.** Тижневик, Мюнхен
10. **Сучасна Україна.** Двотижневик, видає Закордонне Представництво УГВР, Мюнхен
11. **Українська Думка.** Тижневик, видає СУБ. Лондон, Англія
12. **Християнський Голос.** Тижневик, Мюнхен
13. **Бюлетень Комітету Українців Канади,**
14. **Бюлетень Союзу Українського Студентства Канади,** Вінніпег, ч. 2. 1955
15. **Пресові Вісті Комітету Українців Канади,** Вінніпег

б) Журнали

16. **Жіночий Світ.** Місячник, видає Організація Українок Канади ім. О. Басараб, Вінніпег, чч. 8 - 12, 1955
17. **Листи до приятелів.** Місячник, Нью Йорк. Редактор Д-р М. Шлемкевич, чч. 9 - 12, 1955 і 1/56
18. **Вперед.** Місячник, український робітничий часопис, Мюнхен чч. 7 - 9, 1955
19. **Оборона.** Місячник, видає Організація Оборони України, Нью-Йорк, чч. 8 - 12, 1955
20. **Українське Громадське Слово.** Місячник, орган Громади ім. М. Шаповала, Нью Йорк. Редагує С. Зеркаль і П. Марченко, чч. 8 - 12, 55
21. **Вільна Україна.** Квартальник, журнал української визвольної думки, Видає Українська Вільна Громада в Америці, Детройт, Редагує М. Нагірняк, чч. 5-7, 1955
22. **Післанець Правди.** Місячник, орган Євангеліського Об'єднання в Америці, Честер, чч. 9 - 12, 55
23. **За єдність нації.** Місячник літератури, мистецтва і громадського життя. Видає видавнича С-ка "Бунчук", Лондон, чч. 7 - 19, 1955
24. **Український Господарник.** Квартальник, журнал української економіки за головною редакцією проф. М. Величківського, Ньюарк, ч. 5/1956
25. **Смолоскип.** Місячник, журнал української студентської молоді, Париж. Редагує Колегія: О. Зінкевич, І. Сілецький, А. Кобилко і В. Михальчук, чч. 9 - 12, 1955

26. **На слідах.** Двомісячник, виходить при Українському Музею, Онтаріо, Каліфорнія, ч. 4/1955
27. **Біблос.** Місячник, журнал бібліографії, критики і рецензії. Нью Йорк. Редактор — Д-р М. С. Чарторийський, чч. 4 - 8/1955
28. **Самостійна Україна.** Місячник, видає Організація Державного Відродження України. Нью Йорк, чч. 6 - 8/1955
29. **Нові Дні.** Універсальний місячник, Торонто. Видає і редагує П. Волинняк, чч. 9 - 12/1955
30. **Молода Україна.** Місячник, орган ОДУМ. Торонто. Редагує М. Дальний, чч. 25 - 26/1955
31. **Київ.** Журнал літератури, науки, мистецтва, критики і суспільного життя. Двомісячник, Філадельфія. Головний редактор Б. Романенчук, ч. 5/1955
32. **Вісті Братства кол. вояків І УД УНА.** Двомісячник, Мюнхен. Головний редактор Д-р Л. Ортинський, ч.9-10/1955
33. **Наша Праця.** Релігійно-освітній бюлетень Парохії св. Юрія Переможця в Міннеаполісі, чч. 11 - 12/1955
34. **Літературна Газета.** Місячник літератури, мистецтва, критики, наукового і громадського життя. Мюнхен. Видання "Сучасної України", редагують Іван Кошелівець і Юрій Лавріненко, чч. 1 - 6/1955
35. **Овид.** Місячний журнал. Буенос Айрес, Аргентина. Видає і редагує Микола Денисюк, чч. 4 - 9/1955
36. **Визвольний Шлях.** Суспільно-Політичний і Науково-Літературний Місячник. Видає Українська Видавнича Спілка, Лондон. Головний редактор Г. Драбат, редактор Літературного Відділу проф. д-р В. Державин, чч. 9 - 12/1955
37. **Вісник.** Суспільно-політичний місячник. Орган Організації Оборони Чотирьох Свобід України. Нью Йорк. Головний редактор І. Вовчук, чч. 9 - 11/1955
- в) книжки, монографії, збірники**
38. Улас Самчук: **П'ять по дванадцятій.** Стор. 230. В-во М. Денисюка, Аргентина, 1954
39. Софія Парфанович: **У лісничівці.** Стор. 183. В-во М. Денисюка, Аргентина, 1954
40. Ірина Винницька: **Музика.** Стор. 211. В-во М. Денисюка, Аргентина, 1954
41. Євген Онацький: **У Вічному Місті.** Записки українського журналіста. Рік 1930. В-во М. Денисюка, Буенос Айрес 1954. Стор. 534
42. **Календар-Альманах 1956.** Вид. "Відродження" Буенос Айрес, стор. 160
43. **Календар-Альманах на 1956 рік.** Видання Першої Української Друкарні у Франції. Зредагував О. Жданович. Париж, стор. 192
44. Инж. Андрій Качор: **Денис Коренець.** Начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і сільсько-господарської кооперації в Західній Україні. Видання "Кооперативної Громади", Вінніпег 1955, стор. 72

II ЧУЖОМОВНІ ВИДАННЯ

в) Періодики

45. **Ost-Probleme.** Informationsblatt. Herausgeber: Embassy of The US of America USIS, Press Division. № 12 - 45, 1955. Bad Godesberg
46. **The Library of Congress:** Bibliography of Translations from Russian Scientific and Technical Literature. List № 1 - 21
47. **The Library of Congress:** Monthly List of Russian Accessions. Washington Vol. 8. № 6. 1955
48. **The Ukrainian Quarterly.** Published by Ukrainian Congress Committee of America. Vol. XI. № 1 - 3. New York
49. **Ukrainian Commentary.** Published by the Ukrainian Canadian Committee. Winnipeg. Vol. IV. № 6 - 8
50. **Bellona.** Kwartalnik wojskowo historyczny. London 1954. № 5
51. **Most.** Quarterly for Slovak Culture. Vo. II № 2 - 4. Cleveland
- б) Книжки, монографії, збірники**
52. The Library of Congress: **Guide to Soviet Bibliographies.** Washington 1950, p. 158
53. The Library of Congress: **Soviet Geography.** A Bibliography. Part I, p. 342. Part II, p. 642. Washington 1951
54. The Library of Congress: **Russian, Ukrainian and Belorussian Newspapers 1917 - 1953.** Washington 1953, p. 218
55. Witold S. Sworakowski: **The Hoover Library Collection on Russia.** Stanford University Press 1955, p. 42
56. Harold H. Fisher: **The Communist Revolution.** An Outline of Strategy and Tactics. Stanford University Press. 1955, p. 90
57. Alexander Vucinich: **Soviet Economic Institutions.** The Social Structure of Production Units. Stanford University Press 1955, p. 150
58. Donald R. Hogman: **Soviet Industrial Production 1918 - 1951.** Harvard University Press. Cambridge 1954, p. 242

ВІД ВИДАВНИЦТВА "РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ"

На початку 1955 року, вступаючи в VII рік видання нашого журналу, ми збільшили об'єм "Розбудови Держави" до 64 сторінок, розраховуючи на повне зрозуміння й усебічну піддержку наших читачів і приятелів, а з тим і чимбільше поширення кругів заінтересування "Розбудовою Держави", що дасть нам спромогу видавання журналу побудувати вповні на фондах з передплати й кольпортжкі. Нажаль, ці наші сподівання не виправдали себе. І Видавництво "Р. Д." після року попало в поважні фінансові труднощі, що й спричинило припізнення останнього (подвійне число!) випуску журналу. Завинили в тому чимало задовження передплатників і кольпортжкі, які помимо напімненъ ще й досі не вив'язались якслід зо своїх зобов'язанъ. При своєчасній вплаті передплати й таких же розрахунках кольпортжкі і представників В-ва ми могли б скромно просперувати.

Наше В-во, несучи громадсько-національну відповідальність, як ніяке інше українське Видавництво, половину накладу журналу розсилає даром важливим бібліотекам світу, всім науковим інституціям чужинним і українським та майже всім університетським бібліотекам світу, що — зрозуміло — поносить поважні фінансові кошти.

Видавництво зо свого боку доклало всіх зусиль, щоб журнал поставити на якнайкращому рівні, приєднуючи до співпраці світочів української культури, науки й публіцистики та видатні молоді таланти — і завдяки їм "Розбудова Держави" достойно репрезентує перед світом українську незалежницьку національну культуру й науку. Але й у такому вигляді "Розбудова Держави" не задовольняє вповні наших потреб і вимог. В наступному році мусимо розбудувати наш журнал ще краще! Але до цього треба напімненъ ще й досі не вив'язались якслід зо своїх зобов'язанъ. При своєчасній вплаті передплати й таких же розрахунках кольпортжкі і представників В-ва ми могли б скромно просперувати.

Видавництво зо свого боку доклало всіх зусиль, щоб журнал поставити на якнайкращому рівні, приєднуючи до співпраці світочів української культури, науки й публіцистики та видатні молоді таланти — і завдяки їм "Розбудова Держави" достойно репрезентує перед світом українську незалежницьку національну культуру й науку. Але й у такому вигляді "Розбудова Держави" не задовольняє вповні наших потреб і вимог. В наступному році мусимо розбудувати наш журнал ще краще! Але до цього треба напімненъ ще й досі не вив'язались якслід зо своїх зобов'язанъ. При своєчасній вплаті передплати й таких же розрахунках кольпортжкі і представників В-ва ми могли б скромно просперувати.

ПРЕСОВИЙ ФОНД "РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ"

Вінніпер

видавець І. Тиктор	\$5.00
ред. М. Погорецький	5.00
інж. В. Мартинець	5.00
інж. М. Селешко	5.00
інж. А. Д.-Добрянський	5.00
М. Наконечний	5.00
мгр. І. Геврик	5.00
Ю. Гвоздулич	5.00
М. Семанич	5.00
мгр. Д. Яремчук	5.00
Вол. Костів	5.00
Д. Ріпак	3.00
І. Байрак	2.00
В. і М. Шелертицькі	2.00
С. Денека	2.00
С. Фостун	2.00
І. Сосновий	2.00
Дарія Клос	1.00
М. Білик	1.00
П. Голінка	1.00

П. Данилюк	1.00
Л. С.	1.00
І. Шкварчук	1.00
інж. В. Топольницький	1.00
П. Бачинський	1.00
мгр. І. Троняк	1.00
А. Гудима	1.00
М. Синицький	1.00

Збірка у Вінніперу ще не закінчена.

Академічна Громада ім. Пилипа Орлика, Клівленд, ЗДА.	30.00
д-р О. Рудницький, Клівленд, ЗДА.	1.00
д-р Марко Антонович, Монреал, Канада	5.00

Усім Шан. Жертводавцям щира подяка —

Адміністрація

Від Вас, Шановні Передплатники й Читачі, залежить поява нашого журналу. Приєднуйте нових передплатників! Поширюйте "Розбудову Держави" поміж своїми приятелями й знайомими!

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

ЖУРНАЛ НАУКИ Й СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ

В журналі друкують праці:

Дм. Андрієвський, Марко Антонович, Лев Биковський, Юрій Бойко, Богдан Боцюрків, Богдан Винар, Любомир Винар, Павло Грицак, Петро Голубенко, Євген Гловінський, А. Д.-Добрянський, Ростислав Єндик, Михайло Ждан, Олег Жданович, Аркадій Жуковський, Осип Зінкевич, В. Іванис, Зиновій Книш, Михайло Курах, Всеволод Мардак, Володимир Мацяк, Василь Михальчук, Іван Мірчук, Михайло Мухін, Олександр Оглоблин, Євген Онацький, Ярослав Пастернак, Микола Плав'юк, С. Ю. Процюк, Емілія Смалко, Петро Стерчо, Василь Федорончук, Богдан Цюцюра, Дмитро Чижевський, Юрій Чорний, Павло Шандрюк, Володимир Шаян, Роман Якимчук і ін.

ВИПРАВЛЕННЯ ПОМИЛОК

стор. 169 під наголовком статті Б. Цюцюри замість (Закінчення) — має бути — (Продовження)
стор. 173 стр. 31 - 32 згори, замість 4 - 6 (17 - 19) (XII н. ст.) 1917 — має бути 4 - 6 (17 - 19 н. ст.) XII 1917
стор. 177 стр. 8 згори, замість — зробиво" ... має бути — зробимо" ...
стор. 181 стр. 14 знизу, замість — вана — має бути — вона
стор. 192 II кол., замість — в) Періодики, має бути — а) Періодики

Євген Онацький: У ВІЧНОМУ МІСТІ — записки українського журналіста рік 1930.

Це не тільки записки, але документи і прекрасні есеї. Тут автор виступає як журналіст і мистець, політик і мислитель в одній особі.

Записки Є. Онацького, мимо документального характеру, читається як мистецький твір, в якому автор фасцинує нас не тільки призабулими подіями і питаннями тогочасного життя, але й з подивугідною дисципліною модерного журналіста, відтворює яскраво невтомну працю

Проводу ОУН над будовою власної Самостійної Держави.

...“У ВІЧНОМУ МІСТІ” Є. Онацького появилася накладом Видавництва Миколи Денисюка для вшанування 25-річчя Організації Українських Націоналістів. Книжка має 536 сторін у твердій оправі (імітація шкіри) з позолоченням. Ціна \$4.00.

Замовлення і гроші слати на адресу:

Mr. Mykola Denysiuk,
G. P. O. Box 1476
New York 1, N. Y.

Ціна одного примірника “Розбудови Держави”:

в Австралії	2 шил. 6 пс.	у Бразилії	7 крз.
в Австрії	3 шил.	у Канаді	50 цен.
в Англії	3 шил.	у ЗДА	60 цен.
в Аргентині	3 пези	у Німеччині	1 нм.
у Бельгії	15 бфр.	у Франції	100 ффр.

В інших країнах рівновартість ам. \$0.50 у переліченні на валюгу даної держави.

Річна передплата \$2.00.